

Jog

történeti szemle

2016
1. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Balogh Jenő életútja (1864–1953)

Determinizmus és indeterminizmus
Balogh Jenő munkásságában

Kriminálpolitika akkor és ma
Dánia központi államszervezete
1536–1660 között

A dologházi törvény
Balogh Jenő és a büntető perjog

A véleménynyilvánítás szabadságát
korlátozó rendelkezések
a kora újkori magyar hadi regulákban

A fiatalkorúak és a büntetőnovella

Velence, a fékek és ellensúlyok
rendszerének úttörője. A Velencei
Közársaság államberendezkedése
a XII. század közepétől a XIV. század
első feléig, hatalomelméleti
megközelítésben

A szokás ereje. Párhuzamok
a magyar (jog)történelemben

Bernolák Nándor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – Balogh Jenő életútja (1864–1953)	1
FILÓ Mihály – NEMES András – Determinizmus és indeterminizmus Balogh Jenő munkásságában	9
KEREZSI Klára – Kriminálpolitika akkor és ma	16
MEZEY Barna – A dolgházi törvény	24
STIPTA István – Balogh Jenő és a büntető perjog	31
KÉPES György – Dánia központi államszervezete 1536–1660 között	40

MŰHELY

FEJES Erik – A véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó rendelkezések a kora újkori magyar hadi regulákban	53
PALGUTA Virág – A fiatakorúak és a büntetőnovella	60

DISPUTA

BÁRÁNDY Gergely – Velence, a fékek és ellensúlyok rendszerének úttörője. A Velencei Köztársaság	64
államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben	76
SZÁDECZKY-KARDOSS Irma – A szokás ereje. Párhuzamok a magyar (jog)történelemben	79

KÖNYVEKRŐL

Ismertető Tókécs Rudolf A harmadik Magyar Köztársaság születése című könyvéről – SASVÁRI Róbert	
A Kúria története – elnökei életpályáján keresztül – KÉPESSY Imre	82

SZEMLE

A magyar jogtörténet korai évszázadainak szakértője – dr. Béli Gábor habilitációs előadásairól – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina	84
--	----

HÍREK

E SZÁMUNK SZERZŐI	88
-----------------------------	----

A címlapon: Bernolák Nándor

(Radvány, 1880. október 2. – Budapest, 1951. augusztus 8.)

Jogász, politikus, miniszter, egyetemi tanár. 1908-ban tanárrá nevezték ki a kassai jogakadémián, 1913-tól ítélőtáblai bíró Kassán. 1914-ben a debreceni egyetemen a büntetőjog tanára. Az első Bethlen-kormányban népjóléti és munkaügyi miniszter 1921. április 14. és 1922. június 16. között.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Losonczy Eszter

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

„Jó tetteit nem üti dobra, mint manapság szokás, sőt határozott kívánsága azokat titokban tartani” – írta Balogh Jenőről Czike Lajos bányarétalapi református lelkész 1910-ben.²

A család

Balogh Jenő 1864. május 14-én született a Veszprém megyei Devecseren. Édesapja köveskáli Balogh Gábor (Köveskál, 1823. április 30. – Győr, 1908. augusztus 13.). ’48-as honvéd, ügyvéd, Győr vármegye törvényhatósági bizottságának tagja és tizenkét éven keresztül a győri református egyház főgondnoka volt. Édesanyja, Szentmihályi Etelka (? – Győr, 1914. április 26.) az első alapító tagja volt a győri Protestáns Körnek, és „igazi mintaképe a régimódi magyar úriasszonynak”.³ Balogh Gábor és Szentmihályi Etelka 1858-ban kötöttek házasságot.

Balogh Jenő testvére, Dénes 1866-ban született. Jogot végzett, majd ügyvédi gyakorlatot folytatott. Fiatalon, 1896. november 14-én halt meg. „Dr. Balogh Dénes ügyvéd, Győr vármegye tb. t. ügyésze, lapunk régi barátja, ki lótenyésztési cikkeivel többször felkereste lapunkat, elhunyt. Nemesszivű férfiú volt; felejthetetlen lesz azok előtt, kik őt ismerték” – emlékezett meg róla a *Vadász- és Versenylap* 1896 decemberében.⁵

Szülei 1896 karácsonyán emlékére „három rendbeli alapítványt tettek [a győri református egyháznak], t. i. ezer forintot a szegény iskolások tandíjának s egyéb szükségleteinek, ezer forintot az iskolai szükségletek fedezésére, ezer forintot pedig új templomépítésre adományoztak”.⁶ 1906-ban Szentmihályi Etelka fia, Dénes nevére és emlé-

Bódiné dr. Beliznai Kinga

Balogh Jenő életútja (1864–1953)¹

kére az akkor épülő új győri református templomban felállítandó, 1500 korona értékű szószéklet adományozott.⁷

Az Országos Protestáns Patronázs Egyesület 1914. október 26-i közgyűlésén – Balogh Jenő indítványára – határozott arról, hogy a devecseri árvaház a Balogh Dénes Szeretetház nevet fogja viselni.⁸

Balogh Jenő 1890. szeptember 27-én kötött házasságot Schnierer Valériával, Meissel Friderikának és Schnierer Aladárnak, a budapesti tudományegyetem rektorának a leányával. Házasságukból egy fiúgyermek – Gábor (Budapest, 1891. október 9. – Budapest, 1975. február 15.) – született. Valéria 24 éves korában, 1894. január 2-án meghalt.

Néhány évvel első felesége halála után, 1897-ben házasságot kötött nyéki Németh Irmával (Pozsony, 1869. augusztus 24. – 1956. május). Két gyermekük született: Erzsébet (1899. november 3. – 1980)¹⁰ és Ferenc (Budapest, 1907. március 2. – Budapest, 1998. június 28.).¹¹

Balogh Jenő 1910-ben⁴

Balogh Dénes ügyvéd⁹

Iskolái

Balogh Jenő gimnáziumi tanulmányait a pápai református gimnáziumban kezdte meg, majd 1874-ben – amikor a család Győrbe költözött – a győri Szent Benedek-rendi gimnáziumban folytatta.¹² Jogot a győri jogakadémián és a budapesti tudományegyetemen hallgatott.

Az 1885/1886. tanévben a berlini királyi egyetem vendéghallgatója volt, ahol „a büntetőjog körébe vágó bűvárkodásait folytatta”. 1887-ben Budapesten szerzett jog- és államtudományi doktori oklevelet.

A közzolgálati pálya kezdete

1885-től a budapesti kir. ítélőtábla díjtalan joggyakornoka, 1887-től segédfogalmazója volt. 1888 szeptemberében a budapesti kir. főügyészségre neveztek ki fogalmazónak. 1890-től az Igazságügyminisztériumhoz szolgálatételre beosztott kir. alügyészként működött.

Az egyetemi tanári évek

1888-ban a budapesti tudományegyetemen a büntetőjog és a bűnvádi eljárás jog magántanára lett. Első magántanári előadását 1888. május 15-én tartotta, amelyet „a díszes hallgatóság élénk tetszéssel fogadott; a hallgatóság soraiban voltak Vajkay Károly királyi táblai elnök és Ma-noilovich Emil kúriai tanácselnök is, a felső bírói kar több tagjával”. Az előadás címe: *Ki tekinthető panaszra jogosított sértett félnek az indítvány folytán üldözendő bűncselekményeknél?*¹³

Balogh egyre többet foglalkozott kriminológiai kérdésekkel, a börtönüggyel, a bűncselekmények megelőzésével, a visszaesés problematikájával, valamint a fiatalok kriminalitásának okaival és a velük szemben alkalmazandó bánásmóddal.

A büntetőjog iránti érdeklődése már egyetemi tanulmányai alatt megmutatkozott: negyedéves joghallgatóként 1884. február 22-én *A folytonos és folytatott (folytatógos) büntetendő cselekvényekről* címmel tartott előadást a tudomány- és műegyetemi olvasókör államtudományi szakosztályának tudományos vitaestjén.¹⁴

Gyorsíróként is működött, okleveles gyorsírószaknari képzettséggel rendelkezett. 1884 márciusában a Gabelsberger–Markovits-rendszer követő gyorsírók évente megrendezett versenyén a díjak kiosztása után „a hallgatók figyelmét lekötő szakközi előadást” tartott a jogi téren alkalmazható gyorsírási rövidítésekről.¹⁵ 1903. december 13-án a Budapesti Egyetemi Gyorsíró Egyesület tiszteletbeli tagjává választották.¹⁶

1900-ban nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a budapesti tudományegyetem büntetőjogi és büntető perjogi katedrájára. 1901-től az Egyetemi Könyvtári Bizottság tagja. Az 1903/1904. tanévben a jogi kar dékánja volt.

Egyetemi tanári éveiből egy szigorlatozó diák viszonzásáig maradt fenn az alábbi történet:

„A Vigszínháznak van egy színésznövendéke, aki mellesleg ügyvédjelölt is. Sőt szigorlatozik is. A napokban büntetőjogból kellett vizsgáznia Balogh Jenő professornál. A fiatal ember nagyon nyugodtan lépett a tanár ur elé és látszott rajta, hogy nincs lámpaláza. Erről leszoktatták a színiiskolában.

A professzor néhány kérdést intézett hozzá, amelyekre a legnagyobb bátorsággal tudott felelni a szigorlatozó. Csakhogy mindenre rosszul felelt.

– Téved, – mondogatta mindannyiszor szárazon a tanár.

Következett az utolsó kérdés:

– Mi a csalás?

A szigorló, vagyis színésznövendék most már érezte, hogy döntő cselekvésre kell határoznia magát. A legnagyobb nyugalommal felelte hát:

– A csalás az, ha engem a tanár ur megbuktat.

– Úgy!?!... hogy érti ezt kedves uram.

– Mert a magyar büntetőtörvénykönyv szerint, aki valakit ravasz fondorlattal tévedésbe ejt, annak kárt okozva, az csal...¹⁷

Az igazságügyminisztériumi évek

Balogh Jenő 1892 márciusától miniszteri titkárként teljesített szolgálatot az Igazságügyminisztérium III. ügyosztályában. 1896. november 29-én miniszteri osztálytanácsosi címmel és jelleggel ruházták fel. Edvi Illés Károllyal együtt dolgozta ki az 1896. évi bűnvádi perrendtartás magyarázatát, valamint több más igazságügyi törvény előkészítésében, megszerkesztésében játszott vezető szerepet.

A budapesti kir. ítélőtábla bírójá

1897 és 1900 között Balogh Jenő a budapesti kir. ítélőtábla bírájaként teljesített szolgálatot, ahonnan törvény-előkészítésre beosztották az Igazságügyminisztériumba. Tagja lett az Ügyvédvizsgáló Bizottságnak és 1901-től a Gyakorlati Bírói Vizsgálat Vizsgáló Bizottságának.

Államtitkár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban

Az 1910. évi országgyűlési választások alkalmával a marosújvári (erdélyi) kerület nemzeti munkapárti programmal képviselővé választotta Balogh Jenőt.

1910. december 1-jétől 1913. január 3-ig Zichy János minisztersége alatt politikai államtitkár lett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, és megvált katedrájától. „Egy csendes, minden külső és hívságos ambíciótól ment munkás és harmonikus pálya egyszerre a politikai arénába kanyarodik. [...] A csendes tudós belép abba a zajos világba, amelytől munkája, természete, hajlama mind- eddig távol tartotta. [...] Hisszük, hogy nehezen határozta el magát e fényes, annyi másoktól megkívánt állásra. És tudjuk, hogy ami elhatározását megérelte, ismét az az

erős, komoly kötelességtudás volt, amelyet életében és munkájában mindig megtalálunk.²¹⁸

„Ezzel a kinevezéssel részben megvalósul az a régi, jogos kívánság, hogy szakemberek kerüljenek a kultuszminisztériumba is a vezérállások élére. Jogász ugyan Balogh is, de egyúttal tanár is. A büntetőjogi szemináriumban mint a tanári hivatást átérző pedagógus arra törekedett, hogy bizonyos közvetlenség, melegség és intimitás fejlődjék ki tanár és tanítvány között. Buzdította és irányította hallgatóit, sőt gyakran kirándult velük, hogy börtönügyi rendszerünket a helyszínén tanulmányozhassa az ifjúság.”²¹⁹

„Az akták készítéséhez jól ért. Csakhogy a vallás- és közoktatás-ügyi minisztérium teendői egészen különállók. Az egyházi és iskolai dolgok egészen más természetűek mint a büntető ügyek. Professzor pedig sokkal rövidebb ideig volt, semhogy az iskolai ügyek egészébe bele tudott volna hatolni. Az is féltő, hogy kodifikátor létére inkább azon lesz, hogy törvények hiányát pótolja, semmint azon, hogy az adminisztráció gyeplőit tartsa a kezében, a mi nem éppen csak akták fogalmazása.”²²⁰

Államtitkári beiktatására és eskütételére 1910. december 1-jén került sor. Székfoglaló beszédében a következőket mondta: „Mélyen meghatva, lelkesedéssel és munkakedvvel eltelve jövök az önök körébe. Abban a minisztériumban, a melynek élén a magyar kultúra hivatott vezérférfiai állottak, a melynek termeiben, hogy csak az elhunytakra gondoljak, Eötvös József báró, Trefort Ágost, Pauler Tivadar dolgozott, kétszeresen kell éreznem a reám váró föladatok súlyát. Hogy miniszterünk ő nagyméltóságának kitüntető fölszólítása alapján erre a munkára mégis vállalkoztam, azt az elhatározásomat az isteni Gondviselésbe vetett törhetetlen hitem mellett két meggyőződés magyarázza. Az egyik az, hogy a miniszter ur egyéniségének lelkesítő hatása alatt munkaerőm egész megfeszítésével, csendben dolgozva egyben-másban talán mégis megközelíthetném céljaim elérését. A másik az a tudat, hogy mindama tényezők között, a melyek hazánknak és a magyar nemzetnek fölvirágzást, nemzeti erőt és gazdagságot, a népeknek nagy versenyében pedig haladást, emelkedést, hírt és dicsőséget szerezhetnek, az első elseje: a magyar közoktatás és közművelődés fejlődése. És valamint a rég letűnt századoknak megvoltak a maguk menedékhelyei, akképpen kell, hogy a magyar kultúrának csarnokai és munkatermei legyenek azok a menedékhelyek, a melyekbe párt és egyéb küzdelmeink szenvedelmei be nem halhatnak, a melyekbe békességben mehet be mindenki,

a ki nemzetéért és hazájáért nyugodtan és lankadatlanul dolgozni óhajt.

Ezekről a meggyőződésekről áthatva, kötelezettnek éreztem magamat arra, hogy hosszú megfontolás után legyőzzem nagyon erős aggodalmaimat, időlegesen elhagyjam szerény, de bizonyára nyugodtabb állásomat és azok közé sorakozzam, a kik hivatott vezérünk fölszólítására dolgozni óhajtanak a végből, hogy a magyar közművelődés temploma, a mint ő nagyméltósága szépen kifejezte, ha lehetne, egész a csillagokig emelkedjék.

Politikai meggyőződéseimre fiatalságomtól fogva legnagyobb hatással volt Deák Ferencnek államférfiúi egyénisége, valamint jellemének lelkesítő, nagy tulajdonságai. Hatvanhetes alapon állok ma is, mint mindenkor állottam volt. Teljes erőmmel, minden igyekezettel rajta leszek, hogy a béke és a jó viszony a hazánkban élő összes felekezetek közt fönnttartható, a hol megzavartatott, helyreállítható és megerősíthető legyen, valamint hogy a hazai közoktatás és közművelődés

nagy terén az összes többi nemzetiségek hivatott vezetői-vel békés egyetértésben dolgozhassam.

Több mint negyedszázadot töltöttem közszolgálatban. Jól ismerem a hivatalnoki karunk, különösen a tanári és tanítói kar, valamint a kisdobvás terén dolgozók gondjait és súlyos helyzetét. Boldog leszek, ha ennek a helyzetnek javítására új hatáskörömben elősegíthetném mindannak megtételét, a mit államháztartásunk jelenlegi helyzete mellett komolyan remélni lehet.”²²²

Balogh Jenő államtitkári programjában fő célkitűzésként a polgári iskolák reformja és az egyetemi állapotok rendezése szerepelt. A polgári iskolák reformjával azt a törekvést kívánta elősegíteni, hogy a fiatalság a gazdasági pályákhoz is kedvet kapjon.²³

A felsőoktatásban „különösen ami a jogi oktatás reformját illeti, tervem az – mondta –, hogy különválasszassák a gyökeres reform, amelynek előmunkálatai már évek hosszú sora óta folynak, a legszükségesebb javítások megtételétől. Főleg visszásnak tartom azt, hogy a közigazgatási tisztviselők, akik a rendőri büntető bíraskodás terén, a gyámügyi igazgatásban és más tereken ítélkezésre és jogszabályok alkalmazására vannak hivatva, a jogtudományi és államtudományi államvizsgák bifurkációja révén ma nem tesznek tanúságot jogi tudományaikról. Jelenleg megtörténhetik, hogy egy szolgabíró vagy egy minisztériumi hivatalnok évtizedeken át igazságot szolgáltat és ítélkező tevékenységet fejt ki, habár magánjogot, büntetőjogot, büntető perjogot stb. csak hallgatott

Az államtitkár²¹

– vagy névleg hallgatott – de azokból soha vizsgálatokat nem tett. [...]

Nagy nemzeti veszedelemnek tartom, hogy az egyetemen s némely jogakadémiákon a hallgatóságnak, különösen a joghallgatóknak jelentékeny része éveken keresztül, különösen az ötödik félétől a nyolcadikig nemcsak előadásokra nem jár, hanem egyáltalában nem foglalkozik komoly munkával. Ezekben az állapotokban is változtatnunk kell.

Az egyetemek számának szaporítása a közoktatásügyi kormány elhatározott szándéka; a magam részéről ebben a tekintetben a már megindított munkálatokhoz csatlakozom.²⁴

1911 januárjában az új államtitkár kezdeményezésére ankétot tartottak a jogi oktatás reformjáról. A többnapos tanácskozás résztvevői a jogi oktatás és a gyakorlati jogi élet elhivatott képviselői²⁵ voltak. Az egyetemi jogi oktatásban egy „új, általánosabb értékű és szigorúbban veendő” vizsgarendszert kívántak bevezetni, mivel „bármenyre buzgólkodtak is a legderekabb tanárok, a jogi oktatás eredménye nem volt kielégítő és a hallgatók nagy többsége nem a kontemplációt szokta meg, hanem a kötelességmulasztást”.

1911. október 4-én nyitották meg a régi képviselőház nagytermében a jogi és államtudományi továbbképző tanfolyamot, amelyet a közoktatásügyi miniszter és államtitkára az igazságszolgáltatás és a közigazgatás terén működő tisztviselők számára szervezett. A tanfolyamon körülbelül kétszáz hallgató vett részt, akiket Balogh Jenő üdvözölt: „Ha a magyar ember – mondta – hazájának haladásán fáradozik vagy gondolkodik, önkéntelenül is fölmerül lelki szeme előtt annak a legnagyobb alakja, a kinek az újabb kori Magyarország alakulását elsősorban köszönhetjük, Széchenyi István gróf”, aki azt vállalta, hogy „akármikor, akármire járt, mindig hazáján függött tekintete s előmenetelén gondolkozott. Ennek a tanfolyamnak [...] Magyarország továbbfejlődése, a magyar igazságszolgáltatás és közigazgatás haladása célja és rendeltetése. [...] Ha az ember élete delén túl visszatekint csak néhány évtizedre is, kétségtelenül egészen új Magyarországot lát a szeme előtt, egy olyat, a mely sokban bizonyára elvesztette régi keleti jellegét, de a mely viszont a nyugati haladás révén, az én meggyőződésem szerint, kétségtelenül fölötte áll az évtizedekkel előttinek. Ennek az előadás-sorozatnak az volt az egyik célja, hogy az igazságszolgáltatás és közigazgatás munkásai, a kik a mai fejlődés mellett még ha polihisztor, enciklopédikus, teljes műveltséggel rendelkeznek is, lehetetlen, hogy mindenről alaposan tájékozva legyenek, általános áttekintést nyerjenek az egyes dolgokról. [...]”²⁶

1912-ben a tanfolyam sikerére, illetve eredményére való tekintettel a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezt állandósította, amelynek biztosítására a tanfolyam szervezésére és koordinálására Makay Béla miniszteri tanácsos elnökletével felállította a jog- és államtudományi továbbképzés központi bizottságát.

Balogh Jenő államtitkárként tevékeny szerepelt vállalt abban, hogy 1912-ben a 36. törvénycikk elfogadásával két egyetem felállítását mondta ki az országgyűlés, az egyiket Pozsony, a másikat Debrecen székhellyel.

Az igazságügy-miniszter

1913 elején az igazságügyi tárcáról lemondó Székely Ferenc utódként Tóry Gusztáv igazságügyi államtitkár és Vavrik Béla kúriai másodelnök mellett Balogh Jenő neve merült fel jelöltként. A miniszterséget sem Tóry, sem az akkor 77. életében járó Vavrik nem vállalta. Lukács László miniszterelnök felkérését a miniszterségre Balogh Jenő fogadta el. Kinevezéséről 1913. január 4-én döntött az uralkodó.

Az új miniszter január 7-én lépett hivatalba, az Igazságügyminisztérium tisztikara nevében Tóry Gusztáv államtitkár üdvözölte őt. Balogh Jenő a következő szavakkal fordult új munkatársaihoz: „Igen nagy halálával tartozom az isteni Gondviselésnek, [...] hogy hosszú, most már közel három évtizedre terjedő közszolgálat alatt, a melynek egy része nehéz robotban, éveken keresztül minden pihenés nélkül telt el, kegyelmével megtartotta, úgy érzem, igen sok munkakedvet és talán még elég munkabírást akkor, a mikor itt új téren vagy ismét a régi téren, de újból dologba állok. De szükségem is van az isteni Gondviselés kegyelmébe vetett bizalmamra, ennek a nemzetnek, ennek az országnak, a mely olyan súlyos és nehéz időköt élt és él át, a szebb és jobb jövőjébe vetett rendíthetetlen hitemre akkor, a mikor a rám váró föladatakra és az elődöknek díszes sorára gondolok. [...]”

Ha az elődök sorára gondolok, nem feledkezem meg róla, hogy közöttük nagy államférfiak és kiváló tudósok is voltak – csak Pauler Tivadar, Szilágyi Dezső, Plósz Sándor neveit kell említenem – s ennek tudata kétszeresen érezhetővé teszi felelősségem súlyát és erőim fogyatékoságát.

Két körülmény ad ezek között az érzések között is nekem némi bizalmat. Az egyik szíves támogatása és készséggel fölajánlott kartársi jóindulata igen tisztelt barátomnak, Tóry Gusztáv államtitkár úrnak, a kivel én ugyanebben a minisztériumban évek hosszú során át jelentős, nehéz, komoly ügyekben kartársi teljes egyetértéssel szerencsés voltam együttmunkálkodni [...]

A másik az a jeles, munkában edzett és munkára termett tisztviselői kar, a melyet szerencsém van az urak személyében itt üdvözölhetni. Az emberek közt elterjedt igazságtalanságoknak egyik sajtószzerű esete, a melyet én évtizedek óta mindig rosszalattam az, hogy, valamint a győztes hadvezért szokás csak a csaták után ünnepelni s az emberek megfélemeznek azokról a névtelen hősokról, a kik a csatamezőn maradtak – pedig gyakran ők vívták ki a diadalt –, úgy túlságosan sokszor egyoldalúan szokták értékelni azoknak a munkáját, a kik, akár a törvényelőkészítés terén, akár az adminisztrációban csak a mások által elkészített anyagot teszik magukévá vagy terjesztik elő.

Eszem ágában sincs a nagy egyéniségeknek irányító befolyását akár kicsinyelni, akár letagadni. [...] De teljes mértékben tudom – mert magam is e minisztérium íróasztalainál dolgoztam – értékelni, méltányolni és megbecsülni azt a zajtalan, de nehéz és nagyon érdemes munkát, a melyet ennek a minisztériumnak tagjai is, a derék előadók, a kiváló ügyosztályfőnökök és nem egyszer a segédhivatalok, a számvevőség is éveken át végeznek.

Az együttműködésnek az a nagy haszna megvan, hogy még ismeretlenek között is a kölcsönös megbecsülésnek és a kölcsönös ragaszkodásnak a szálait kapcsolja. Ilyen sokféle száakkal vagyok fűzve ennek a minisztériumnak igen sok tisztelt tagjához, a kiket még a régi idők-ből barátaimul tisztelhetek. Arra kérem az újonnan csatlakozottakat, hogy előlegezzék számomra ugyanazokat az érzéseket és ugyanazt a bizalmat, a melyeket én viszont készséggel fölajánlok.

A törvényszerkesztés és az igazságügyi közigazgatás terén a föladataknak igen nagy sora vár ránk. A magánjogi törvénykönyv előkészítése, a melynek nagy jelentőségét, ha nem dolgoztam is a magánjog terén, teljes életemben átéreztem, egyik főgondom tárgya lesz [...]

Minthogy immár közel harminc év óta Magyarországon a büntetőjognak egyik szerény munkása vagyok, ne méltóztassék csodálkozni azon, ha előre is kijelentem, hogy különös előszeretettel és a legközelebb személyes közreműködéssel óhajtok foglalkozni a büntetőtörvény-előkészítés és a büntető-igazságügyi adminisztráció minden apró részletével.

Kétségtelenül sorra fognak kerülni [...], e munkálatok során a büntetőtörvénykönyvek teljes revíziója, esetleg egy új törvénykönyv megalkotása is, a bűnvádi perrendtartásnak, a mellyel fiatal koromban éppen a nagy Szilágyi

Dezső fölszólítására oly hosszú ideig foglalkoztam, de a mely azóta tizenhárom éven át volt hatályban, bizonyos fejeteiben gyökeres revíziója, a melyet a gyakorlat, tapasztalás bizonyára szükségesnek mutat, továbbá a fiatalok ügyeiben [...] mind a megalkotott anyagi jogszabályoknak az átalakítása [...], mind [...] az igazságügyi szervezet és az eljárás terén egy megfelelő párhuzamos törvény előterjesztése és a törvényhozás előtt tárgyalása. Ez az alkotás éppen a magyarországi viszonyok között a nemzet védelmének hatalmas munkája és nemcsak humanitárius, hanem jelentős nemzeti és szociálpolitikai föladat is.

Ha a viszonyok engedni fogják, föltétlenül óhajtanóknak tartom, hogy igazságügyi szervezeti törvényeink szét-szört mozaikja helyébe egységes szervezeti kódex előkészítéséhez is fogjunk.

[...] Különösen fogok [...] foglalkozni a törvények végrehajtása terén ismét a fiatalok védelmére, a patronage-ügyre vonatkozó minden részlettel, a melyhez ösztönös rokonszenvem és összes hajlamaim is vonzanak és a melynél tudom, az egész vonalon igen kiváló munkatársakra számíthatok, a törvényhozás kegyességéből pedig elég jelentékeny anyagi erővel is rendelkezünk.

T. Uraim! A törvényszerkesztés és az igazságügyi igazgatás vezetése körül szünet nélkül arra fogok törekedni, hogy a magyar bíróságok és hatóságok működése is szolgálja az egész emberiségnek javát, a melyet a jogegyenlőségnek és a jogok demokratikus, széleskörű kiterjesztésének korszakában [...] természetesen minden nemzeti és felekezeti különbség nélkül minden polgárnak és minden, ez országban élő külföldinek a java előmozdításával egyértelműnek tekintünk. De szolgálja

együttal a haladást is. Mert bár ez az ország az igazságszolgáltatás terén is kétség nélkül a legutóbbi évtizedekben is nagy férfiak és a minisztérium tagjainak érdeméből magas színvonalra jutott is, bizonyára van még tennivalónk arra, hogy a magyar igazságszolgáltatás, a magyar ítélkezés minél jobb és minél gyorsabb legyen. [...]²⁸

Miniszerségének időszakához köthető többek között a fiatalokkal kapcsolatos büntetőjogszabályok reformja, a fiatalok büntetőbíróságának létrehozása, valamint lelkes híve és képviselője volt a patronázsmozgalomnak. Nevéhez fűződik az 1913. évi sajtótörvény, és ő volt az, aki büntetőjogi rendelkezéseket a magyar törvényekben először ruházott fel visszaható erővel.

Pályájának elején a klasszikus büntetőjogi iskolát támogatta, de már első dogmatikus műveiben észlelhetővé vált a gyakorlatias-

ság iránti érzék. „A gyakorlat állandó tanulmányozása, az élet tapasztalatainak és a természettudományi kutatásoknak figyelemmel kísérése távolították el őt úgyszólván teljesen a tisztán dogmatikus iránytól és kvalifikálták őt a reformeszmék előharcosává, aki a büntetőnovellában lefektetett eszméket Magyarországon megkedveltette, ezen eszméket kodifikálta és ezekért a heves támadások ellen is síkra szállott.”²⁹

Törvényalkotó tudását és szenvedélyét jól mutatja a *Kakas Márton* című éleclapban megjelent dialógus:

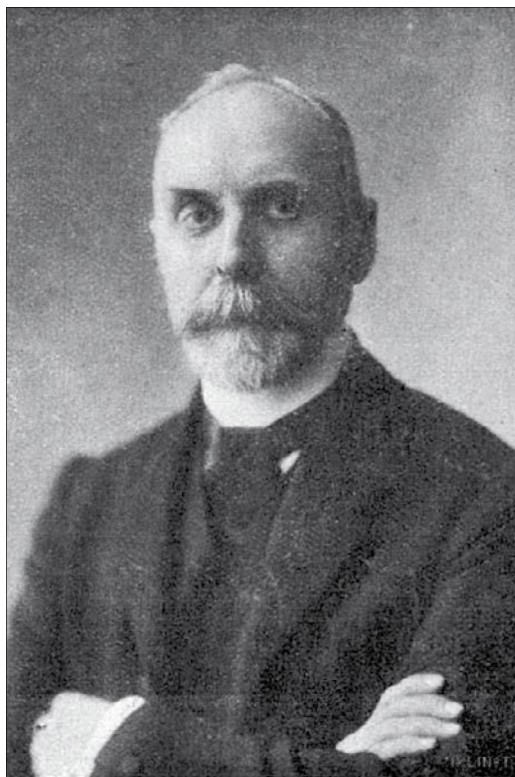
„– Ki a legtermékenyebb magyar elbeszélő?

– Balogh Jenő. Minden héten készít egy új novellát.”³⁰

Néhány évvel később a *Jogtudományi Közlönyben* „a gyorskodifikáció atyjaként” emlegették őt...³¹

Balogh Jenőt – saját kérelmére, „hű és kitűnő szolgálatainak teljes elismerése mellett” – 1917. június 15-én mentette fel az uralkodó igazságügy-miniszteri állásából. Utóda Vázsonyi Vilmos lett.

A volt igazságügy-minisztert 1919 áprilisában letartóztatták, a gyűjtőfogházba vitték. A budapesti forradalmi törvényszék mutatókönyve szerint „politikai túszként” került bíróság elé, és internálásra bejegyezték.³²

Az új igazságügy-miniszter²⁷

A Magyar Tudományos Akadémia

Balogh Jenő Tisza István bukása után visszavonult a politikai élettől, és tudományos munkásságának szentelte idejét. 1920-ban a Magyar Tudományos Akadémia – amelynek már 1901. május 10. óta levelező, 1912. május 2. óta pedig rendes tagja volt – főtítkárává választotta.

1889-ben Tóth Lőrinc rendes tag ajánlotta az Akadémia levelező tagjául Balogh Jenő kir. főállamügyészi fogalmazót, „a jogászegylet börtönügyi bizottságának jegyzőjét, kitűnő büntető jogi monographiák szerzőjét, kiből a jogirodalom mezején, eddigi dolgozatai után ítélve, igen hasznos, termékeny, mély ítéletű, világos és correct előadást munkást várhatni”.³³

Balogh Jenő az Akadémia II. (a bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok) osztályának 1901. december 9-i ülésén székfoglalójában gróf Széchenyi Istvánnak a bűnvádi perjog körébe eső nézeteit és ezeknek a jogfejlődésre gyakorolt hatását ismertette.³⁴

Akadémiai rendes tagként 1913. január 13-án tartotta székfoglaló értekezését az Akadémia II. osztályának ülésén *A kriminológia hatása a büntető ítélkezésre* címmel.

1920. december 20-i megválasztásával Heinrich Gusztávot követte az Akadémia főtítkári székében, „Balogh Jenővel nemcsak nagy jogász, hanem a felsőbb értelemben vett általános műveltség ritka buzgalmú letéményese foglalja el ezt a helyet”. Az új főtítkár „elsőrangú ismerője nemzeti irodalmunknak is – és választékosságára s emelkedettségre egyaránt kiváló stílusa – úgy írásaiban, mint szónoklataiban – a buzgón olvasott és tanulmányozott nagy magyar írók művein pallérozódott. A természettudományok iránt való előszeretetről pedig bizonyosságot tesz az, hogy [...] ha deresedő fővel is, de törhetetlen munkakerővel az egyetemnek padjaira tért vissza, és pedig mint orvostanhallgató, s igen komolyan látott neki az orvosi tudományok elsajátításához.”³⁵

Balogh Jenő még az őszirózsás forradalom előtt, 1918-ban iratkozott be a budapesti orvosegyetemre. Mint mondta: „korábban is érdekelt az orvostudomány [...], mert a büntetőjog szorosan összefügg a természettudományokkal, különösen az agyanatómiával. A kriminológia újabb fejlődése fontos természettudományi ismereteket tételez fel. Három félétven át hallgattam Moravcsik³⁶ és Schaffer³⁷ professzorok előadásait az elme- és idegbeteg-

ségekről és az agyanatómiáról, azután az alapvető tudományokat, kémiát, fizikát, élettant és azokat a tárgyakat, amelyek azokban a félévekben kötelező tárgyak voltak. Legfőképpen azonban a kriminológiával összefüggő része érdekelt az orvostudománynak.” Kollokviumot nem tett, „csak a demonstratív gyakorlatokon és boncolásban” vett részt. Tanulmányait megszakította, amikor az Akadémia főtítkárává választották.³⁸

Az Akadémia főtítkári székében „igen nagy érdemeket szerzett a tudományos munka zavartalanságának viharos időkben való biztosításával, a feljegyzésre érdemes, hogy a pénzromlás súlyos napjaiban ugyanannyi papírkoronányi fizetésért végezte felelősségteljes munkáját, mint amennyit az Akadémia főtítkárai a béke napjaiban élveztek”.

1935 októberében lemondott főtítkári tisztségéről.

Balogh Jenőt az Akadémia 1940. április 26-án – József kir. herceg elnökletével – tartott nagygyűlésén a testület másodelnökévé választották. E tisztséget 1943-ig töltötte be.

Jogirodalmi munkássága

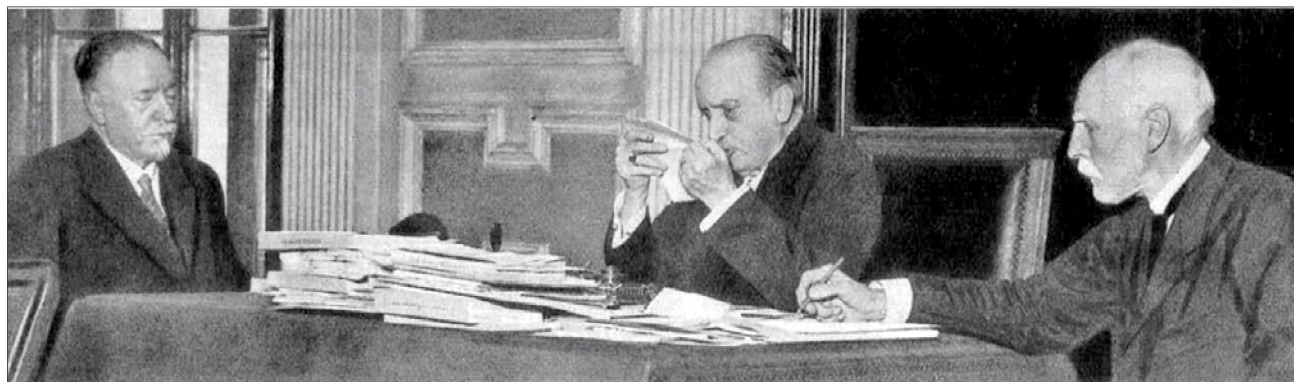
Jelesebb munkái: *A sértett fél jogköre a büntetőjogban* (1887); *Börtönügyi viszonyaink reformjához* (1888); *Magyar bűnvádi eljárási jog* (1901); *A büntető perjog tan-könyve* (1906); *Fiatalkoriak és a büntetőjog* (1909); *A bűnvádi perrendtartás magyarázata* (1910, két kiadás). Számos tanulmánya jelent meg jogi szakfolyóiratokban.

Szerkesztői tevékenysége:

Akadémiai Értesítő	1920–1935
MTA Emlékbeszédék	1920–1935
Büntetőjogi Döntvénytár	1908
Jogi Értekezések	1902–1904

Közéleti szerepvállalása

Igen nagy szerepet játszott a magyar református egyház életében is. 1913 augusztusában a Dunántúli Református Egyházkerület tanácsbírájává választották. 1915 októberében a győri református egyházközség tiszteletbeli főgondnokká választotta meg Balogh Jenőt. 1916 októ-

A Magyar Tudományos Akadémia ülésén Balogh Jenő főtítkár bejelentette lemondását³⁹

A magyar református egyház konventje országos gyűlésének elnöksége 1928-ban⁴¹

berében a Dunántúli Református Egyházkerület világi főjegyzője lett.

A dunántúli egyházkerület 1921. április 20-án, Pápán főgondnokává választotta. „Az új főgondnok úr országoszerzte hosszabb idő óta elismerten erős vallásos érzésű, erős hitű, kiválóan munkás és áldozatkész férfi, ki soha el nem évülő érdemeket szerzett az u. n. patronage (pártfogó) munka terén; e célra nagy áldozatot is hozott a Devecserben felállított, most már Neszmélyre átköltöztetett szeretetház létesítésével.”⁴⁰

1932-től a Református Egyetemes Konvent világi elnöke volt. E tisztségéből fakadóan meghívást kapott az országgyűlés felsőházába, ahol főként népjóléti, szociális, közoktatásügyi és külügyi kérdések tárgyalásában, bizottsági munkában vett részt.

Balogh Jenő számtalan szervezet, testület tagja, illetve tisztségviselője volt:

- a budapesti Szerzői Jogi Szakértő Bizottság tagja (1921–1932, 1939–1945), illetve elnöke (1933–1939);
- a fiatalok felügyelő hatóságának tagja (a budapesti kir. ítélőtábla területén) 1910-től;
- a győri Kisfaludy Kör tiszteleti tagja;
- a Magyar Filozófiai Társaság választmányi tagja;
- a Magyar Jogászegylet jegyzője, majd választmányi tagja; a Börtönügyi Bizottság titkára;
- a Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának tagja;
- a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja;
- a Magyar Statisztikai Társaság tagja;
- a Magyarok Világszövetsége tiszteleti tagja;
- a Múzeumi Tanács (Magyar Nemzeti Múzeum) tisztviselő tanácstagja (1934–1940);
- az Országos Gyermekvédő Egyesület tagja;
- az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (Országos Levéltár, Nemzeti Múzeum,

Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára) tagja;

- az Országos Párbajellenes Szövetség igazgatótanácsának tagja;
- az Országos Természettudományi Tanács tagja 1930-tól.
- 1913 októberében szülővárosa, Devecser díszpolgárává avatták.

Kitüntetései

Érdemeiért több ízben kapott kitüntetést:

1900: III. osztályú Vaskorona rend a budapesti kir. tudományegyetem nyilvános rendes tanárként végzett oktatási tevékenységéért;

1905: igazságügy-miniszteri elismerés a VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus alkalmával tartott előadói minőségben való szerepléséért;

1910: magyar királyi udvari tanácsosi cím a főiskolai oktatás terén szerzett érdemei elismeréséül;

1914: valóságos belső titkos tanácsosi cím;

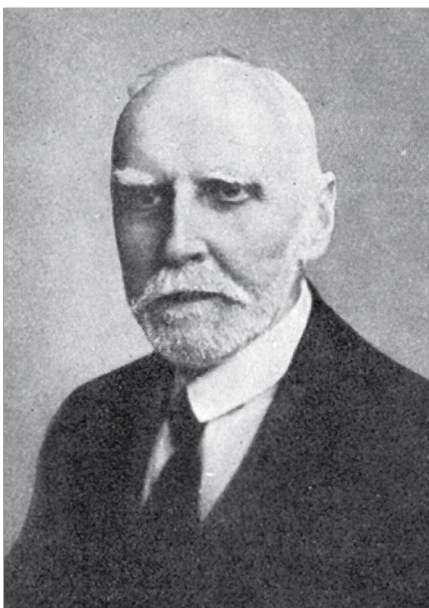
1916: I. osztályú Vaskorona rend;

1917: teljes elismerés, Magyarország és Horvát-Szlávon-Dalmátországok apostoli királyává történt megkoronázásának előkészítése körül szerzett érdemeiért;

1917: a Lipót-rend nagykeresztje „Ő császári és apostoli királyi Felsége dr. Balogh Jenő igazságügyminiszternek saját kérelmére történt felmentése alkalmából hű és kitűnő szolgálatainak és különösen a háború folyamán kifejett rendkívüli tevékenységének elismeréséül”;

1925: I. osztályú Magyar Érdemkereszt;

1931: kormányzói teljes elismerés „látható jeléül” Magyar Koronás Nagy Aranyérem a pápai református

Balogh Jenő (1953)

főiskola 400 éves fennállásának jubileuma alkalmából, a főiskola érdekében kifejtett kiválóan eredményes tevékenységéért;

? : a Finn Fehér Rózsa Rend tisztikeresztje.

1929-ben a debreceni tudományegyetem támogatásában kifejtett „nagy érdemei elismeréseként” a debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem a bölcsészettudományok tiszteletbeli doktorává avatta, és részére a tiszteletbeli doktori oklevelet „kiszolgáltatta”. 1938-ban a szegedi magyar királyi Ferencz József-tudományegyetem a tudományos irodalom művelése és

az egyetemi oktatás terén szerzett rendkívüli érdemei elismerésül a jogtudományok tiszteletbeli doktorává avatta, és részére kiadta a tiszteletbeli doktori oklevelet.

Balogh Jenő 1953. február 15-én halt meg Budapesten.

Köszönet Balogh Ádámnak, Balogh Jenő unokájának a családi életrajzi adatokért és történetekért, amelyek e tanulmány megírásában sokat segítettek.

BÓDINÉ DR. KINGA BELIZNAI

Jenő Balogh (1864–1953)

Jenő Balogh wurde am 14. Mai 1864 in Devecser (Komitat Wesprim) geboren. Er studierte Jura an der Rechtsakademie in Győr (Raab) und an der Universität zu Budapest. Er war Gaststudent an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, und erhielt in Budapest das Diplom über den Titel Doktor der Rechts- und Staatswissenschaften. 1888 wurde er an der Universität zu Budapest Privatdozent für Strafrecht und Strafprozessrecht. Von März 1892 war Jenő Balogh als Ministerialsekretär im Justizministerium bedienstet. Zusammen mit Illés Károly Edvi erarbeitete er den Kommentar zur Strafprozessordnung von 1896, und er war federführend bei Vorbereitung und Ausarbeitung mehrerer Justizgesetze. Im November 1910 wurde er zum politischen Staatssekretär des Ministeriums für Religion und Bildung ernannt, und im gleichen Jahr wurde er im Wahlbezirk Marosújvár (Miereschhall, heute Rumänien) mit einem Programm der Nationalen Arbeiterpartei zum

Parlamentsabgeordneten gewählt. Am 4. Januar 1913 wurde er zum Justizminister ernannt, und bekleidete dieses Amt bis zum 15. Juni 1917. Mit seinem Namen ist die Strafgesetzgebung unmittelbar vor dem Krieg verbunden. Während der Zeit seines Dienstes als Minister wurden die Strafgesetze bezüglich Minderjähriger reformiert, und Jugendstrafgerichte wurden eingerichtet. Er initiierte das Erlassen zahlreicher wichtiger Rechtsnormen, u. a. der Gesetze über Strafaussetzung mit Auflage bzw. auf Bewährung, über Verwaltungsreformen im Gefängniswesen, sowie über die Gerichtsbarkeit im Abgeordnetenhaus. Von 1901 war er korrespondierendes, und von 1912 ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Zwischen 1920 und 1935 war er Generalsekretär der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, und zwischen 1940 und 1943 zweiter Präsident derselben. Er verstarb am 15. Februar 1953 in Budapest.

Jegyzetek

- ¹ A 2015. november 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² *A kultuszminisztérium új államtitkára.* (Dunántúli Protestáns Lap, 1910. december 25., 21. évf., 52. sz., 456. p.)
- ³ *Végyes közlemények.* (Dunántúli Protestáns Lap, 1914. május 3., 25. évf., 18. sz., 148. p.)
- ⁴ *Uj Idők,* 1910. december 4., 16. évf., 49. sz., 540. p.
- ⁵ *† Dr. Balogh Dénes.* (Vadász- és Versenylap, 1896. december 12., 40. évf., 97. sz., 706. p.)
- ⁶ *Karácsonyi ajándék.* (Sárospataki Lapok, 1897. január 4., 16. évf., 1. sz., 15. p.)
- ⁷ *A tatai ev. reform. egyházmegye 1906. évi július hó 10-ik napján Tatában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.* Kiadta: Antal Lajos. (Kisbér, Hafli Kálmán Könyvnyomdája, 1906, 57. p.)
A szövszék alsó peremén a következő felirat áll: „Szeretett kedves, jó Dénes fiam emlékére. Balogh Gábomé”.
- ⁸ *A Prot. Patronázs Egyesület.* (Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1916. június 18., 59. évf., 25. sz., 297. p.)
- ⁹ *Petz Aladár: Győr szabad királyi város Szentháromság kórházának múltja és jelene (1749–1928).* (Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdaműintézet, 1929, 198. p.)
- ¹⁰ Balogh Erzsébet 1933 novemberében kötött házasságot galántai Csemez Bélával (1884 – Győr, 1937. március 19.), Győr-Moson vármegye főszolgabírájával. Gyermeük Klára (1935).
- ¹¹ Balogh Ferenc a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnáziumban érettségizett, majd agrármérnöki, utóbb jogi diplomát szerzett. 1930 és 1949 között a Győr-Moson megyei bonyi családi birtokot irányította. (A Balogh-tag puszta ma Rétalap községhez tartozik.) Az 1950-es években – mint volt földbirtokos – nehezen tudott elhelyezkedni, rövidebb-hosszabb ideig az agrárgazdasági ágazatban, állami cégek-nél dolgozott. 1963-tól az Agrárgazdasági Kutató Intézet munkatársaként kutató-elemző munkát végzett, innen vonult nyugalomba. Nyugdíjasként sem szakadt meg azonos kapcsolata az intézettel, még tizenöt éven át annak szakkönyvtárában működött. 1939-ben kötött házasságot Egres(sy) Judit (Budapest, 1912. április 7. – Budapest, 2005. augusztus 1.) középiskolai testnevelő tanárral, aki kitűnő atléta, 1934-ben távolugrásban magyar bajnok volt. Gyermekeik Éva (1940. április 21.) és Ádám (1942).
- ¹² Estók József: *Balogh Jenő (1864–1953).* (Börtönügyi Szemle, 2009. 3. sz., 123. p.)
- ¹³ *Jogtudományi Közlöny,* 1888. május 18., 23. évf., 20. sz., 171. p.
- ¹⁴ *Államtudományi vitaestély.* (Budapesti Hírlap, 1884. február 20., 4. évf., 50. sz., 3. p.)
- ¹⁵ *Gyorsírók ünnepélye.* (Fővárosi Lapok, 1884. március 27., 21. évf., 74. sz., 484. p.)

- ¹⁶ 1913 nyarán, amikor nemzetközi gyorsírókongresszust rendeztek Budapesten, szó esett arról is, hogy „kiváló gyorsíróink voltak azok, akik a jogtudományok előrevitelében is a vezető szerepet vitték”. Sokak mellett Günther Antal ügyvéd, igazságügy-miniszter, kúriai elnök és Fayer László, akik tagjai voltak az országgyűlési gyorsíródának is, valamint Balogh Jenő „a jogirodalomban és hivatalosan is saját céljaira régtől fogva” használja a gyorsírást. *A gyorsíró-kongresszus alkalmából.* (Jogtudományi Közlöny, 1913. augusztus 15., 48. évf., 33. sz., 283. p.)
- ¹⁷ *Tarka krónika. Mi a család?* (Pesti Napló, 1910. május 21., 61. évf., 120. sz., 14. p.)
- ¹⁸ *Balogh Jenő.* (Uj Idők, 1910. december 4., 16. évf., 49. sz., 540. p.)
- ¹⁹ *A kultuszminisztérium politikai államtitkára.* (Budapesti Hírlap, 1910. november 25., 30. évf., 280. sz., 4. p.)
- ²⁰ *Balogh Jenő.* (Budapesti Hírlap, 1910. november 26., 30. évf., 281. sz., 1. p.)
- ²¹ Vasámapi Ujság, 1910. december 4., 57. évf., 49. sz., 1011. p.
- ²² *Balogh államtitkár székfoglalója.* (Budapesti Hírlap, 1910. december 2., 30. évf., 286. sz., 6. p.)
- ²³ *Balogh Jenő programja.* (Pesti Napló, 1910. december 9., 61. évf., 292. sz., 2. p.)
- ²⁴ *A jogi oktatás reformja.* (Jogtudományi Közlöny, 1910. december 16., 45. évf., 50. sz., 433. p.)
- ²⁵ Többek között: Doleschall Alfréd, a budapesti tudományegyetem jogi karának dékánja, Magyar Gyéza prodékán, Kovács Gyula, Grosschmid Béni és Nagy Ferenc budapesti, Kiss Mór és Kolosváry Bálint kolozsvári egyetemi tanárok, Bernolák Nándor kassai, Oberschall Pál pozsonyi, Angyal Pál pécsi, Finkey Ferenc sárospataki jogakadémiai tanárok, Gottl Ágoston kúriai tanácselnök, Szivák Imre, az ügyvédi kamara elnöke, Wolf Vilmos, az Ügyvédek Lapja szerkesztője, Balog Arnold, a Jogtudományi Közlöny szerkesztője, ifj. Wallacsis Gyula és Magyar Zoltán segédfoglalmazók. *A jogi oktatás reformja.* (Budapesti Hírlap, 1911. január 3., 31. évf., 2. sz., 7. p.)
- ²⁶ *A továbbképző tanfolyam.* (Budapesti Hírlap, 1911. október 5., 31. évf., 236. sz., 3–4. p.)
- ²⁷ Vasámapi Ujság, 1913. január 12., 60. évf., 2. sz., 23. p.
- ²⁸ *Az igazságügyminiszter hivatalában.* (Budapesti Hírlap, 1913. január 8., 33. évf., 7. sz., 4–5. p.)
- ²⁹ *Változás az igazságügyminisztériumban.* (Jogtudományi Közlöny, 1913. január 10., 48. évf., 2. sz., 10. p.)
- ³⁰ *A novellista, Kakas Márton.* (1914. július 26., 21. évf., 30. sz., 2. p.)
- ³¹ *Az igazságszolgáltatás gyorsítása.* (Jogtudományi Közlöny, 1929. március 15., 64. évf., 6. sz., 58. p.)
- ³² Bónis György: *Adatok a budapesti forradalmi törvényszék történetéhez.* In: *Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez.* Levéltári Közlemények 29. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 301. p.)
- ³³ *Dr. Balogh Jenő k. főállamügyész. fogalmazót levelező tagul ajánlja Tóth Lőrincz rendes tag.* (A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1889. 23. évf., 3. sz., 91. p.)
- ³⁴ Gróf Széchenyi István nézetei bűnvádi perjogunk átalakításáról. (Kivonat Balogh Jenő lt. 1901. decz. 9-én tartott székfoglaló értekezéséből). (Akadémiai Értesítő, 1902. március 15., XIII. kötet, 3. füzet, 105–115. p.)
- ³⁵ *Balogh Jenő. A Tudományos Akadémia új főtitkára.* (Budapesti Hírlap, 1920. december 21., 40. évf., 299. sz., 4. p.)
- ³⁶ Moravcsik Emő Emil (Bér, 1858. március 16. – Budapest, 1924. október 9.) orvos, 1887-től a budapesti kir. törvényszék elmekörtani szakértője. 1896-ban kinevezték az Igazságügyi Orvosi Megfigyelő és Elmeorvosító Intézet vezetőjévé. 1901 és 1924 között az elmekörtán nyilvános rendes tanára volt a budapesti orvoskaron. Utasításai szerint épült fel (1906–1908) az Elme- és Idegkörtáni Klinika új épülete.
- ³⁷ Schaffer Károly (Bécs, 1864. szeptember 7. – Budapest, 1939. október 16.) ideg- és elmeorvos, a magyar idegkórszövettani iskola megalapítója. 1901-től a budapesti orvoskaron az idegkór- és gyógytan, valamint a központi idegrendszer ép és kóros szövettanának címzetes rendkívüli tanára, 1912-től az Agyszövettani Intézet vezetője, nyilvános rendes tanár. 1925-től az elme- és idegkörtán nyilvános rendes tanára volt.
- ³⁸ *Balogh Jenő – Szalmaözvegy katedrák. Egyetemi tanárok a miniszteri és államtitkári székben.* (Pesti Hírlap, 1927. április 17., 49. évf., 87. sz., 39. p.)
- ³⁹ Balról jobbra: Lenhossék Mihály, Berzeviczy Albert elnök és Balogh Jenő, a lemondott főtitkár. (Tolnai Világlapja, 1935. október 23., 35. évf., 43. sz., 6. p.)
- ⁴⁰ *A Pápai Református Egyházmegye Pápán, 1921. június 24. napján tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve.* Jegyezte és kiadta: Jakab Áron. (Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1921, 7. p.)
- ⁴¹ Balogh Jenő főgondnok (1), Balthazár Dezső püspök (2), Dákus Emő felsőházi tag (3), Ravasz László püspök (4). (Tolnai Világlapja, 1928. május 2., 28. évf., 18. sz., 6. p.)

Bevezető gondolatok

Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a korabeli büntetőjog-tudomány irányzatait, különösen a Franz von Liszt által alapított közvetítő iskolát vizsgálva elhelyezzük Balogh Jenő életművét azon a képzeletbeli számegyenesen, amelynek kiindulópontján a klasszikus iskolához köthető indeterminista tanok, végpontján pedig az életfilozófiákkal rokonítható determinista felfogás áll.

A „szabad akarat” vagy az „akaratszabadság” leginkább filozófiai kategória, amely *Platón*tól *Wittgenstein*ig végigvonul az európai gondolkodás történetén.² A büntetőjogi felelősség kérdései szükségszerűen érintkeznek az akaratszabadsággal, a büntetőjog-tudományban – így a cselekmény, de mindenekelőtt a bűnösség tanában – rendre megjelennek a determinista és az indeterminista álláspontok közötti filozófiai viták főbb vonalai. A büntetőjogi felelősségre vonás elengedhetetlen feltétele, hogy

Filó Mihály – Nemes András

Determinizmus és indeterminizmus Balogh Jenő munkásságában¹

az akaratszabadság kérdésében állást foglaljunk. A klasszikus büntetőjogi iskola a felvilágosodás eszményeinek megfelelően a szabad akarat tanát vallja. „Az akarat az eszes lény oksága” – írja *Kant* –, amely szemben áll az ésszel nem bíró lények okságával, a természeti szükség-

szertűséggel.³ Ezt a szellemi rendszert, amely az aufklérista individuális etikán alapul, testesíti meg még a XX. század közepén is a legmagasabb német bírói fórum, a Bundesgerichtshof (BGH) 1952-es döntése a bűnösség alapjairól: „A büntetés bűnösséget feltételez. A bűnösség felróhatóságot jelent. A bűnösség megállapításával azt jelentjük ki, hogy a tettes a jogtalant választotta, holott dönthetett volna a jogos mellett is [...]. Az ember, szabad, felelős és erkölcsös önrendelkezéseként csak akkor dönthet a jogszerű mellett, ha azt meg tudja különböztetni a jogtalanságtól. Erre pedig az képes, aki erkölcsi ítélőképességénél fogva felismeri a tett jogtalanságát, nem jogtechnikai értelemben, hanem a saját gondolatvilágának megfelelő értékrendszerben.”⁴

A pozitivistá büntetőjogi iskola ezzel szemben – a relatív büntetési elméletnek megfelelően – a determinizmusra alapozott, és feltételezte, hogy mivel az elkövető az adott körülmények között szükségszerűen a bűncselekmény elkövetése mellett dönt, a büntetés kilátásba helyezésével mint visszatartó motívummal lehet – a speciális prevenció elvének megfelelően – az újabb bűncselekmény elkövetésének gátat szabni.⁵

A marburgi program: a modern büntetőjog születése

A mai értelemben vett európai büntetőjog-tudomány⁶ születése minden bizonnyal Liszt híres programbeszédéhez köthető, amelyet 1882-ben tartott a marburgi egyetemen, majd később *Der Zweckgedanke im Strafrecht* címmel publikált a *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* hasábjain. Már a cím is egyértelmű utalás Jhering örökségére, a *Der Zweck im Recht*⁷ büntetőjogi parafrázisra. A program nyelvezete, nyelvhasználata is más, mint ami a korabeli tudományra jellemző: emocionálisabb, képszerűbb, szenvedélyesebb a korabeli büntetőjogi irodalom bürokratikus, neutrális kifejezőmódjánál.

A *Zweckgedanke* ugyanis nem más, mint hadüzenet. Hadüzenet egyrészt az akkoriban uralkodó büntetőjogi irányzatoknak, másrészt magának a bűnözésnek. A doktriner büntetőjogi iskola nem tudta kielégítően kezelni a századforduló urbanizációjával fellépő bűnözési hullámot. A hiteles korrajzhoz hozzátartozik még a Schopenhauer nevével fémjelzett pesszimista fordulat a filozófiai gondolkodásban, a félelem a megállíthatatlan industrializációtól és a túlnépesedéstől, amelynek csúcspontja Spengler híres műve, a metafizikai történelemkönyv, *A Nyugat alkonya*: „A világváros kókolosszusa áll minden nagy kultúra életfolyamatának a végén. A lelkiileg a vidék által megformálódott kultúrembert saját teremtménye, a város, először birtokába veszi, aztán birtokolja, majd a maga teremtményévé, végrehajtó szervévé és végül áldozatává teszi.”⁸

Ahogy a bölcséletben, úgy a büntetőjogban is megint az a felvilágosodás és a német idealizmus dogmája, az indeterminizmusba, a szabad akaratba vetett feltétlen hit. Az ember, mint minden más jelenség, az okság törvényeinek alávetve létezik. Ebből következik, hogy a klasszikus tett-

központú büntetőjogi gondolkodás helyét a századfordulótól lassanként átveszik a tettesre mint a bűncselekmény 'okára' fókuszáló elméletek.

A marburgi vitairattal veszi kezdetét a büntetőjogi iskola-vita (*Schulenstreit*) a Karl Binding normatanát követő formalista, indeterminista, törvénypozitivistá iskola és a Liszthez kötődő naturalista, determinista irányzat között. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Liszt, noha a tett helyett az elkövetőre helyezte a hangsúlyt, soha nem vallotta magáénak a Lombroso nevével jellemezhető antropológiai-kriminálszociológiai nézetrendszert, a *homo delinquens* fogalmát.⁹ Budapesti előadásán is kifejti: „Lombroso és hívei nem hisznek a büntetés hatásának jelentőségében. Veres fonálként húzódik végig az olasz iskola műveiben a büntetés hatása fölött való kétségbeesés, a büntetés iránti bizalmatlanság, az igyekezet, a büntetés helyébe pótszerkeket látni.”¹⁰

A hazai jogirodalomban Liszt a közvetítő iskolának nevezett irányzat vezéralakjaként jelenik meg. Kétségtelen, hogy újításai – Jhering szellemisége nyomán – alapvetően a formalizmus, illetve az abszolút büntetési teóriák elleni küzdelemben jelennek meg, a dogmatika, a metodika és a jogpolitika terén egyaránt.¹¹

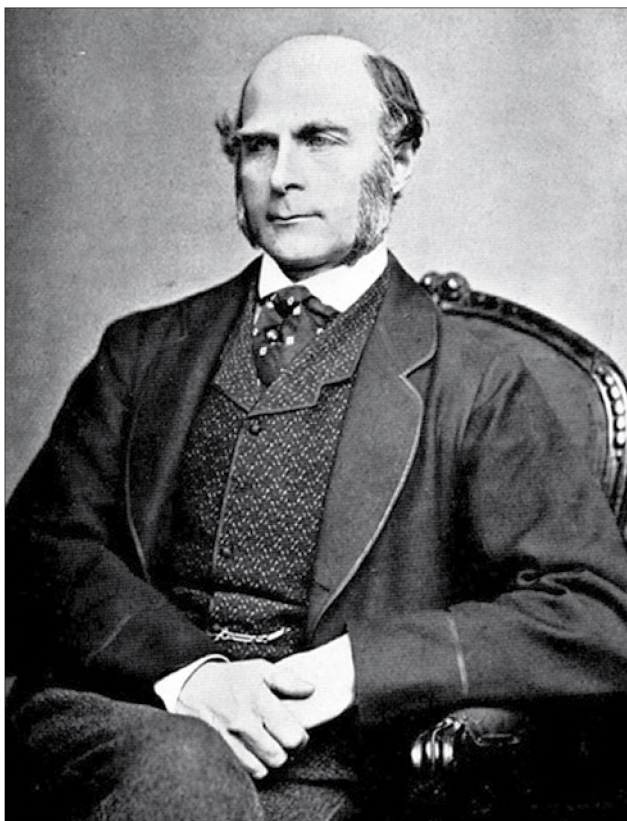
Ami Liszt tényleges szerepét illeti a büntetőjog megújításában, újabb kritikus hangok jelentek meg a német nyelvű irodalomban. Schmidt-Recla és Steinberg eredeti források elemzésével arra jut, hogy a programbeszéd nem szinguláris közlemény volt, hanem sokkal inkább egy publicisztikai vita része, amelyet jogászok, büntetés-végrehajtási tisztviselők és pszichiáterek folytattak *ira et studio* a XIX. század végén. Mindenekelőtt említendő az ügyész Mittelstädt és az elmeorvos Kraepelin. Ez utóbbi már 1880-ban publikálta *Die Abschaffung des Strafmasses* című esszéjét, amelyben éles kirohanást intézett a *Vergeltungsstrafe* és a generálprevenció ellen. A büntető igazságszolgáltatást a pszichiátriai kórházak mintájára kívánta átalakítani, amelyben elkülönül a társadalomra veszélyes elkövető felismerése (diagnózis) és lélekgyógyászati eszközökkel történő kezelése (terápia).¹²

Kétségtelen, hogy ezek a gondolatok a marburgi programban is visszaköszönek, mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy végül Liszt vonult be a büntetőjog történetébe mint a közvetítő irányzat apostola – még akkor sem, ha tanaiban hangsúlyosan jelentek meg a kor-szellemnek megfelelően determinista elemek.

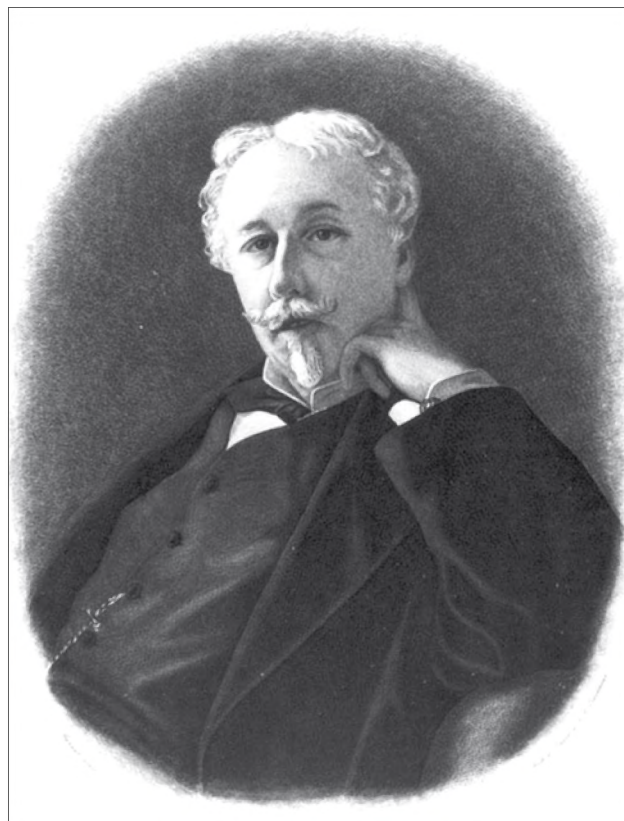
Biologizmus és szociáldarwinizmus a büntetőjogban

A XIX. század második felében a természettudomány eredményei betörték a társadalomtudományba, és ezzel párhuzamosan megjelenik a büntetőjogban is a biologizmus mint a „*struggle for life*” és „*Kampf um Dasein*” eszménye, valamint az eugenika is, amely – mint „*science of human improvement*” – Francis Galton, Darwin matematikus unokatestvére gondolataira vezethető vissza.¹³

Galton *Hereditary Talent and Character* címmel közzölt tanulmánya szerint Darwin elméletének legnagyobb

Sir Francis Galton
(1822. február 16. – 1911. január 17.)

Joseph Arthur de Gobineau
(1816. július 14. – 1882. október 13.)

hibája, hogy az a fajok kialakulásában túlzott jelentőséget tulajdonít a környezeti faktoroknak, és elhanyagolja az átöröklés és az örökítőanyag jelentőségét, amely egy bizonyos állandóságot és minőségében statisztikailag mérhető megoszlást mutat az emberi közösség tagjai között. Statisztikai szemléletben ábrázolva, a Gauss-görbe két végpontján marginális extrémumot reprezentál a társadalomban mind a zsenialitás, mind a gyengeelméjűség, a kiválóság, a hitványság – a két szélsőérték között a számszerűségében döntő hányadot képviselő középszert találjuk. Ennek megfelelően korábban a természet törvénye, a kiválasztódás hiánytalanul gondoskodott arról, hogy a biológiailag gyengék ne örökíthessék át silányabb tulajdonságaikat. Galton és követői pontosan attól tartottak, hogy a természetes szelekció hatását a szociális állam jóléti vívmányai kioltják, így az emberiség menthetetlenül degenerálódik. Ennek előjeleit látták a nagyvárosi életformával és az urbanizációval együtt járó válságjelenségekben, az alkoholizmus, a tuberkulózis vagy a nemi betegségek terjedésében.¹⁴

Jelentős hatást gyakorolt még Gobineau, akinek a fajok (pontosabban: rasszok) egyenlőtlenségéről írott tanulmánya, az *Essai sur l'inégalité des races humaines* több kötetben jelent meg 1853 és 1855 között. A francia diplomata hívó katolikusként azt feltételezte, hogy a teremtés ősalapotában még minden ember egyenlő volt, később azonban az eltérő környezeti feltételek hatására az egyes rasszok más fejlődési pályát futottak be, és ebből ered eltérő fejlettségük.¹⁵ Hangsúlyozni kell, hogy Gobineau elmé-

lete nem antropológiai és biológiai, hanem szociális okokkal magyarázza az emberfajták közötti különbségeket, és egyenlőségjelet tesz a rassz, valamint a társadalmi osztály között. Ennek megfelelően az arisztokrácia hordozza magában a legnemesebb rasszjegyeket, a polgárság a „kevert fajú”, míg az alsóbb rétegek a legértéktelembek.

Könnyen belátható, hogy ez a gondolkodási séma alkalmazható egyes büntetőpolitikai kérdésekre is. Liszt a büntetőtörvény céljaként – Jhering nyomán – a társadalom életfeltételeinek biztosítását határozta meg. Éppen ezért a javíthatatlan bűnözőket mint a természetellenes degeneráció hordozóit mesterséges szelekcióval kívánta elkülöníteni a társadalomtól. A marburgi program tettesközpontú szemléletét, determinizmusát talán mindennél jobban mutatja az elkövetők ezen csoportosítása, valamint hogy egyes elkövetői csoportokra eltérő szankciók alkalmazását tartotta szükségesnek. A javíthatókra, illetve a fiatalokúakra határozatlan tartamú szabadságvesztés vagy kényszergyógykezelés kiszabását tartotta szükségesnek. További differenciálást tett lehetővé, hogy bevezette a dualista szankciórendszert (büntetések és intézkedések). A tettesek harmadik csoportjaként az elrettenthető bűnözőket jelölte meg Liszt, akiknél a bűnelkövetést neveléssel, valamint a büntetéssel járó kellemetlenségek elkerülésére való törekvéssel lehet megakadályozni. Ez az osztályozási rendszer képezi a modern büntetés-végrehajtás alapját is.¹⁶

Liszt a büntetés fejlődését is darwinista elmélet mentén írja le, a híres bécsi Jhering-előadás, a *Der Kampf ums Recht* üzenetének megfelelően.¹⁷ Álláspontja szerint kez-

detben a büntetés a társadalom ösztönös, különösebb céllal nem rendelkező reakciója volt az életfeltételeit megzavaró külső hatás ellen, „a faj megtartása érdekében”. A büntetés innen fejlődött tovább a vele elérendő cél megjelenésével, meghatározásának kísérleteivel és így az ösztönöstől az akarat felé való elmozdulással. A törvényalkotó az adott korban meghatározta a védendő életfeltételeket, és ezeket jogi tárgyként fogalmazta meg. Ezek nagyfokú veszélyeztetése esetén lép fel a büntetőjog mint ultima ratio, amennyiben nincs más mód a veszély elhárítására. A büntetés súlyosságát pedig az adott életfeltétel fontossága határozza meg.

Determinizmus és indeterminizmus keresztútján – Balogh Jenő állásfoglalása

Balogh maga is osztályozta a korban jelentős büntetőjogi felfogásokat, és négy fő trendet azonosított. Megkülönböztette a bűnügyi embertan irányzatát, a szociológiai tanokat, a klasszikus dogmatikát, melynek képviselői elzárkóznak az új elméletektől, kutatási módszerektől, és teljességgel az indeterminizmusra alapozzák a büntetőjog-tudományt. Végül kiemeli a közvetítő iskolát, mely az előző három irányzat felhasználásával próbál konszenzusos elméleti rendszert létrehozni. Hangsúlyozta, hogy a négy nagy irányzat közti tudományos vita még nem zárult le, noha a bűnügyi embertani eszméket jórészt már megcáfolták. Ebből az átmeneti állapotból adódóan korainak tartotta a büntetőjog alapvető reformját, mert a fiatal elméleteket még alapos vizsgálatnak kell alávetni, tüzetes megfigyeléssel és alapos adatgyűjtéssel kell állításait megalapozni, hogy aztán egy átfogó reform vezérelvévé válhassanak.

Ezért vizsgálni szükséges az egyes országok bűnügyi statisztikát, a bűncselekményekhez vezető tényezőket, a büntettek csoportjait. Fontos figyelembe venni az egyes vidékek kulturális, társadalmi eltéréseit, mivel csak így adható adekvát válasz a bűnözésre. A bűnözés tanulmányozása során az egyik elsődleges feladat az elhagyott és ezáltal züllésnek kitett gyermekekkel kapcsolatos adatgyűjtés. Göröcső alá kell venni a kriminalitást a magyarság és az egyes nemzetiségek jellemének tekintetében is. Fel kell deríteni azokat a társadalmi, gazdasági, kulturális, erkölcsi problémákat, melyek a bűncselekmények fő tényezői. Tanulmányozni kell a kialakult büntetési osztályokat, illetve az egyes szokásszerű büntetési csoportokat.

Kíváncsún tartotta, hogy a büntető törvénykönyv reagáljon a korszak társadalmi problémáira, és a társadalmi viszonyok javításához, megreformálásához szükséges eszközöket is tartalmazza. Ilyen lehet az erkölcsi romlásnak kitett, elhanyagolt, bűnöző szülők gyermekeinek védelme, valamint az alkoholizmus és a szokásszerű bűnelkövetők elleni küzdelem.

A büntető törvénykönyv reformjával és a bűnözés kérdésével kapcsolatban Balogh úgy vélekedett, hogy annak megvitatása során a felmerülő problémák megoldására nemcsak a jogászokra, hanem a társadalomtudományok,

a törvényszéki orvostan és lélektan, a kriminológia és a szociálpolitika képviselőire is szükség van.¹⁸ Ide kívánkozik életrajzának azon momentumja, hogy 1919-ben – a bűnügyi embertannal összefüggő kérdések tanulmányozása érdekében – beiratkozott az orvosi egyetemre, és két félévet el is végzett.¹⁹

A fentiekből ugyan leszűrhető, hogy Balogh Jenő távolgártartó módon viszonyult az egyes iskolák tanításaihoz, azonban az is kitűnik az általa szorgalmazott módszertanból, hogy igen fontosnak tartotta a különböző külső tényezők bűnözést befolyásoló hatását és a büntettek csoportosításának lehetőségeit. Ez karakterisztikusan a determinista tanok és a közvetítő iskola irányába mutat.

Az elkövetők egyes csoportjainak eltérő kezelésével kapcsolatban Balogh a következőképpen érvelt: az egyenlőség eszméjének félreértelmezése az a gyakorlat, hogy mindenre tekintet nélkül azonosan kell kezelni az elkövetőket és az elítélteket. Arisztotelész azon gondolatát idézi, hogy a nem egyenlőkkel egyenlően bánni a legnagyobb igazságtalanság. Úgy látta, az első büntény miatt elítélt, megtévedt, esetleg gondatlanság miatt elmarasztalt százszorososan szenved ahhoz a visszaesőhöz képest, aki a börtönviszonyokhoz már többé-kevésbé hozzászokott. Cél, hogy az első alkalommal bünt elkövető, javítható emberek enyhe, kíméletes elbánásban részesüljenek. Ne ítéljék őket szabadságvesztésre, mert az megbélyegző, és a közös elzárás rendszerint inkább káros befolyást gyakorol rájuk. Ezeket a szempontokat helyesen vették figyelembe a kor büntetési rendszerének kialakításánál, így a feltételes elítélés, illetve a visszaesők kérdésének szabályozása terén. Vannak azonban olyan megátalkodott elkövetők, akikkel szemben az enyhe fellépés nem indokolt, hiszen esetükben ez csak a bűncselekmények elszaporodását idézi elő.²⁰

Balogh egyetért több más büntetőjogász azon álláspontjával, hogy léteznek egyes közveszélyes bűnözők, akikkel szemben a hagyományos büntetéseken túl egyéb intézkedések is szükségesek annak érdekében, hogy megakadályozzák újabb cselekmény elkövetését. Idetartoznak a visszaesők, továbbá akik életmódjuk miatt valószínű, hogy újabb bűncselekményt fognak elkövetni, valamint az elmeállapotuk miatt közveszélyes egyének. Az ezzel a csoporttal szemben alkalmazandó biztonsági rendszabályok alapvetően nem börtönügyi, hanem inkább támogató jellegűek, nem büntetés, inkább állandó felügyelet, hosszú tartamú pártfogás alkalmazandó esetükben. Ehhez képest Balogh szélsőségesnek és hibásnak tartja azt az álláspontot – melyet a korban többen képviseltek –, miszerint akár preventív céllal, még a bűncselekmény elkövetése nélkül is alkalmazhatóak bizonyos intézkedések, melyek határozatlan ideig, a közveszélyesség megszűnéséig tartanak.²¹

Rámutatott, hogy a bűnözésnek számtalan eltérő oka lehet, ami néhány heti vagy havi fogházzal nem küszöbölhető ki, és nem is gyengíthető. A kor büntetési formái azonban nem tartották vissza, illetve meg sem javították az elítélteket. Ezért a büntetés helyett és mellett más eszközöket (is) javasolt a bűnözés elleni küzdelemhez. Így döntő jelentőségűnek tartotta a megelőzést, a büntetések helyett alkalmazandó nevelő rendszabályok, illetve a büntetéseket pótló más eszközök (például fiatalok esetén

a bűncselekmény elkövetése nélkül is alkalmazható javító nevelés; próbára bocsátás), valamint a biztonsági rendszabályok alkalmazását.

Az indeterminizmus és a determinizmus viszonyáról Balogh részletesebben is értekezett. 1908-ban megjelent tanulmányában kifejtette, hogy a korábbi büntetőjogi gondolkodásban az ember cselekedeteit, jót és rosszat egyaránt a szabad akarat megnyilvánulásaként értelmezték. Arra jutottak, hogy aki bűncselekményt követ el, az valójában romlott és erkölcstelen, hiszen az adott helyzetben teljesen szabadon választotta a bűnt a jó út helyett, melyre ugyanúgy lehetősége volt. A bűnt onnan származtatták, hogy az egyén engedett a gonosz csábításának. Az elkövető körülményeit csak olyan mellékes tényezőként értékelték, amelynek hatásait a szabad akarat segítségével elháríthatta volna.

Munkássága kezdetén azonban mind a törvényhozás, mind a jogalkalmazás körében megerősödött az eszme, hogy az elkövetésre vezető elhatározás nem a korlátlan szabad akarat folyománya, hanem arra az elhatározásra, hogy valaki bűnt kövessen el, különböző indítók, eltérő külső viszonyok, körülmények gyakorolhatnak hatást. Az is elfogadottá vált, hogy egyes tények, körülmények, érzések (mint a büntetéssel való fenyegetés vagy a büntetés kiállása) visszatartó hatást fejthetnének ki azokra, akik végül elkövették a bűncselekményt.

Balogh igazat ad Beccariának abban, hogy „jobb a bünteteket megelőzni, semmint büntetni”. Ebből következően kiemelkedő gyakorlati jelentőséget tulajdonított annak a törekvésnek, hogy a tudomány kímekísérli a bűncselekmények kiváltó okainak felderítésére. Ha ugyanis azonosíthatóak a bűnözés okai, akkor megelőzhetjük újabb bűncselekmény elkövetését. Így nemcsak a leendő sértettet óvjuk meg a sérelemtől, hanem az egyébként elkövetővé váló személyt is megmentjük a társadalom számára, aki annak hasznos tagjává válhat ahelyett, hogy börtönbe juttatnák.²²

Álláspontja szerint a bűncselekmények különböző fajaira számtalan körülmény gyakorol hatást. Így az élettani, természeti, társadalmi, égövi tényezők és azok bonyolult szerkezete is befolyásolja a bűnözést. Sokakat szervi rendellenességük indít bűn elkövetésére, míg másokat önhibájukból eredő (mint az alkoholizmus, a léha életmód) vagy önhibájukon kívül kialakult elkorcsosulásuk, aminek következtében az „idegrendszer degeneráltsága” és korlátozott beszámíthatóság jön létre. Sokan válnak bűnelkövetővé egyéni érdekből, mások iránt érzett harag, irigység, gyűlölet, hiúság, bosszúvágy, nemzetek, osztályok között fennálló ellenszenv, nagyravágyás miatt. Egyértelműnek tartotta, hogy az elkövető nemzetisége, faja, azon belül a nem, a kor, a családi állapot, a műveltség, a foglalkozás jelentősen befolyásolja a bűnösségi hajlamát. Befolyásolja a bűnözés képét az elkövetés helyének földrajzi fekvése, az éghajlat, az évszakok, illetve az a körülmény, hogy várost vagy vidéket vizsgálunk-e.

Az emberek hibáit és bizonyos adottságaikat valószínűleg soha nem lehet kiküszöbölni, azonban egyes tényezőket lehet gyengíteni. Így Balogh szerint figyelembe kell venni a tettes testi és társadalmi környezetének, nevelte-

tésének hatását, a hagyományok, rossz példák, az utánzás befolyását, a sajtó és az irodalom szerepét, valamint más életviszonyokat is. Bár úgy látja, még nem volt kellő alaposággal felderítve az egyes történelmi vagy gazdaságtörténeti események jelentősége, de feltételezte, hogy ezek is befolyásolhatják a bűnözést. A fentiek alapján vitába száll a marxista gondolkodók azon felfogásával, hogy a bűnözés kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza.

A bűnözés elleni fellépés eszközeként fontosnak tartotta az alsó néposztályok, főleg a munkásosztály jólétének előmozdítását és művelődési viszonyainak javítását. Küzdeni kell ezenfelül a gazdasági visszaélések ellen, mivel azok az alsó néposztályok tönkretételéhez, kizsákmányolásához vezetnek. A leghatékonyabb és legfontosabb eszköznek pedig az „elhagyatott társadalmi osztályok” védelmét tartotta, különös tekintettel a gyermekekre.²³

Az ifjúságvédelmet és a fiatalok életkori sajátosságait szem előtt tartó, elkülönülő igazságszolgáltatást, az *Erziehungsgedanke* érvényre juttatását Balogh életműve központi vívmányaként kezelhetjük. Nevéhez fűződik az 1908. évi I. büntetőnovella megalkotása,²⁴ amely bevezette a feltételes elítélés intézményét, és Európában az első között reformálta meg a fiatalokra vonatkozó büntetőjogi szabályokat.²⁵

Számtalan írásában elmélkedett Balogh erről a kérdéskörrel. Egy 1907-ben napvilágot látott tanulmányában példaként állítja a XVI. században lezajlott amszterdami eseményeket, amikor a népbírók, noha a hatályos törvények szerint a fiatalok halálra kellett volna ítélniük, inkább felmentő ítéleteket hoztak. Később a város vezetése felépítette a modern büntetés-végrehajtási intézetek előképeit, melyekben a tömlöcökkel ellentétben nem a fogvatartottak sanyargatása, hanem az oktatás és a munkára nevelés volt a cél.

A korábbi gyakorlatot, mely a fiataloknál is az elrettentést, a szigort, a megtorlást tartotta a legfontosabbnak, és a halálbüntetés alkalmazásától sem zárkózott el, Balogh az emberéletek bűnös pazarlásának minősítette. Problémaként említi, hogy az elhanyagolt, bűnelkövető fiatalokat hosszú ideig nem különítették el a fogva tartás során a felnőttektől, elmebetegektől, csavargóktól, ami kellő felügyelet nélkül oda vezetett, hogy az erkölcsileg romlottabb elítéltek megrontották őket.

A fiatalok bűnözésének okára több magyarázat képzelhető el. Lombroso gondolata, amely veleszületett tulajdonságként írja le a bűnözési hajlamot, Balogh szerint pusztán feltevés. Bár bizonyos emberfajták tekintetében úgy véli, hogy a kriminális hajlam jelentősebb – például a kóbor cigányok esetében –, de összességében nem tartja a bűnözőket külön emberfajnak.²⁶ E helyütt kell megjegyezni, hogy a fenti, mai szemléletünkben elfogadhatatlan megjegyzés a cigányságról híven tükrözi a korszellemet, a biológiai determinizmus előtérbe kerülését a büntetőjog-tudományban.²⁷ Balogh távolságtartását mutatja a kriminálbiológiai iskolától, hogy a bűnelkövető gyermekeket inkább a szülők dorbézoló, alkoholizáló életmódja áldozatainak tekintette, hajlamaikat így nem az átöröklésre, hanem a romló erkölcsű környezetre vezette vissza. Ennek fényében evidenciának tekintette, hogy a fiatalt ki kell emelni

a káros közegből, illetve enyhíteni kell egyes társadalmi igazságtalanságokat, melyek hatásait a gyermekek szenvedik el. Az elsődleges cél így nem az elrettentés, hanem a fiatalok felemelése, erkölcsi átalakítása. Ennek eszköze a gyermekvédelmi rendszer hatékony működtetése és a nevelési tényezők (iskola, szülők) megerősítése.²⁸

Balogh jelentős figyelmet szentel a bűnelkövetők másik sajátos csoportjának, a kóros elmeállapotúaknak is. Úgy vélte, hogy bár évezredek óta folyik a vita a beszámíthatóság kérdéséről, nem született még végérvényes döntés, azonban jelentős eredményként értékelte, hogy már nemcsak „speculativ bölcsészeti okoskodással”, hanem természettudományos módszerekkel is vizsgálják a problémát. Kifejtette, hogy jelentős ellentét van a hatályos büntetőnormák és az újabb elméletek közt, mivel az utóbbiak – különösen az embertan és a szociológiai iskola – azt állítják, hogy az embernek valójában nincs szabad akarata, a veleszületett vagy a környezeti hatások determinálják a magatartását és ezáltal a bűncselekmény elkövetését is. A büntető törvénykönyv rendelkezéseiből az szűrhető le, hogy a beszámítható ember a bűncselekményhez vezető indítóokok és a visszatartó erők közt mérlegel, és relatíve szabad elhatározással dönt arról, hogy elkövessen-e bűncselekményt. Ez a gondolatmenet Balogh szerint inkább a súlyosabb bünteteket megelőzően, illetve a nagyobb akaraterővel, intelligenciával, kötelességérzettel rendelkező egyéneknél zajlik le. Sok más esetre azonban nem alkalmazható ez az elméleti séma, így különösen a pillanatnyi elhatározással elkövetett bűncselekmények esetében. Gyakran előfordul az is, hogy az elkövetők nem rendelkeznek kellő idővel, felismerési képességgel, jog- és kötelességérzettel a fenti mérlegeléshez, vagy pedig hiányzik a megfelelő erkölcsi érzék (például csavargók, elzüllött fiatalok). A büntető törvénykönyv rendelkezései csak a beszámítható és a nem beszámítható személyt különböztetik meg, nem ismerik a korlátozott beszámíthatóság fogalmát, mivel – a korabeli elterjedt álláspont szerint – csak a bűnösséget mérhetjük graduálisan, míg a beszámítási képesség az elkövetőnél fennáll vagy adott esetben hiányzik, nem különböztetjük meg annak fokozatait. Ez az álláspont azonban azért nem helyes, mivel a büntetőjog találkozik olyan elkövetőkkel is, akik nem kóros elmeállapotúak, de beszámítási képességük mégsem mondható teljesnek. Egyes nemzeti törvénykönyvek rendelkeznek ugyan a korlátozott beszámíthatóságról, azonban legfeljebb enyhítő körülményként. Balogh nézőpontja szerint ez helytelen megközelítés, mivel ilyenkor általában a rövid büntetés után a mentálisan sérült elkövetőt semmi nem akadályozza meg abban, hogy újabb bűncselekményt kövessen el. Ez a rendszer azért is vállalhatatlan morálisan, mert gyógykezelésre szoruló betegeket sújt szankcióval. Ezért ezekkel az elkövetőkkel szemben olyan gyógyító jellegű intézkedést célszerű elrendelni, amely megakadályozza őket abban, hogy hozzáférjenek a bűnalkalmakhoz, ezért megfontolandó, hogy részükre külön intézkedést hozzanak létre, ahol orvosi kezelés mellett határozatlan időre (gyógyulásig) lennének elzárva, a fegyházaknál enyhébb körülmények között.²⁹

Álláspontunk szerint a fentiek alapján világossá vált: Balogh Jenő a hazai büntetőjog szintetizáló egyéniségeként nem kívánta elkötelezni magát a büntetőjogi iskolák közötti vitában. Néhány elvi jelentőségű kérdésben az álláspontja azonban kétségtelenül a determinista tanokhoz áll közelebb. Nyilvánvaló azonban, hogy a századelőn a pozitivisták módszertan és a szociáldarwinizmus rendkívüli tekintéllyel bírt, és erőteljesen befolyásolta a tudományos diskurzust – így a büntetőjog-tudományt is. Ismét utalunk arra, hogy a *Liszt* névvel fémjelzett közvetítő irányzat – *Jhering* öröksége nyomán – szintén sokat merített a korabeli életfilozófiákból.

Predestináció és akaratszabadság – „legyünk jó reménységgel mindenkiről!”

Noha egy tudós világnézetét, személyes meggyőződését az utókorra maradt művei alapján feltérképezni gyakran meddő és tiszteletlen vállalkozás, talán nem teljességgel megalapozatlan felvetés, hogy Balogh gondolkodását az akaratszabadsággal kapcsolatban református hite is befolyásolhatta. Életrajzának kevésbé tárgyalt mozzanata, hogy hosszú ideig betöltötte a hazai református konvent világi elnöke tisztét, 1921 és 1953 között a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka volt. Több gyülekezetben is presbiterként tevékenykedett, továbbá az egyház szeretetszolgálatának irányításában is közreműködött.³⁰ Gondolkodására – neveltetése folytán – kétségtelenül hatott a puritán életfelfogás, alappal tehető fel tehát a kérdés, hogy a felekezete teológiai tanítása hatott-e gondolatvilágára.

Jelen tanulmánynak természetesen nem lehet célja, hogy akár csak felületesen is bemutassa – a teológiai irodalomban egyébként rendkívül vitatott és számtalan olvasatban tárgyalt – kettős predestináció tanát, amelynek alapjait még Szent Ágostonra vezetik vissza.³¹ A felületesebb teológiában járatlan szemlélő számára is nyilvánvaló azonban, hogy az eleve elrendelés és az elvettetés (reprobáció) mint gondolati struktúra jelentős hasonlatosságot mutat a determinista büntetőjogi irányzatokkal. Kálvin az *Institutio* III. könyvében a következőképpen ír: „Eleve elrendelésnek pedig az Isten azon örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva. Tehát a szerint, amint ki-kik egyik vagy másik célra rendeltetett, mondjuk azt, hogy az életre, vagy a halálra van elválasztva.”³²

A bűnösségre vonatkoztatva, a predestináció szigorú változatának elfogadása meglehetősen pesszimista büntetőjogi felelősségtanhoz vezetne, hiszen így sem a büntetőjog, sem az elkövető maga nem gyakorolhat tényleges hatást tetteire. Hozzátegnénk: az idegtudományok fejlődése nyomán napjainkban az isteni elrendelés helyett újabban a neuronok hálózatának működése az új rejtély, ami újra és újra megkérdőjelezi az ember szabad akaratának létezését.

Balogh Jenő életművére, a humanista büntetőjog érdekében kifejtett áldozatos szolgálatára gondolva ezért zárásként a *Második Helvét Hivallás* bizakodó szavait idézzük:

„Legyünk jó reménységgel mindenkiről! És jóllehet Isten tudja, kik az övéi és egyhelyt említés történik a kiválasztottak csekély számáról, mégis mindenkire nézve jó reménységgel kell lennünk és senkit sem szabad vakmerően az elvetettek közé számlálnunk.”²³³

FILÓ, MIHÁLY – NEMES ANDRÁS

Determinismus und Indeterminismus im Werk von Jenő Balogh

Der Determinismus-Indeterminismus-Streit beschäftigt die Rechtswissenschaft seit langem. Insbesondere der sog. Schulenstreit des 19. Jahrhunderts wirft die Frage nach der Vereinbarkeit von Determinismus und strafrechtlicher Schuld auf.

Die vorliegende Arbeit setzt sich zum Ziel, die theoretische Grundeinstellung von Jenő Balogh zum Thema Willensfreiheit aufzuspüren.

Anhand ausgewählter Werke werden die einzelnen Strömungen und Tendenzen in der Willensfreiheit-Debatte dargestellt. Anschliessend wird die Prädestinationslehre und eine mögliche Implikation für das Strafrecht geprüft.

Jegyzetek

- ¹ A 2015. november 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² Földesi Tamás: *Az akarat szabadság problémája*. (Budapest, Gondolat Kiadó, 1960.) Idézi Mészáros: *Akaratszabadság a büntetőjogban és annak a bűnrészességgel kapcsolatos összefüggései*. (Kontroll, 2004. 1. sz., 30. p.)
- ³ Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. (Budapest, Gondolat, 1991, 81. p.)
- ⁴ BGHSt 3, 78.
- ⁵ Wessels, Johannes – Beulke, Werner – Satzger, Helmut: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 45. Auflage. (München, C. F. Müller, 2015, § 1 Rn. 12a.)
- ⁶ Belowics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I*. (Budapest, HVG-ORAC, 2012, 38–41. p.), valamint Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévey Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. (Budapest, Complex Kiadó, 2006, 45–63. p.)
- ⁷ Jhering, v. Rudolf: *Der Zweck im Recht*. Erster Band. Dritte durchgesehene Auflage. (Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1893.)
- ⁸ Spengler, Oscar: *A Nyugat alkonya*. II. kötet. (Budapest, Európa, 1994 [1918], 139. p.)
- ⁹ Vormbaum, Thomas: *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte*. (Berlin–Heidelberg, Springer-Verlag, 2009, 123. p. és 130. p.)
- ¹⁰ Dr. Liszt Ferenc: *A jövő büntetőjoga*. Felolvasott a Magyar Jogászegylet és a Nemzetközi Büntetőügyi Egyesület Magyarországi Osztályának 1892. április 4-én, a budapesti Kir. Törvényszék esküdtszéki termében tartott együttes ülésén. (Magyar Jogászegyleti Értekezések, VIII. kötet, 5. füzet. Budapest, Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1892, 13. p.)
- ¹¹ Baratta, Alessandro: *Über Jherings Bedeutung für die Strafrechtswissenschaft*. In: Wieacker, Franz – Wollschläger, Christian (szerk.): *Jherings Erbe. Göttinger Symposium zur 150. Wiederkehr des Geburtstags von Rudolph von Jhering*. (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970, 17. p.)
- ¹² Schmidt-Recla, Adrian – Steinberg, Holger: *Eine publizistische Debatte als Geburtsstunde des „Marburger Programms“*. (ZStW, 119, 2007, 195. p.)
- ¹³ Roelcke, Volker: *Zeitgeist und Erbgesundheitsgesetzgebung im Europa der 1930er Jahre*. 1019. kk.
- ¹⁴ Uo. 1020. p.
- ¹⁵ Az általunk felhasznált német nyelvű kiadás: Gobineau: *Die Ungleichheit der Menschenrassen*. (Berlin, Übersetzt von R. Kempf, 1935.)
- ¹⁶ Liszt, v. Franz: *Ueber den Einfluss der soziologischen und anthropologischen Forschungen auf die Grundbegriffe des Strafrechts. Gutachten für die Allg. Versammlung der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung (I.K.V.) 1893. Mitteilungen*. Bd. IV. In: Liszt, v. Franz: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Zweiter Band. 1875 bis 1891. (Berlin, J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1905, 75. p.) Idézi Nagy Ferenc: *Büntetőjogi dogmatika és/vagy kriminálpolitika. 17–18*. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Tudományos előadókörös a büntetőjogi oktatók országos találkozásánál*. (Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2009, 9. p.)
- ¹⁷ Jhering, v. Rudolf: *Der Kampf ums Recht. Vortrag des Hofrates Professor Jhering*. Vierte Auflage. (Wien, Verlag der G. J. Manz'schen Buchhandlung, 1874.)
- ¹⁸ Balogh Jenő: *Büntető törvényeink módosításához*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 125–162. p.)
- ¹⁹ Kónyáné dr. Kutrucz Katalin: *Balogh Jenő 1864–1953*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 5. p.)
- ²⁰ Balogh Jenő: *Büntető törvényeink módosításához*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 125–162. p.)
- ²¹ Balogh Jenő: *XI. nemzetközi büntetőjogi kongresszus*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 163–179. p.)
- ²² Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 125–162. p.)
- ²³ Uo.
- ²⁴ „Tisztelt Ház! Van szerencsém a fiatalok bírójáról és a fiatalok büntéseiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslatot

- (732. számú iromány) indokolásával együtt tisztelettel betérjeszteni s kérem, méltóztassék azt kinyomatni, szétosztatni s tárgyalás és előzetes jelentéstétel végett az igazságügyi bizottsághoz utasítani.” Lásd *Az 1910–1915 évi országgyűlés képviselőházának naplója*. XVIII. kötet. (1913. január 22. –március.) 15. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1913, 435. országos ülés, 22. p. Idézi Szírota Szilvia: *A fiatalok bírójáról szóló törvényjavaslat a parlamenti hozzászólások tükrében*. (Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXI, 2013, 151–162. p.)
- ²⁵ Kónyáné dr. Kutrucz Katalin: *Balogh Jenő 1864–1953*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 3–7. p.)
- ²⁶ Balogh Jenő: *Fiatalok és büntetőjog*. (Budapest, Athenaeum, 1909, 76. p.)
- ²⁷ Mátay Mónika: *Agycentizók a századfordulón*. (Budapesti Negyed, 2005. [13. évf.], 1–2. (47–48.) sz., 199–236. p.)
- ²⁸ Balogh Jenő: *Gyermekvédelem és büntetőjog*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő*

- műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 68–81. p.)
- ²⁹ Balogh Jenő: *Az elmebetegség, és elmeengesség jelentősége a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából*. In: *Kriminológiai Közlemények 21. Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988, 125–162. p.)
- ³⁰ Estók József: *A magyar büntetőjog arcképcsarnoka – Balogh Jenő*. (Büntetőügyi Szemle, 2009. 3. sz., 123–126. p.)
- ³¹ Sipos Ferenc: *Determinizmus-indeterminizmus-predestináció*. (<http://jesz.ajk.elte.hu/sipos46.html> (Letöltés: 2016. május 20.))
- ³² Sebestyén Jenő: *A predestináció és problémái*. (Budapest, Magyar Vallásos Traktátus Társaság, 1922, 7. p.) Idézi Sipos: *Determinizmus-indeterminizmus-predestináció*. (30. l.)
- ³³ Bullinger Henrik: *Második Helvét Hitvallás*. Fordította: Buzogány Dezső, Juhász Tamás és Sipos Gábor. (Kolozsvár, 1988.) A kolozsvári protestáns teológián a református diákok használatára készült kézirat. A szöveget átnézte, a füzetet szerkesztette Juhász Tamás. (Kolozsvár, 2010.)

Kerezi Klára

Kriminálpolitika akkor és ma¹

Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján szöveg a címe a múlt század talán legnagyobb hatású magyar jogásza tiszteletére tartott emlékülésnek. Válság és reformok mindig voltak. Mégis, a XIX–XX. század fordulóján olyan kitüntetett szerepet foglalt el a magyar büntetőjogi és kriminológiai gondolkodás történetében, amelyhez – merőben más szempontból ugyan, de – csak a Csemegi-féle büntető törvénykönyv mérhető.

Mi volt az a meggyőző erő, amely az alig 30 évvel korábban megreformált büntetőjogot további reformok követésére készítette?

A következőkben arra hívom az olvasót, tartson velem annak vizsgálatára, hogy mi az oka annak, hogy időnként elvész a józan kriminálpolitika irányítúje. Azt is érdemes megvizsgálni, hogy hol érdemes ezt a bizonyos kriminálpolitikai irányítút keresni, a jogalkotásban vagy a tudományos eredményekben. Érdemes-e népmesei hősnek lenni, és azért folytonosan a lámpa alatt keresni a tüt, mert ott világos van – bár tudjuk, hogy nem ott veszítettük el...

Kezdjük a tívvel!

Balogh Jenő, Irk Albert, Hacker Ervin, Vámbéry Rusztem, Fayer László, Nemes Lipót, Nagyiványi Fekete Gyula, és még sorolhatnám a nagy jogászok nevét a XX. század elejéről, akik a magyar kriminológia történetét is írták.

„A laikusok, sőt a büntetőjog alapvető kérdéseivel foglalkozók egy része is azt hiszi, hogy a bűncselekmények ellen a leghathatósabb visszatartó eszköz: a büntetés” – írta Balogh Jenő 1906-ban.² Büntetőjogásként is jól látta, hogy a bűncselekmények csökkentésére irányuló törekvésnek a büntetéssel részben egyenrangú, részben annál fontosabb fegyverei is vannak, mint például a megelőzés, a büntetés helyett alkalmazandó nevelési rendszabályok, illetőleg büntetéspótló és más eszközök, illetve a biztonsági rendszabályok. A bűncselekmények oksági tényezőivel kapcsolatosan Balogh Jenő három alapvető tételt fogalmazott meg:

1. a bűnözésnek nem egy, hanem számtalan oka van,
2. csak utólag lehet megállapítani azt, hogy melyik tényező milyen súllyal hatott a bűncselekmény véghezvitelére,
3. a megelőzés a bűncselekmények társadalmi tényezői ellen való hathatós küzdelemmel lehetséges.

A megelőzés érdekében különösen fontosnak tartotta az elhagyott társadalmi osztályok védelmét és ezen belül is elsődlegesen a gyermekvédelem bűnmegelőzési szerepének felismerését. Volt – és van – néhány olyan „közügy”, amelynek megoldása a törvényhozásra, a kormányra és a társadalomra vár. Balogh Jenő ezek közé sorolta a népnevelés fejlesztését, a szövetkezet ügyét, a betegápolást, a betegsegélyezést, a munkásbiztosítást, a szegényügy rendezését, valamint a köz- és magánjótékonyosság gyakorlását.³

A kriminológia hatása a büntetőjogra

A 19. század végére – a kriminálantropológiai és a kriminálpszichológiai iskolák tanainak hatására – a jogelméletben uralkodóvá vált felfogás szerint a büntetőjognak

nemcsak a bűncselekménnyel, hanem az elkövetővel, a cselekmény indítóokával stb. is foglalkoznia kell, a büntetés kiszabásában és végrehajtásában az individualizációra kell törekedni.⁴ A kriminológia tudományos eredményeinek hatására tehát a klasszikus büntetőjog formáldogmatikai fogalma a tettes egyéniségének megítélésével és a veszélyesség értékelésével gazdagodott. Olyan prospektív értékítélet fogalmazódott meg, amely az elkövetőnek a jövőbeli jogsértő magatartására, ennek valószínűségére vonatkozott.⁵

Az új nézetek – elsősorban a harmadik iskola közvetítésével – beépültek a büntetőjogi jogalkotásba, de a determinista pozitívista irányzat és a szabad akarat mellett állást foglaló klasszikus irányzat között létrejött kompromisszum az elkövetők osztályozásában is megmutatkozott. A kriminológia a bűnelkövetők különböző rendszerű osztályozásával megtermékenyítette a büntetőjogi gondolkodást. A bűnözőket két nagy osztályba sorolták: az *alkalmi bűnözőkre*, akik véletlenül – külső okok hatására – kerültek összeütközésbe a törvénnyel, és a *szokásszerű bűnözőkre*, akik pedig belső okokból, személyiségükben mélyen gyökerező hajlamból bűnöznek.⁶ A kriminológiai irányzat képviselői szerint a „hajlamból” bűnözők mind visszaesők, függetlenül attól, hogy korábban és később milyen természetű büntetéseket követtek el (generális visszaesés). A kriminológiai irányzat képviselői szerint a szigorúbb felelősségre vonást az teszi indokolttá, hogy az elkövető azonos motívumból bűnözik, mely motívumot a korábbi büntetéssel nem sikerült felszámolni. Elvetették a generális visszaesés elvét, helyette a speciális visszaesés elvét ajánlották, amely szerint csak azok a büntetett előéletű személyek visszaesők, akik azonos motívumból bűnöznek, ezért rendszerint azonos vagy hasonló jellegű büntetéseket követnek el.⁷ A közvetítő irányzat arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tettarányos büntetési rendszer az alkalmi bűnözők körével szemben fenntartható, tőlük ugyanis újabb bűncselekmény elkövetése nem várható. A szokásszerű bűnözőket csak abból a szempontból vizsgálta, hogy javíthatónak vagy javíthatatlannak tekinthető-e az adott személy, ennek megfelelően a büntetés célját a megjavításban vagy az ártalmatlanná tételben határozta meg.⁸

A visszaesőkkel szemben szükséges társadalmi védelem és az egyéni elbánás elméleti egységét tehát a pozitívista iskola teremtette meg azzal, hogy vizsgálódásainak középpontjába a *tettest* állította. A személyi társadalomra veszélyesség fogalma tette lehetővé, hogy a tettest az általa elkövetett tettetől függetlenül is vizsgálhassák. A *veszélyes állapot* megelőzése általános társadalmi intézkedésekkel érhető el – mondták –, például a nyomor enyhítésével. Ha azonban ezek az intézkedések nem érik el a céljukat, akkor a társadalom védelme érdekében az „állam köteles büntetőjogi eszközökkel megfékezni a pre-delictuel veszélyes állapot továbbfejlődését”.⁹

Ma talán holisztikus megközelítésként értelmeznénk Balogh Jenő mondatait: „a jövő kodifikátorának a feladatául kell tekinteni azt, hogy a bűncselekmény és a büntetés, valamint a bűncselekmény leküzdésére alkalmas

eszközök nemcsak *jogi*, hanem *embertani* és *társadalomtudományi* szempontból is vizsgáltassanak és a teteles jog ezen megfigyelés alapján szabályoztassék”.¹⁰

Elmozdulás a tettarányosság mércéjétől

A tettarányosság mércéjétől két irányban is elmozdult a kriminálpolitika, amikor a közrendre kis veszélyt jelentő, illetve a személyében is veszélyes ember fogalmát megalkotta.

1. A bűnelkövetésre indító társadalmi körülmények között élő *kevésbé veszélyes tettes* (gyermek- vagy fiatalkorú, megtévedt első büntényes) cselekményét enyhébben értékeli,
2. a méltánylást nem érdemlő személyes tulajdonságokkal rendelkező *veszélyes tettes* cselekményénél szinte közömbössé válnak a külső körülmények.

A kapitalizálódó társadalomban – a gyáripar kialakulásával, a városok lélekszámának növekedésével – a szegénység és a deviáns magatartásformák elterjedése először a hatóságok és az emberbarátok figyelmét keltette fel. Később a hivatalos statisztika adataiból is láthatóvá vált, hogy a fiatalok züllése több országban is olyan méreteket öltött, amint korábban nem tapasztaltak; és a gyermekek és fiatalok közül sokkal többen követnek el büntetendő cselekményt, mint azelőtt.

- „Franciaországban, amelynek hivatalos statisztikája a leghosszabb időre nyúlik vissza, az utolsó három évtizedben a fiatalok kriminalitása 450%-kal növekedett, vagyis több mint megnégyszereződött.
- A német birodalomban 1882–1896-ig a felnőttek bűncselekményeinek száma 4,6%-kal, a fiataloké 16,7%-kal növekedett: 1896–1900-ig a felnőttek kriminalitása 4%-kal csökkent, a fiataloké 6%-kal ismét emelkedett.
- Hazánkban három évtized előtt [1880 körül – K. K.] 2300, jelenleg több mint 12,000 fiatalkorút ítélnak el évente; ma az összes elítélteknek 16,4%-a fiatalkorú”.¹¹

*A társadalomra veszélyes ember fogalmának kialakításával elvált egymástól a közveszélyesség és a bűnösség. A tettarányosság mértékétől történő elmozdulás először a fiatalkorúak és az alkalmi büntetettek az enyhébb elbírálási lehetőségeit teremtette meg (1908. évi XXXVI. tc., I. Bn.).*¹²

A fiatalkorúaktól a visszaesőkig, a konok bűnöző fogalmáig, a dologház és a szigorított dologház intézményig eljutni logikus gondolati lánc volt a 100 évvel ezelőtti kriminológusok számára. A megkezdett úton ugyanis végig kellett menni. A kriminológia ugyanis nemcsak azt állította, hogy a közre kevésbé veszélyes egyén cselekményének szükségszerűen enyhébb elbírálását kell lehetővé tenni, hanem sokkal inkább azt, hogy az *egyénesítés szükséges a személyhez illeszkedő*

büntetés alkalmazásához. Ebből következően a személyi jellemzők mind alacsonyabb fokú, mind fokozottabb személyi veszélyességet képezhetnek. Ezért, ha a közveszélyesség megállapítható volt, a tettarányosságot meghaladó mértékű, súlyosabb következmények megállapítása is lehetővé vált (például a veszélyes visszaesőkkel szemben). Magyarországon a *megrögzött büntetettek* ártalmatlanná tételét szolgálta a *határozatlan tartamú biztonsági őrizet* jogintézménye (a *megrögzött büntetettek* határozatlan tartamú elítéléséről szóló 1928. évi X. tc.), amelynek keretében összeegyeztethető volt a megtorlás, az ártalmatlanná tétel, a speciális prevenció és az átnevelés.¹³

Az európai büntető jogszabályok a határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetést a közveszélyes büntetettek két nagy csoportjával szemben vezették be: a *szokászerű bűnözőkkel* és a *veszélyes visszaesőkkel* szemben.¹⁴ A veszélyes és a szokászerű bűnözők elleni fokozottabb harc első jogi eszközei az európai büntetőkódexek voltak, amelyek a visszaesést tekintették a különösen veszélyes bűnözővé nyilvánítás alapjának.¹⁵

Balogh Jenő a XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszusról írott beszámolójában kiemelte, hogy a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület (NBE) által a kongresszus napirendjére tűzött három kérdés egyike a közveszélyes büntetettekkel és velük szemben a társadalom védelmét a jelenleginél inkább biztosító rendszabályok alkalmazására vonatkozott. Nem véletlen, hogy a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesületnek a megalakulásától fogva ez a probléma volt az egyik legjelentősebb programpontja. Valóban ezt a nagy gyakorlati jelentőségű kérdést az Union vetette fel, és különböző vonatkozásokban két évtized óta foglalkozott vele. Mint Balogh Jenő megjegyzi, „ez a tény is bizonyítja, hogy mennyire alaptalan az az unos-untig hangoztatott szemrehányás, hogy az újabb büntetőjogi iskolák, és ezek között a NBE is érzélgős elnézéssel dédelgetik a romlottakat és a büntetetteket és a megtorlásnak hatálytalaná tételére, illetőleg arra törekszenek, hogy a büntetettek rászabadíttassanak a tisztességes társadalomra”.¹⁶ Balogh értékelése szerint az NBE küzdelmeinek két egyformán figyelemreméltó és a büntető törvényhozás, valamint az igazságszolgáltatás történetében emlékezetes, sőt korszakos eredménye van:

1. *Küzdelem a rövid tartamú szabadságvesztés ellen.* Ezzel sikerült elismeréshez juttatni és ez az európai törvényekbe is átvinni azt a helyes és igaz eszmét, hogy a kezdő, alkalmi büntetett kímélni, bizonyos megbocsátással felemelni, a felesleges és ártalmas szabadságvesztés-büntetéseket pedig lehetőleg mellőzni kell.
2. A másik vívmány annak felismerése, hogy a *büntetettek bizonyos csoportjaival szemben hatástalan*, a társadalom megvédésére teljesen alkalmatlan, és hogy épp a társadalom tisztességes, más tagjainak megvédése érdekében más, hathatósabb, célravezetőbb rendszabályokra van szükség.¹⁷

A kriminológia tudománya tehát elindult az egyéniesítés és az ezzel járó osztályozás útján, és konzekvensen vé-

gig is ment rajta, bizonyítva, hogy *az individualizáció nem csak pozitív következményeket hozhat.*

A tettarányos büntetésnél a szankció általános értékmérőnek látszik. A cselekmény súlyához igazodó szankció azonban csak látszólag általános értékmérő. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ez az általános értékmérő sok-e, vagy kevés, az függ az adott társadalom közösségi-kulturális hagyományaitól, a bűnözés alakulásától és nem utolsósorban a nemzetközi hatásoktól is. Azaz mindig *társadalmi közmegegyezés kérdése, hogy milyen szankciót tekintünk a tett arányosnak.* Ezt igazolja a kompozíció példája, amely – a szemet szemért egyszerű elvével szemben – az első szankció volt, amely már más-ként mérte a sérülést, a kárt, azaz „átváltotta” pénzre, majd később szabadságvesztésre. Ezzel azonban relativizálta is a tett és a következmény egyértelmű arányosságát.¹⁸

A kriminológia hatása a büntetőítélkezésre

Balogh Jenő, aktív igazságügyi miniszterként, *A kriminológia hatása a büntető ítélezésre* címmel 1913. január 13-án tartotta rendes tagi székfoglalóját a Magyar Tudományos Akadémián.¹⁹ Mivel ebben az időszakban még nem volt szokásban a székfoglaló előadások nyomtatott változatának megjelentetése, az előadás elhangzottakat az Akadémia folyóiratában közzétett beszámoló alapján rekonstruálhatjuk.

Balogh Jenő székfoglaló előadásban ismertette a büntetőtörvénykezés kialakulásának történetét a 19. század első felében, jellemezte a tételes jogokat, Lombroso és követőinek tanait, az új irányokat, a kriminológia kezdetét és fejlődését, majd kimutatta a kriminológia hatását a büntetőjogra. Mint a kiváló büntetőjogász, hangsúlyozta: „egyénenként kell megbírálni a gonosztevőket, a visszaesőket és azokat a bűnösöket, akik hivatásszerű gonosztevők szigorúan; viszont azokat, akik első bűn miatt kerülnek a bíróság elé, továbbá a fiatalkorúakat és a gyenge akaraterejűeket kíméletesebben kell büntetni”. Majd azzal folytatta, hogy: „[A] legutóbbi büntetőnovella kimondta, hogy méltányos esetben felfüggeszti a büntetés végrehajtását, de itt nem kellett volna megállnia, nem kellett volna megelégednie az egyszerű dorgálással, hanem a bűnöst felügyelet alá, gyámkodás alá kellett volna helyeznie. Szükség van arra, hogy afelett, aki egyszer bűnbe esett, gyámkodjanak, de ne az állam végezze ezt a gyámkodást, mert az állam mai berendezettségében erre nem alkalmas, hanem végezze ezt a társadalom. A bűneseteket nemcsak jogi, de orvostudományi és társadalmi szempontból is meg kell vizsgálni és a büntetőjogi dogmatika irányának véget kell vetni”.²⁰

A visszatekintő történeti elemzésnél mindig megtaláljuk azt a pontot, illetve időszakot, amikor a tudományterület fejlődése, az elért tudományos eredmények új szakmapolitikai irányok és új szakmai eszközök megfogalmazásában öltönek testet, amikor a *paradigmaváltás* bekövetkezik. Az I. büntetőnovella idején még nem volt

nyilvánvaló, de azóta tartós tapasztalat, hogy mindig akkor bukkannak fel új jogintézményi megoldások a büntető anyagi és eljárásjog területén, amikor a hagyományos igazságszolgáltatás tehetetlen, és egyre kevésbé képes az elvárásoknak megfelelő módon működni. Az I. büntetőnovella idején a kriminológia új tudományos eredményei voltak azok, amik helyet kértek a bűnözés kezelőrendszerében és a bűnelkövetésre adott reakcióban, mivel a tudományos eredmények alapján megkérdőjeleződött a rövid tartamú szabadságvesztés hatásossága. Az azonosítható konfliktus tehát a kezelőrendszerben a szabad akarat filozófiai alapállása és a determináló külső körülmények összeütközésében jelent meg.

Nincs ez ma sem másként. Napjainkban is érzékelhetjük, hogy a tudomány fejlődése egy új típusú eszközrendszert, a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek alkalmazását kínálja az enyhe súlyú bűncselekmények kezelésére. Ma is azt tapasztaljuk, hogy ezeknek az új eszközöknek és a nyomukban intézményesülő jogintézményeknek a filozófiája eltér a tradicionális igazságszolgáltatás eszközrendszerétől. Ma is láthatunk összeütközést ebben a szituációban: a helyreállító igazságszolgáltatást is az a konfliktus hívta életre, amely a büntető igazságszolgáltatás működésében a „formális” legalitás és az „informális” szociális és társadalmi körülmények, emberi viszonyok között feszül. A helyreállító igazságosság – többek között – azt a kérdést feszegeti, hogy érvényesülhetnek-e eltérő vagy alternatív kulturális szempontok a büntető igazságszolgáltatásban.²¹ Igazolható-e egy elkülönült igazságszolgáltatás kifejlesztése, vagy el kell fogadnunk a büntető igazságszolgáltatás érvényes működési maximáját, hogy „mindenki számára ugyanannak a jognak kell érvényesülnie”? Azonos-e az „igazságosság” az „igazság elérésének folyamatával”? Úgy tűnik, hogy manapság ugyanolyan fájdalmas felismerés a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó szakemberek számára, hogy az „egyenlően kimért jog” nem jár az igazság valódi szolgáltatásával az áldozatok számára, mint amilyen fájdalmas felismerés volt korábban, hogy a törvény előtti egyenlőség jogi garanciájának érvényesülése sem jelent automatikus jogérvényesítési és esélyegyenlőséget. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban felcsillantja a reményt, hogy van olyan modell, amelyben érvényesíthető az igazságosság közös ideája, és mód van az eltérő tradíciók és eltérő kulturális sajátosságok érvényesítésére is. Az „egy igazság mindenkinek” tehát nem azonos azzal, hogy az igazságossághoz is mindenkinek ugyanaz az eljárás vezet. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeiről ugyanakkor azt gondolom, hogy még ennél is többre képesek, ugyanis társadalomszervező modellként nemcsak a büntető igazságszolgáltatás, de a társadalmi igazságosság szolgálatába is állíthatók – e kérdés kibontása azonban már messze túlmegegy jelen tanulmány keretein.²²

Kétségtelen, hogy ez a diszkrépancia jelent meg már az I. büntetőnovella idején is: nem igazságos mindenkinek ugyanazt kimérni ugyanolyan bűncselekményért. Az elkövetők és körülményeik különbözők, szükség van az individualizációra.

A bűnelkövetés mint társadalmi vagy erkölcsi dráma

A bűnelkövetés *dráma*, és mindenki számára az: a sértettnek, az elkövetőnek és a közösségnek is. Ez így volt az I. büntetőnovella idején, és így van ma is. A 20. század elején ez a szomorújáték *társadalmi (szociális) drámaként* jelent meg. Értelmezhetjük a külső (társadalmi) körülmények kényszerítő erejének drámájaként, amely paradigmaváltást eredményezett a büntetőjogi gondolkodásban, és magával hozta a szociális körülmények értékelésének megjelenését a jogban. Ahogy Balog Jenő fogalmazott: „[K]orunknak is megvannak azok a szörnyetegei, melyek évről-évre az elhagyatottabb társadalmi osztályok tagjainak, különösen az elzüllesnek kitett fiatalok egészségét, becsületét, szabadságát, sokszor egész egyéniségét tönkreteszik. A nyomor és a kriminalitás csak kettő ezen szörnyetegek közül”.²³ Balogh Jenő jól látta, hogy „... változik a társadalom, a törvényhozás felfogása arra nézve, hogy mily cselekményeket kell megtorlás alá vonni. Természetesen lényegesen átalakul és pedig folytonosan emberesebbé válik a büntetési rendszer is.”²⁴

Ha a közfelelősség érvényesülése szempontjából hasonlítjuk össze a múltat és a jelent, megállapíthatjuk, hogy az I. büntetőnovella elévülhetetlen érdeme a *közfelelősség megfogalmazása* a bűnözés kezelésének szempontjai között. Remélhetőleg nem élek megengedhetetlen leegyszerűsítéssel, amikor azt mondom, hogy az I. büntetőnovella idejében a szociológia, napjainkban pedig a pszichológia tudományos eredményei hiányoznak a bűnözés kezeléséből. Napjainkban ugyanis a közfelelősség helyébe az egyéni felelősség lép – kérem az olvasót, hogy ebben a vonatkozásban ne büntetőjog-dogmatikai fogalomként értelmezze a kategóriát –, és az érzelmek manifeszt módon jelennek meg a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos közbeszéd érzelmekkel, indulatokkal telítettségében, valamint a szankciók végrehajtásánál.

A bűnelkövetés ugyanis a 21. században is dráma, de sokkal inkább *érzelmi (erkölcsi) drámaként* jelenik meg, és újabb paradigmászerű változást indukál a büntetőjogban: az *érzelmek* középpontba kerülését. A rendszer-változás után a kelet-európai gazdasági, társadalmi átalakulásoknál a figyelem főként az átalakulás gazdasági dimenziójára irányult, a morális és lélektani tényezők elemzésére alig került sor.

Nem kétséges, hogy a kriminálpolitika „sokat tud” az emóciók kulturális és szociálpszichológiai vonatkozásairól: élhet és visszaélhet érzelmekkel, félkorbácsolhat indulatokat, de ki is használhatja például a morális pánik keltette társadalmi felháborodás érzelmi expresszivitását. A büntetési rendszer valóban nem lehet közömbös a cselekménnyel szemben, ki kell fejeznie a sértett felháborodásával való szolidaritást. A hagyományos igazságszolgáltatás sem lehet teljesen mentes az érzelmektől, a helyreállító igazságszolgáltatásnak pedig lényege az érzelmekkel való operálás.

Több évvel ezelőtt olvastam egy 68 éves asszony vallomását, aki rendőrségi feljelentést tett a sérelmére elkövetett utcai rablás miatt – írja Willem de Haan. „Egy kb. 22 éves fehér férfi követett, és utolért. A kezében egy 20 cm-es kést tartott, és azt mondta nekem: »Add a pénzt, vagy megszúrlak.« Kivettem a pénztárcám a kabátom bal oldali zsebéből, és megmutattam néki, hogy csak két db 10 dolláros és egy 25 dolláros bankjegy van nálam, és odaadtam néki a 45 dollárt. A nyakláncomat is akarta, de azt mondtam néki, hogy ez disznóság. Ekkor nekidőlt a falnak, sírni kezdett, és azt mondta: »Soha nem tettem ilyen korábban, de kell 100 dollár az anyámnak.« És visszaadta a pénzemem. Ekkor adtam néki 20 dollárt, és bementem a lakásomba.»²⁵

A 21. század elején a büntető igazságszolgáltatás területén kettős folyamat zajlik: a szigorodó kriminálpolitikai megközelítések mellett új technikák és problémakezelő módszerek intézményesülnek. Ezen új technikák jelentős része azonban csak a modern büntető igazságszolgáltatás számára új, hiszen a természeti népek körében évszázadok óta alkalmazott konfliktusmegoldási módszerek jelennek meg új köntösben. Egyértelmű kriminálpolitikai pozitívumként értékelhető a sértetti érdekek hangsúlyosabb megjelenése, a jóvátétel gondolatának érvényesítése (a hazai jogban a tevékeny megbánás és a közvetítői eljárás bevezetése). Régen a súlyos bűncselekmények elkövetőinek nevét ismertük (például Hasfelmetsző Jack, Báthory Erzsébet, Al Capone), ma viszont inkább a sértettek nevét tudjuk (Kitty Genovese, Polly Kolhaas, James Bulger, Szögi Lajos, Marian Cozma). Az áldozatok neve sokszor egy-egy kriminálpolitikai irányváltást is fémjelez.

Kertész Imre pontos meglátása szerint az 1998. évi büntetőnovella indoklásában a büntetőtörvény szigorításának egyik céljaként szerepel a büntetéskiszabási gyakorlat közelítése „a társadalom érzületéhez”. Ez is lehet a magyarázata annak a kölcsönös kapcsolatnak, amely a közvélemény büntetéspártisága és az ítélkezési gyakorlat között van.²⁶ A nemzetközi tapasztalat szerint is szoros korreláció figyelhető meg az ítélkezés és a közvélemény szigora között: amelyik országban keményebb a büntetőpolitika, ott a közvélemény is a szigorúbb büntetéseket pártolja. Az ENSZ által végzett felmérések hasonló jellegzetességeket mutattak. A 2000. évi UNICRI-felmérésben azt kérdezték, hogy mi lenne a leghatékonyabb módja a fiatalkori bűnözés csökkentésének. A vizsgálati személyeknek hét lehetséges válasz közül három kellett kiválasztaniuk. A válaszadók többsége (72%) aláhúzta az otthoni nevelés, fele (51%) pedig az iskolai fegyelem fontosságát. Minden harmadik személy (34%) úgy gondolta, hogy a fiatalok bűnözését a szegénység csökkentésével lehetne megállítani.

Kriminálpolitikai scénáriók

Vámbéry Rusztem a büntetőpolitikát a *büntető törvényhozást előkészítő tudományként* és a *bűnözés ellen folytatott küzdelem taktikájaként* határozta meg, és erősen óvott a

büntetőpolitika túlhasználatától. Ezt írja: „... az állam lehetőleg óvakodjék a büntetéssel sújtott cselekmények felesleges szaporításától. Mindenkor veszéllyel jár a büntető hatalom túlfeszítése, nemcsak azért, mert a *büntetés kétéltű fegyver*, amelynek alkalmazása az államra is terhetek ró, hanem azért is, mert a kard, amelyet favágásra használunk, megtagadja a szolgálatot a háborúban”.²⁷ Vámbéry üzenetét jó lenne ma is meghallani! Úgy tűnik, hogy az ENSZ, az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának és az Európai Uniónak a büntetőpolitika terén kialakított ajánlásai „meghallották” Vámbéry tanácsát. Ezek a 20. század elején megfogalmazott eredményekre hajaznak:

1. a szabadságvesztés büntetést végső eszköznek kell tekinteni, amelynek alkalmazása csak akkor indokolt, ha az elkövetett bűncselekmény tárgyi súlyára tekintettel nyilvánvaló, hogy semmilyen más büntetés nem lenne megfelelő;
2. kerülni kell a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés alkalmazását;
3. elő kell mozdítani a közösségi és a közösségben végrehajtható szankciók szélesebb körű alkalmazását;
4. differenciálni kell a büntetési rendszert, be kell vezetni új, szabadságelvonással nem járó szankciófajtaikat; valamint
5. biztosítani kell a mediációhoz és az áldozatok kártalanításához való jogot.²⁸

A büntetőjogászok és a kriminológusok különböző tartalmat tulajdonítanak a kriminálpolitikának: vannak, akik a büntetőjoghoz kötik, mások a kriminológiához.²⁹ A büntetőjogászok többsége számára a kriminálpolitika a büntetőjogi dogmatikára korlátozódik. Marc Ancel új társadalomvédelmi irányzata a kriminálpolitikát társadalmi jelenségnek tekinti, és ebben az értelemben a kriminálpolitikai kutatások tudományos megfigyelést jelentenek. Ancel sajátos megfogalmazásában a büntetőpolitika művészetnek is tekintendő, nem egyszerűen tudománynak, hiszen az elemzésnek a bűnözés elleni társadalmi védekezésre is ki kell terjednie.³⁰

A kriminálpolitikai beavatkozás számára három olyan támadási pont van, amelyekkel a bűnismétlés befolyásolható, és ezt már eleink is tudták. A bűnismétlés megelőzését az intenzív *korai beavatkozási rendszerek* (szociálpolitika, gyermekvédelem stb.) működtetésével, a *szankciók hatékonyságának* növelésével és a börtönben működő *kezelőprogramok* segítségével lehet elérni. Napjaink kriminálpolitikai gyakorlata mégis mintha más irányba tartana. A trendeket vizsgálva három jellemző együttjárását figyelhetjük meg:

1. a bűnözés meghatározó kérdéssé vált a *nagypolitikában*,³¹
2. egyre tágabbak értelmeződik a bűncselekményként megfogalmazható magatartások köre, azaz a bűncselekmények konkrét meghatározása egyre inkább kizárólag *politikai és nem szakmai kérdés*,
3. a bűnözés visszaszorítására rendszerbe állított technológia, illetve a bűnözéssel kapcsolatos diskurzusok, a képletbeszéd a bűnözésről és a büntető

igazságszolgáltatásról minden vonatkozásban látványossá, láthatóvá váltak – ezzel jó lehetőséget adnak annak láttatására: a *kormány kormányoz*.

Barbara Hudson ezt ekként fogalmazza meg: „ha a kormányzatoknak nincs mozgásterük a gazdasági szférában, de magukat erős, tevékeny kormányzatként akarják elismertetni, akkor más területen fognak aktívvá válni – például a kriminálpolitika területén”.³² A társadalmi kontroll intézményei arra törekcsenek, hogy újabb és újabb megoldásokkal ellenőrizsék és szabályozsák a lehetségesen felmerülő veszélyek legszélesebb körét. A civilizálatlan magatartások és az enyhe súlyú jogsértő cselekmények elleni küzdelem témájának beemelése a politikai diskurzusba a jogi szabályozás területének kiterjedéséhez vezetett, de ugyanakkor – paradox módon – egyre több alkalmat is teremtett a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazására.³³

Szabó András szerint „a büntetőjog az adott kor kulturájának terméke. Ezen belül különösen az adott kor uralkodónak tekinthető emberképe és társadalomképe a meghatározó”.³⁴ Számolnunk kell viszont a jog jogi természetével és a jogi szabályozás sajátosságaival, „nem várhatjuk el a jogtól, hogy a kor kulturálisnak mondott eszméit elméleti tételként deklarálja. Az eszmék a büntetőjog-elméletekben fogalmazódnak meg. Ezek az eszmék megelőzik a tényleges jogi szabályozást, és a kodifikációs koncepciókba sűrűsödnék. Ezek a szabályozási koncepciók lényegében kriminálpolitikai elképzelések, majd törvényhozási vitájuk útján törvény formájában lépnek hatályba, válnak érvényes és kötelező szabállyá”.³⁵

Száz évvel ezelőtt Balogh Jenő korának kriminálpolitikája *optimistán*, a *legjobb szcenáriót* alapul véve választotta eszközeit a bűnismétlés megelőzésére, a bűnözés feltételeinek befolyásolására. A társadalmi problémákra adott tudományos válaszok adekvát összhangban voltak a felismert törvényszerűségekkel. Mint Balogh Jenő írta: „... a rövid- tartamú szabadságvesztés nemcsak a büntetés céljait nem képes elérni, hanem egyenesen ártalmas is”.³⁶

Napjaink kriminálpolitikája – *pesszimistán* – a *legrosszabb szcenárió* bekövetkezését feltételezi, és nincs tekintettel sem a tudományos eredményekre, sem a bűnözés tényleges alakulására. Nem a bűnözés nő, hanem a „bűnös szegényekkel” szembeni gyűlölet. Ferge Zsuzsa igazolta, hogy a büntető állam sikeresen konvertálja a globálisan növekvő létbizonytalanságtól való szorongást a bűnözőkkel, ezen belül egy-egy kisebbséggel szembeni szorongásá és gyűlöletté. Ezzel a létbizonytalanság, a szegénység és a növekvő egyenlőtlenségek elleni küzdelem helyébe a büntetőpolitikát állítja. A *büntető állam* témyerésének következménye az egyenlőtlenség, a szegénység és a kirekesztés további növekedése, a civilizációs folyamat megfordítása, vagyis a decivilizáció, illetve a társadalom szétesése.³⁷

A kriminálpolitika mai alakítóí és a laikus közvélemény a *bűnözés kontroll leegyszerűsített modelljében* gondolkodnak. Abban, ami úgy véli, hogy az emberek észszerű gazdasági számítását végezsnek, hogy elkövessék-e a jogsértő cselekményt, vagy sem. Abban, amiben az

elrettetés a büntető igazságszolgáltatás fő fegyvere. Abban, ami úgy gondolja, hogy az elkövetők száma – és közvetve a bűnözési ráta – elsősorban a büntetéssel fenyegetéshez igazodik, amely veszélyt biztosan bekövetkezően kell megígérni, és annál hatékonyabb, minél súlyosabb a fenyegetés. Abban a leegyszerűsített modellben gondolkodnak, amelyben a büntetés-kiszabás és a szankció-végrehajtás szigorítása logikus válasznak tűnik a bűnözésre, és amelyben a bűnelkövetők jogai a büntető igazságszolgáltatás hatékony működését akadályozó feltételekként fogalmazódnak meg.

Történik ez annak ellenére, hogy az elmúlt 25 év adatai visszaigazolsák a bűncselekmények csökkenésének világsszerzte tapasztalható tendenciáját az elkövetői oldalon is. Az ismertté vált bűnelkövetők száma itthon is csökkent, különösen a vagyon elleni bűncselekmények mérséklődésével összefüggésben, de a visszaesőket jól jellemző kategóriákban egyaránt határozott számbeli apadás tapasztalható.

A regisztrált bűncselekmények és bűnelkövetők száma (1965–2014)

Év	Bűncselekmények	Bűnelkövetők
1965	121 961	87 315
1966	121 056	87 752
1967	119 872	76 809
1968	118 254	68 447
1969	110 622	71 510
1970	122 289	66 677
1971	123 147	76 974
1972	125 999	78 040
1973	125 388	76 017
1974	111 825	69 517
1975	120 889	72 049
1976	129 424	76 577
1977	123 623	78 556
1978	126 907	79 516
1979	125 267	73 838
1980	130 470	72 880
1981	134 914	77 649
1982	139 795	77 174
1983	151 505	83 324
1984	157 036	83 493
1985	165 816	85 766
1986	182 867	93 176
1987	188 397	92 643
1988	185 344	82 329
1989	225 393	88 932
1990	341 061	112 254
1991	440 370	122 835
1992	447 222	132 644
1993	400 935	122 621
1994	389 451	119 494
1995	502 036	121 121

Év	Bűncselekmények	Bűnelkövetők
1996	466 050	122 226
1997	514 403	130 966
1998	600 621	140 083
1999	505 716	131 658
2000	450 673	122 860
2001	465 694	120 583
2002	420 782	121 786
2003	413 343	118 030
2004	418 883	130 182
2005	436 522	133 790
2006	425 941	124 171
2007	426 914	116 161
2008	408 407	116 584
2009	394 034	111 736
2010	447 186	122 529
2011	451 371	112 895
2012	472 236	100 239
2013	377 829	103 676
2014	329 575	105 623

Forrás: ERÜBS/ENYÜBS.

Az adatok részletesebb vizsgálata azonban azt is jelzi, hogy nem elegendő csupán az abszolút számok vizsgálata. Az arányszámok ugyanis azt mutatják, hogy miközben az ismertté vált bűnelkövetők száma csökken, növekszik az „új belépők”, azaz a büntetlen előéletűek aránya a bűnelkövetők között. Új jellegzetesség az is, hogy 1990 óta határozottan növekszik a bűnismétlők átlagéletkora. Egy adott év ismertté vált hazai bűnismételőinek életkorát vizsgálva látható, hogy az 1990-es évek közepétől egy új trend indult be a büntetett előéletűek életkori megoszlásában: a visszaeső kohorsz egyre idősebb.

Ez egyértelműen arra utal, hogy – a számbeli csökkenés ellenére – a bűnözésből kilépés (dehisztencia) lehetőségei tovább szűkültek a bűnismétlők számára. Napjaink igazságszolgáltatási rendszerei egyre kevesebbet akarnak tudni a bűncselekményt elkövető emberről...

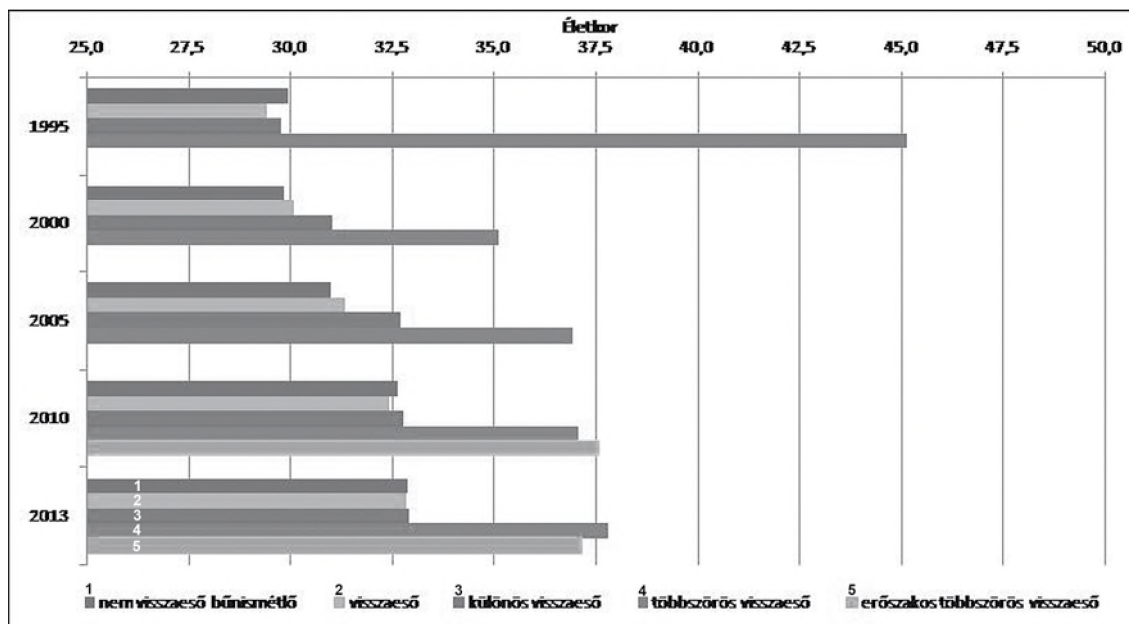
A Balogh Jenő tiszteletére rendezett emlékülésen nem maradhat említetlenül az a méltánytalan helyzet, hogy az Országgyűlési Könyvtár Digitalizált Tudástárában³⁸ nem szerepel Balogh Jenő életrajza. Balogh Jenő igazságügyi miniszterként, az I. büntetőnovella megalkotójaként, büntetőjogásként és kriminológus gondolkodóként egyaránt maradandót alkotott, tegyük hát róla, hogy ezek a tudományos értékek a jövő jogászgenerációi számára is elérhetővé váljanak.

KLÁRA KEREZSI

Kriminalpolitik damals und heute

Jenő Balogh gehörte zu den Juristen, die vom Anfang des 20. Jahrhunderts die Geschichte der ungarischen Kriminologie schrieben. Er schuf bleibende Werte als Justizminister, als Strafrechtler, als Denker der Kriminologie aber auch durch das Erarbeiten der Ersten Strafnovelle. Über die Ursachen von Straftaten formulierte er drei grund-

gende Thesen: Die Kriminalität hat nicht nur eine, sondern zahlreiche Ursachen. Erst im Nachhinein kann festgestellt werden, welcher Faktor welche Rolle beim Begehen einer Straftat gespielt hat, und nur durch einen wirksamen Kampf gegen die gesellschaftlichen Kriminalitätsfaktoren kann Kriminalität vorgebeugt werden.

A bűnismétlők és visszaesők átlagéletkorának változása (1995–2013)

Gemäß der in der Rechtstheorie gegen Ende des 19. Jahrhunderts zur Herrschaft gelangten Auffassung soll sich das Strafrecht nicht nur mit der Straftat, sondern auch mit dem Täter befassen. Die Wissenschaft der Kriminologie schlug den Weg der Individualisierung und der damit einhergehenden Klassifizierung ein. Die Straftäter wurden in zwei große Klassen eingeteilt: Es gibt Gelegenheitstäter, die nur zufällig, infolge äußerer Umstände mit den Gesetzen in Konflikt geraten sind, und es gibt Gewohnheitstäter, die aus inneren Gründen, aus in ihrer Persönlichkeit tief verwurzeltem Drang straffällig werden. Zur Zeit des Erlassens der Ersten Strafnovelle war bereits offensichtlich, dass die herkömmliche Rechtsprechung ohnmächtig ist und den Erwartungen immer weniger gerecht werden kann, und die Wirksamkeit kurzer

Freiheitsstrafen wurde in Frage gestellt. Dank der Entwicklung der Wissenschaften kommt es in der Strafjustiz von Zeit zu Zeit zu einem Paradigmenwechsel, was sich auch in unseren Tagen bemerkbar macht. Zur Behandlung geringfügiger Straftaten wird heutzutage ein neues Maßnahmensystem, die Anwendung der Mittel der Restitutionsjustiz angeboten. Ein Wesenszug der heutigen kriminalpolitischen Praxis besteht darin, dass die Kriminalität zur entscheidenden Frage der *Großpolitik* geworden ist. Deshalb wird der Kreis der als Straftat zu wertenden Verhaltensweisen erweitert, bzw. die gegen Kriminalität eingesetzte Technologie und die Diskurse über die Kriminalität werden immer spektakulärer – dadurch entsteht die Möglichkeit sichtbar zu machen, dass *die Regierung regiert*.

Jegyzetek

- ¹ A 2015. november 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek*. (Budapesti Szemle, a Magyar Tud. Akadémia megbízásából [szerkeszti: Gyulai Pál], 128. kötet, Budapest, Franklin Társulat, 1906.)
- ³ Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek*. (Budapesti Szemle, A Magyar Tud. Akadémia megbízásából [szerkeszti: Gyulai Pál], 128. kötet, Budapest, Franklin Társulat, 1906.)
- ⁴ Patera Antal: *A visszaesők megítéléséről és a visszaeső bűnözésről*. (Ügyészi Kiskönyvtár, 21. kötet, Budapest, Legfőbb Ügyészség Titkársága, 1968, 77–122. p.)
- ⁵ Szabó András: *Recepció és kreativitás a büntetőjogban*. <http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/htm/jogtud.htm>
- ⁶ Egyes szerzők a két főcsoporton belül számtalan alcsoportot különböztettek meg. Lásd például Finkey Ferenc: *A Magyar Büntetőjog Tankönyve*. (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, 1914, 156–160. p.)
- ⁷ Patera A.: *A visszaesők megítéléséről és a visszaeső bűnözésről*. (Ügyészi Kiskönyvtár, 21. kötet, Budapest, Legfőbb Ügyészség Titkársága, 1968, 77–122. p.)
- ⁸ Gönczöl K.: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája*. (Budapest, KJK, 1980.)
- ⁹ Prins, A.: *La défense...* I. m., 1910, 141.p. Idézi Gönczöl K.: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája*. (Budapest, KJK, 1980, 44. p.)
- ¹⁰ Balogh Jenő: *Küzdelem a hivattászerű büntettes osztályokkal szemben*. (Jogtudományi Közlöny, 1910, 35. évf., 52. sz., 377–378. p.)
- ¹¹ Balogh Jenő: *Gyermekek és fiatalok a bíróság előtt*. (A Gyermekek, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság közlönye, IV. évf., 1. sz., 1–13. p.)
- ¹² 1908. évi XXXVI. tc. (I. Bn.)
- ¹³ Gönczöl K.: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája*. (Budapest, KJK, 1980.)
- ¹⁴ Ifj. Gévay-Wolff Nándor: *Nemzetközi küzdelem a megrögzött büntetettek ellen*. In: Angyal Szeminárium Kiadványai. Szerk. dr. Bertl Emil és dr. Jencs Árpád. 18. szám. (Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.)
- ¹⁵ Gönczöl K.: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája*. (Budapest, KJK, 1980.)
- ¹⁶ Balogh Jenő: *AXI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus I.* (Jogtudományi Közlöny, 45. évf., 36. sz., 297–299. p.)
- ¹⁷ Balogh Jenő: *AXI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus I.* (Jogtudományi Közlöny 45. évf., 37. sz., 307–310. p.)
- ¹⁸ Lásd részletesebben Kerezi Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. (Budapest, Complex Kiadó, 2006, 303 p.)
- ¹⁹ *Akadémiai Értesítő 1913*. Szerk. Heinrich Gusztáv. XXIV. kötet, 1913. évf. (A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei. Második akadémiai ülés, A II. osztály első ülése, 1913. január 13., 130. p.)
- ²⁰ Jogtudományi Közlöny, 1913. 3. sz., 26. p.
- ²¹ *The Maori and the Criminal Justice System a New Perspective: He Whaipaanga Hou*. Part 2, 262. p. Idézi Dyhrberg, Marie: *Maori based justice: an alternative dispute resolution in the criminal justice system*. (The Fifth International Criminal Law Congress. Sydney, Australia, 25–30 September 1994, 12. p.)
- ²² Lásd Kerezi Klára: *Konfrontáció és kiegyezés: a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*. (Akadémiai nagydoktori thesis, 2012.)
- ²³ Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek*. (Budapesti Szemle, a Magyar Tud. Akadémia megbízásából [szerkeszti: Gyulai Pál], 128. kötet, Budapest, Franklin Társulat, 1906, 358., 359. 360. szám.)
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Haan, Willem de – Loader, I.: *On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control*. (Theoretical Criminology, 2002. 3. sz., 243. p.)
- ²⁶ Természetesen nem szabad megfeledkezni a jog „kényszerzubbonynának” (középmérték, három csapás jogi megfogalmazása) hatásáról sem a büntetéskiszabási gyakorlatra.
- ²⁷ Vámbéry R.: *Büntetőjog*. I. kötet. 8. §. Büntetőpolitika. (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907.) In: Kónyané Kutrucz Katalin (szerk.): *Vámbéry Rusztem Emlékkötet*. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1986, 19. p.)
- ²⁸ Domokos Andrea: *Kriminológia és büntetőpolitika Magyarországon a globális kihívások korában*. (Jog – Állam – Politika, 4:(2), 3–12. p.)
- ²⁹ Pallagi Anikó: *Büntetőpolitika az új évszázad első éveiben*. PhD-értekezés. (Debrecen, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014. 14. p. Kézirat.)
- ³⁰ Szabo, Denis: *Kriminológia és kriminálpolitika*. (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981.)
- ³¹ Gönczöl Katalin: *A „büntető populizmus.” – Populizmus a kriminálpolitikában*. In: Kiss Valéria (szerk.): *Válogatás: a 2013-ban és 2014-ben tartott tudományos rendezvények előadásából*. (Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 2014, 139–147. p.)
- ³² Hudson, Barbara: *Justice in the Risk Society: Challenging and Re-affirming 'Justice' in Late Modernity*. (Sage Publications Ltd., 2003, 62. p.)
- ³³ Kerezi Klára: *Konfrontáció és kiegyezés: a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*. (Akadémiai nagydoktori thesis, 2012.)

³⁴ Szabó András: *Recepció és kreativitás a büntetőjogban*. In: *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*.

³⁵ Uo.

³⁶ Balogh Jenő: *Gyermekek és fiatalok a bíróság előtt*. (A Gyermekek, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság közlönye, IV. évf., 1. sz., 1–13. p.)

³⁷ Ferge Zsuzsa: *A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig*. In: Borbíró A. – Inzelt É. – Kerecsi K. – Lévy M. – Podoletz L. (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz*. (Budapest, Eötvös Kiadó, 2014, 117–136. p.)

³⁸ URL: <<http://dtg.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/szerzoi-eletrajzok>>

Mezey Barna

A dologházi törvény¹

A XIX–XX. század fordulójának büntetőreformjairól szólva Balogh Jenő neve mellőzhetetlen. Nem csupán azért, mert a reformirányzatok törekvéseit magyarul megfogalmazó tudósaink legvilágosabban összefoglaló, széles látókörű és nemzetközileg tájékozott szakembereinek egyike, aki már 1891 óta résztvevője az igazságügyminisztériumban a büntetőjogi tárgyú törvényjavaslatok előkészítésének, hanem mert a minisztériumba kerülésétől, 1910-től államtitkárként, majd miniszterként előterjesztője és gondozója számtalan alapvető jelentőségű plánumnak. Közöttük a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslatnak, melyet a jogászköznelv csak az ún. dologházi törvényként emlegetett.

Amikor Balogh Jenő igazságügy-miniszter 1913. május 6-án, kedden letette a ház asztalára a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslatot,² három, a nemzetközi és hazai tudományosság által évtizedek óta szorgalmazott intézmény magyarországi meghonosítására tett javaslatot. Ezek voltak a bűnelkövetők osztályozása, a visszaesés szabályozása és a biztonsági intézkedések meghonosítása. Egyben hatalmas rést tervezett ütni a klasszikus iskola Csemegi Károly kodifikálta büntetőjogán.

Balogh Jenő, aki a győri jogi akadémián, a budapesti egyetem jogi karán, majd 1885–86-ban a berlini egyetemen végezte felsőfokú tanulmányait, 1887-ben Budapesten szerzett jogtudományi és államtudományi doktori oklevelet.³ Ahhoz a büntetőjogász-generációhoz tartozott, amely a büntetőkódex és ily módon a magyar büntetőjog kritikai szemléletű értelmezésével találkozott már tanulmányai során is, valamint aki számára az ún. reformiszkolák büñfelfogása és pñnológiai megközelítése természetes közegként jelentkezett. Számára az 1878:5. tc. a legkevésbé sem jelentett úttörő és önálló művet, sőt azt kifejezetten mint a nemzetközi (elsősorban német, osztrák, francia, belga és olasz) tudományosság és kodifikáció „receptív és revidáló feldolgozásaként” tartotta számon.⁴ 1900-ban már a kódex „túlzó felmagasztalóival” szemben vitáiratban foglalta össze a büntető törvénykönyv módosításának szükségességét alátámasztó érveket. Elegáns és távolságtartó kritikai stílusa ellenére sem volt tartózkodó

a tudományos eredmények összegzésében, melyek mind a klasszikus tanok ellenében mutatták az irányt a törvényalkotók számára. Óvatossága az oly sürgető szükség ellenére is azt mondatja vele, hogy „még nem érkezett el sem az egész új büntetőjogi codificationak, sem a büntető-törvénykönyvek gyökeres revisiójának ideje. Kétségtelen ugyan, hogy a büntető- sociológiai iskolának és a közvetítő irányoknak számos új tantétele nem csak helyes, hanem törvényhozásilag is értékesíthető lesz; előre látható, hogy néhány évtized múlva az európai büntető törvénykönyvek jelentékenyen módosulni fognak, napjainkban azonban még csak a lassú átalakulásnak átmeneti idejét éljük. Eljutottunk annyira, hogy belátjuk és érezzük a tételes jogoknak egyoldalúságát és számos fogyatkozását. Egyikünk-másikunk látni is véli a fejlődés irányát, de ki tudja: nem fogja-e sejtelmét megcáfolni a közeljövő?”⁵ Nos, néhány év alatt Balogh Jenő a magyar büntetőkodifikáció egyik vezéralakja lett, s az általa hosszabb távon bizonytalanak vélt reformhatások magyarországi képviselőjeként tartották számon.

Már a századfordulón megérlelődött a belátás az államok nemzetközi büntetőjogi és bñrtñnygi kongresszusokon egyaránt megosztott gyakorlati tapasztalataként, hogy „ha az állam és társadalom védtelenül hagyják, illetőleg elzűllésnek teszik ki azokat a gyermekeket, kiknek szűlői vagy egyéb lelkiismeretes gondozói nincsenek, illetőleg akiknek szűlői olyan életmódot folytatnak, a mely gyermekeknek erkölcsi romlását is maga után vonják, [...] akkor a bñncselekményeknek óriási szaporodása elkerűlhetetlenül bekövetkezik”.⁶ Balogh ezt a nézetét sokszor idézett, jelentős monográfiájában is kimunkálta,⁷ s a fiatalokúakra vonatkozó szabályozás módosításának, az első büntetőnovellának⁸ is kezdeményezőjeként tartják számon.⁹ Hasonlóképpen általánosan elfogadott tételnek tartotta az első bñncselekményüket elkövetőkkel kapcsolatos tudományos megítélést. Mint írta, „a társadalom- és természettudományi alapon álló kriminológiának egyik főérdeme, hogy sikerűlt elismeréshez juttatni és az európai törvényekbe is átvinni azt a helyes és igaz eszmét, hogy a kezdő, alkalmi büntetést kímélni, bizonyos megbocsátással felelni, s felesleges és ártalmas szabadságvesztés-bñntetéseket pedig lehetőleg mellőzni kell”.¹⁰ A fiatalokúakra, valamint az alkalmi bñnelkövetőkre vonatkozó szabályozással Magyarországon is kezdetű vette „a társadalom megvédésére teljesen alkalmatlan” klasszikus büntetési rendszernek a kriminológiai iskolák hívei és a reformbüntetőjog tudományának művelői által követelt

felülvizsgálata. Az első lépés a bűnözés társadalmi gyökereinek feltárása és ezzel összefüggésben a kriminalitásra adott válaszok differenciálása (legfőképpen a bűnözők kategorizálása) volt.

A bűnelkövetők osztályozása

A reformirányzatok képviselői a lehető leghatározottabban kiálltak a bűnözés okainak megragadhatósága mellett. A XIX. század nagy fejleménye volt a társadalomtudományok kialakulása. A Comte fémjelezte pozitívizmusra és a darwini evolúcióelméletre alapozva következett be az a paradigmaváltás, mely szerint a bűnözésnek tapasztalati tények vizsgálata által feltárható, tudományosan igazolható oksága van.¹¹ A kriminológia új felfogásának pozitivistá

gondolkodói a kriminalitás okait jórészt az egyéni kívül álló társadalmi körülményekben keresték, így a gazdasági viszonyokban, időjárásban, nemből, életkorban, földrajzi viszonyokban. A kriminálantropológiai iskola az egyén biológiai, fiziológiai és pszichológiai meghatározottságában látta az eredetet. Szemben a klasszikus iskola szabad akaratra épülő felelősségi konstrukciójával, álláspontjuk szerint a bűnelkövetés okai élettani problémákban, testi-lelki abnormitásokban, személyiségvonásokban (értelmi képesség, erkölcsi felfogás, akarat, érzelmi állapot, műveltség, nevelés, családi állapot, kor, nem, veleszületett rendellenességek, önzés, irigység, gyűlölet, becsvágy), részben pedig a társadalom hatásaiban (foglalkozás, környezet, csavargás, faji, nemzetiségi

viszonyok, erkölcsi állapot, vallásosság, gazdasági tényezők, munkanélküliség, nyomor, szegénység, népszaporulat stb.) keresendők.¹² Ez a sokszínűség egyenesen vezetett el a bűnelkövetők egységes kezelésének tagadásáig, és nyitotta meg az utat a differenciált megközelítéshez. Miatán a bűnözés visszaszorításának hatékony megoldását az adekvát válaszok keresésében látták, az okokkal összefüggő elkövetői tipizálás elengedhetetlennek mutatkozott.¹³ A büntetőjog-tudomány és praxis előtt álló feladatok legalapvetőbbike volt a bűnelkövetők osztályozása, melynek központi vezérlő jelszava lett az individualizáció. Az egyéniesítés illusztrálására senki sem mulasztotta el meghivatkozni Arisztotelészt, aki szerint a nem egyenlők-

kel egyenlően elbánni a legnagyobb igazságtalanság.¹⁴ E tétel általánosan elfogadottá válása a klasszikus büntetőjogi iskola legfőbb oszlopát döntötte ki, mely a végletekig feszített garanciális rendszerében az egyenlőségnek („a humanizmus mázával bevont igazságosságnak”¹⁵) kitüntetett szerepet biztosított. Ezzel a tudomány által tett büntetőjoginak nevezett felfogással szemben fogalmazták meg a tettesbüntetőjogi irányzatok képviselői a bűnelkövetők „egyenlőtlenségét”, azaz a szocializációs folyamat és a biológiai-antropológiai adottságok meghatározta különbözőségeket jelentőségét. A kriminogén tényezők felderíthetősége kapcsán magától értetődően követelt magának a megelőzés egyre nagyobb szerepet, ezzel részben a büntetőjogi eszköztáron módosított, sőt részben már nem büntetőjogi eszközöket is igényelt. A közel fél évszázadon át folytatott polémia eredményeképpen viszonylag egyöntetű álláspont alakult ki a büntetőtudományosságban a különféle bűnelkövetői csoportok összetételét és elkülönítését illetően, kevésbé a csoportok „kezelésének” technikájára vonatkozóan.

A konszenzus legelőbb a fiatalok tekintetében alakult ki. A statisztikailag rögzített tények egyértelműsítették, hogy a fiatalok utánpótlás-funkciója a megelőzés reflektorfénybe állítása okán kiemelkedő jelentőségű lett. Ennek gátat vetni: a bűnözés volumenének csökkenését jelenthette. Emellett az orvostudomány és a pszichológia korszerű tapasztalatai igazolták a fiatalok életkorból adódó könnyebb befolyásolásának esélyét, ami egyfelől veszélyeztetettségükre hívta fel a figyelmet, másfelől a javíthatóságukba és nevelhetőségükbe vetett hitet

erősítette. Ezek a szempontok megkérdőjelezhetetlenül indokolták e csoport külön kezelését, sok egyéb mellett a speciális büntető jogkövetkezmények intézményesítését. A fiatalok bűnelkövetőkkel szemben olyan szankciók alkalmazását látták indokoltnak, melyek a korrekció lehetőségét biztosították számukra.

Viszonylag hamar egyezsére jutott a büntetőtudomány az ún. alkalmi bűnözőkkel kapcsolatban is. Az alkalmi bűnözők körének speciális kezelését az a könnyen belátható körülmény is indokolta, hogy cselekményük súlya a nagy többséget illetően enyhe, veszélyességük jelentéktelen. Sem életvitelük, sem erkölcsi állapotuk nem jelzett újabb elkövetési esélyt, indíttatásuk alkalmi volt. Ahogy Finkey

Auguste Comte

(Montpellier, 1798. január 17. – Párizs, 1857. szeptember 5.)
francia filozófus, a pozitívizmus átfogó rendszerré fejlesztője

Ferenc fogalmazott, az enyhe (vagy alkalmi) büntettek (a felindulásból, menthető okból vagy gondatlanul bűnözők) ugyan teljes beszámítási képességgel rendelkeznek, bűnösségük foka azonban különlegesen alacsony.¹⁶ E csoport nem rendelkezik antiszociális hajlammal, így a javítás és nevelés kevéssé játszik szerepet befolyásolásukban; az állami helytelenítés, a megtorlás érzékeltetése lehet az út, mely megfontolásra készíti, visszatarthatja őket az újabb bűnelkövetéstől. Az ő esetükben súlyos büntetés kiszabása feltehetően céltalan és értelmetlen. (Valamint adott esetben önmagában a szabadságvesztés-büntetés is túl súlyosnak bizonyulhat.)

A kategorizálás lehetővé tette a (fiatalkorú és alkalmi) bűnözésre adott válaszok közötti differenciálást is. Az első büntetőnovellában felbukkanó új intézmények, illetve a hagyományos eszközök visszafogott alkalmazása (próbára bocsátás, dorgálás, javító nevelés, a büntetés feltételes felfüggesztése, rövid tartamú szabadságvesztés, magánelzárás, fogház vagy államfogház fokozat alkalmazása), a kontinentális (sőt angolszász) mintának megfelelő, kiváló adaptáció a büntetőpolitika megújulását és a jogalkotás aktivizálódását jelezte.

Abban sem volt vita, hogy az abnormális elkövetők ellenében, miként a serdületlen gyermekek vonatkozásában értelmezhetetlenek és eszköztelenek a hagyományos büntetési célok, kizárólag javítás-nevelés és gyógykezelés vehető náluk számításba. A büntetőjogi tudományosság világosan elkülönítette hát a bűnözők büntetendő csoportjától, vagyis a beszámíthatóság kritériumainak megfelelő osztyályától a beszámítási képességgel nem rendelkező gyermekek és a betegsége visszavezethető okokból bünt elkövetettek kategóriáját.¹⁷ Az alkalmi, a fiatalkorú, az abnormális bűnözők ellen hatékonyak bizonyuló eszközök azonban nem nyújtottak védelmet a megrögzött, szokásszerű recidív bűnösök ellen.

Miután az 1913-ban benyújtott törvényjavaslat egy nagyobb koncepció része volt, az előterjesztő ekkor még csupán a megrögzött bűnelkövetők egyik csoportját tekintette a szabályozás célpontjának, nevezetesen a munka nélkül élőket. Mint megállapította, a munkátlan és vagyontalan, veszélyessé váló elemek osztályozásának feladatát a büntetőjog tudománya és gyakorlata évszázadokig nem tudta megoldani, legfőképpen is azért, mert a nyomort a bűnösség kritériumait hordozó munkakerüléstől nem választotta el. Ez elmosta a felső veszélyességi határokat (a visszaesők büntetése aránylag túlságosan rövid letartóztatásban merült ki), ugyanakkor sokak érdemtelen megbüntetését is maga után vonta, akik szerencsétlen helyzetük, munkaképtelenségük okán inkább könyörületre szorultak volna.

A XIX. század utolsó évtizedének nemzetközi szakkonferenciái munkálták ki azután a csavargók és koldusok három nagy csoportjának körvonalait, vagyis a támogatásra szoruló betegek, gyöngékek, illetve zavarodott elmállapotúak körét; az alkalmosszerűen csavargó, kolduló egyénekét; valamint végül a szokásszerű csavargók, koldusok csoportját. Ez utóbbi két csoporttal szemben – így a Balogh Jenő jegyezte törvényjavaslat – a társadalomnak megfelelő büntetőjogi védelmet kell nyújtani, melyek a nemzetközi ajánlások szerint főként munkakényszert al-

kalmazó dologházakban, menhelyekben mindenekelőtt a szegényügy tervszerű rendezésében lelhetők fel.¹⁸

Az 1913. évi törvényjavaslat a fenti kategóriák közül csak az alkalmi és szokásszerű munkakerülőkre terjedt ki, ilyen értelemben nem esett szó a céltudatos szociálpolitikai teendőkről, a jótékonyág tervszerű rendezéséről, a kellő menhelyekről, gyógyintézetekről, munkaközvetítőkről és foglalkoztató műhelyekről, egyáltalán az alsóbb néposztály helyzetének javításáról, illetve problémáik megoldásáról. A büntető törvényhozás azokat vette célba, akik egészségesek, munkabírók, de léhaságukkal és munkakerülésükkel a társadalmi rend állandó ellenségeinek tekinthetők. Ennek megfelelően szándéka szerint az alkalmosszerűen munkakerülőket a közigazgatási hatóságok útján enyhe büntetésben részesítené; az ismételt és a szokásszerűen, súlyos következmények előidézésével munkakerülőket, úgyszintén a szédelgőket, kitarottakat a vétség súlyosabb büntetésével sújtaná, súlyosabb esetekben pedig úgy ezeket, mint az olyan büntetteket, akiknek cselekménye munkakerülő életmódjukkal függ össze, dologházba utalná.

A javaslat elvileg a bűnösség és a közveszélyesség kérdésében nem ejtette a klasszikus iskola etikai bűnösségfogalmát: büntetést és dologházba utalást egyaránt csak azokkal szemben írt elő, „akik képességük dacára megszegték a munkára való köteletséget, vagy akik pozitív cselekvőségükkel sértik polgártársaik anyagi vagy erkölcsi javait”. Az intézkedés megválasztása esetében azonban – ahogyan Balogh fogalmazott – „a javaslat teljesen a célszerűség követelményeinek hódol. Nem a bűnösség súlyát, hanem a társadalmi veszély nagyságát tekinti akkor is, amikor a dologházba utalás feltételeit megállapítja”.¹⁹

Közveszélyesek, munkakerülők

A közveszélyesek kategóriájának megnevezése egyértelműsítette a magyar törvényalkotó eltökéltségét az új irányzatok eredményeinek és a nemzetközi tudományosság következtetéseinek kodifikálásában. Miután bebizonyosodott, hogy a bűnelkövetők egy meghatározott, nagy csoportja érzéketlen a hagyományos büntetőintézményekre, s többségük életmódja okán is érdektelen akár a tradicionális, akár az új megoldások befogadásában, határozott lépésre szánta el magát az igazságügyi tárca. Ez a büntethető bűnelkövetők osztályának túlsó peremén egzisztáló csoport a büntetőjogász igazságügyi miniszter szerint külön elbánást igényelt. A bizonyítottan antiszociális bűnözők körével, az ún. megrögzött büntettekkel szemben a nevelés meglehetősen kis súlyt képviselhetett csak a büntetési célok között. Esetükben a megtörés és az elkülönítés, a társadalomból kizárás (így a társadalom relatív védelmezése) lehet a büntetőjogi válasz alapja.

Balogh Jenőt a körülmények szerencsés összejátszása mellett imponáló tudományos tevékenysége, praxis iránti érzékenysége, valamint társadalmi érzékenysége kétségkívül a legalkalmasabbak közé emelte a nagy kihívások kezelésében, a reformválaszok összefoglalásában. Bár nem volt kriminológus, de jó érzékkel fordult az ideváv-

gó kutatások felé, használta a büntetőstatisztikát, dolgozta műveibe a vizsgálati eredményeket.²⁰ Érkezett a fiatalok pszichológiájáról,²¹ a nyomor és a kriminalitás kölcsönhatásáról,²² a társadalmi környezet befolyásáról,²³ a szociális tényezők meghatározó voltáról.²⁴ Majd mindezt követően tapasztalati jogszabályi keretek közé illesztette, s mint igazságügyi miniszter, alapjaiban változtatta meg a magyar büntetőjogot.

Az 1913:21 tc. szakaszai a törvény előkészítőinek *ketős szándékáról* tanúskodnak. A jogszabály első paragrafusai kifejezetten a *csavargók, koldulók, munkakerülő életmódot folytatók* ellen tartalmaztak rendelkezéseket. Mint olvashatjuk: „Az a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavargó, vagy egyéb munkakerülő életmódot folytat, kihágás miatt [...] büntetendő”.²⁵ Ahogy a miniszteri indoklásban Balogh Jenő fogalmazott, a munkakerülés a megszokott értelemben vett bűnösség elemeit viseli magán. „A társadalom joggal várja el mindenkitől, hogy önmagáról és családjának fenntartásáról saját munkájával gondoskodjék. Aki e kötelességét megszegi, erkölcsileg felelős s így büntetőjogi felelősségének etikai alapja van. [...] a szokásszerű és szándékos munkakerülés lázadás a munkálkodási kötelesség ellen; más csavargót a társadalom nem is büntethet, mint aki nem akar dolgozni. A büntetőjog tulajdonképpen feladata ezekkel a veszedelmes elemekkel szemben azonban mégsem a szorosabb értelemben vett s a megtorlás alapgondolatán nyugvó igazságszolgáltatás, hanem a *közveszélyesség* elleni védelem; nem a büntetés, hanem a biztonsági rendszabály alkalmazása.”²⁶ A jogalkotó a munkakerülő életmódban a közveszélyesség forrását látja, ennek megfelelően a törvényjavaslat fő célpontja a közveszélyes bűnelkövetők köre. A klasszikus büntetőjog és a reformiskolák tanításának találkozásánál a jogszabályalkotónak meg kellett teremtenie a két fogalomrendszer összhangját. Ehhez kiindulópontul az az alaptétel szolgált, hogy a közveszélyesség és a bűnösség nem egymást kizáró fogalmak. Bár a legtöbb esetben nehéz megtalálni azt a határvonalat, amelynél a bűnösség jelentősége megszűnni látszik, és a társadalmi veszély kezdete konstatalható. Balogh szerint nem is annyira az elhatárolás lényeges, mint inkább a hatékonyság. Miután az államhatalomnak mindkét feladatot végeznie kell, „az a fontos, hogy a bűnösséggel szemben az erkölcsi rosszállás is kifejezésre jusson, míg az eszközök, amelyeket a büntetéssel szemben alkalmazásba veszünk, legyenek alkalmasak a büntetésben rejlő társadalmi veszély megszüntetésére”.

A törvényalkotó tehát ennek érdekében szükségesnek tartotta a közveszélyesek fogalmának meghatározását. A törvényjavaslat indoklásában így fogalmaztak: „Közveszélyesek azok, akiknek valamely oly tulajdonsága van, hogy annak folytán normális viszonyok közt a legesélyesebb ingerre is jogsértésre ragadtatják el magukat.”

A közveszélyesség egyik jellemző forrása munkakerülés. Balogh álláspontja szerint „Oly emberekkel áll szemben e kérdésnél a törvényhozás, akiknek zöme munkálatlanul jár be városokat, országokat; sem otthona, sem hozzátartozója, sem szűkebb társadalmi köre nincs. Rendes keresetforrást nem ismer, csak az éhségtől hajtva szán-

ja rá magát olykor-olykor valami csekély munkára. Ha azonban teheti, más módon biztosítja megélhetését: koldul, kisebb-nagyobb lopásokat követ el, a mások gyöngeségeit szédelgésre használja ki s ha az alkalom úgy kívánja, gyújtogat, rabol és gyilkol is.” Ugyanakkor be kell látni azt is, hogy a csavargó a társadalomnak nem tudatos ellensége, csak „tehetetlen parazitája”. Nem elvi ellenfelet kell látni benne, nem elkötelezett ellenlábast, hanem gyámolítandó, irányítandó, fegyelmezendő, sors sodorta áldozatot. Ezért vált jogalkotói kérdéssé, hogy a munkakerülőkel szemben milyen intézkedéseket kell, illetőleg célszerű alkalmazni, melyek egyszerre védelmezik a társadalmat, és segítik egyben az érintettek erkölcsi megmentését is. A törvényhozó számára komoly dilemmaként jelent meg, hogy vajon az igénybe vett intézkedésnek büntető vagy társadalomvédő jellege domborodjék-e ki jobban.

A főrendiház sem hagyott kétséget véleménye felől a kérdésben. „Ezen a ponton a legerélyesebb intézkedésekre van szükség, mert a munkakerülőkről fenyegető veszedelem nagyságát elég sötét színekkel festeni nem lehet. Megfelelő statisztikai adatok hiányában pontosan ugyan nem állapítható meg, hogy a bűncselekményeknek mily arányszáma vezethető vissza munkakerülő életmódra; de a lélektani magyarázat, úgyszintén a bírósági tárgyalásokon nap-nap után szerzett benyomások azt igazolják, hogy az élet, a testi épség, a szemérem és a vagyon ellen elkövetett bűntettek és vétségek túlnyomó része közvetlenül vagy közvetve okozati összefüggésben áll a tettes munkakerülő életmódjával.”²⁷

A törvény értelmezésében egy fogalmi háromszögben értelmezhető igazán a védendő érték és a vele szemben álló bűnözői kör. Ezek a közveszélyesség, a munkakerülés és a visszaesés. A munkakerülőt életmódja teszi közveszélyessé, de ez utóbbi korrekt felismerése erős összefüggésben áll a bűnismétléssel és a visszaeséssel.

A visszaesők

A XIX. század második felében hazánkban is kibontakozó kapitalizmus ipari, urbanizációs következményei között megjelent a szervezett és üzletszerű bűnözés fogalma is. A kriminalitásnak olyan formái állandósultak, mint az életvitelszerűen, szervezett keretek között folytatott bűnös tevékenység. A nagyvárosi prostitúció, a szervezett alvilág, a gazdasági bűnözés olyan képleteket teremtett, melyek korábbiakban ismeretlenek voltak, s melyekre ilyen módon választ sem adhatott a korábbi büntetőjog-tudomány. Aligha véletlen, hogy jóllehet a bűnismétlést akceptálta a törvénykezési gyakorlat, a klasszikus irányzat, valamint az annak keretében született büntetőködexek a középkorban és a kora újkorban is alkalmazott reiteratio értelmezésével a büntettes megátalkodottságát ugyanazon cselekvés ismételt elkövetése esetén rögzítették. Ennek modelljét követte a magyar büntető törvénykönyv is, amikor öt cselekménynél, így a csalás, lopás, orgazdaság, rablás, sikkasztás bünteténél az ismételt elkövetést büntetésfokozó minősítő körülménynek tekintette.²⁸ Ehhez csatlakozott még az uzsoravésés és a kerítés (melyeket

az usztoratörvény,²⁹ illetve a büntetőnovella³⁰ nevesített). A magyar büntetőjogi szakirodalom egyik fő kritikai témája lett a visszaesés hagyományos kezelésének tehetetlensége és tarthatatlansága. Nem volt kérdéses, hogy rövid időn belül a visszaesés egy kiszélesített értelmezését alkalmazza majd a törvényalkotó. A bűnelkövetésben a visszaesés mindennapi jelenség lett, miközben a tételes jog csak néhány vagyron elleni és gazdasági bűncselekmény esetében akceptálta értelmezését.

Balogh Jenő mondta a parlamenti vitában: „Csak találmokra kértem a nyilvántartó hivataltól [...] lapokat [...], azokból kitűnik, hogy egy-egy elítélt 150, 200, 290 és 300-szor is fordul meg a rendőrségen...”³¹ A közveszélyességet rendszerint és különösen a visszaesőknél lehet megállapítani, de a két fogalom nem feltétlenül fedi le egymást, sőt „mindkettő egészen különböző eszmekörhöz tartozik s a közveszélyesség elleni védekezésnél a beszámítási képesség fennforgása, korlátozott volta vagy hiánya egészen más szerepet játszik, mint a klasszikus büntető jogtudomány elvei alapján alkalmazott büntetés kiszabásánál. A mai büntető jogtudomány álláspontján egy tekintélyes szellemirány általánosan elfogadott tételnek tekinthetjük azt, hogy minél kisebb a bűnösség, annál nagyobb a közveszélyesség.”

Mindezek jegyében írta elő a törvény a munkakerülésből csavargó vagy egyébként munkakerülő életmódot folytató és kihágás miatt már elítélt, munkaképes elkövetők, a magukat vagy családjukat munkakerülő életmódjukkal erkölcsi romlásnak kitévők, a bűncselekmények elkövetéséből magukat fenntartók visszaesés esetén történő fokozott büntetését. (E körbe tartozott a magát tiltott szerencsejátékból üzletszerűen fenntartó, illetve az is, aki magát kéjnővel vagy tiltott kéjelgésből élő nővel tartatta ki.)

A törvény értelmezésében visszaesésnek számított, ha valaki „a 2., a 3. vagy a 4. § alapján már meg volt büntetve, ha utolsó büntetésének kiállása után két éven belül az 1–4 §-ok valamelyike alá esik”³² Érdekessége a szabályozásnak a két visszaesés-fogalom különbözősége (a 2. és a 6. szakaszé), valamint a visszaesés „megduplázása”, hiszen a 6. szakasz értelme kiterjedt a másodikára is. (Lehetséges tehát a visszaeső „súlyosabb” visszaesése.) A bűnisméltás ilyen, a 6. szakaszban megfogalmazott esetére az 1913. 21. tc. a dologházba utalást rendelte kiszabni. A 2–4. §-ban megvalósított alakzat büntetéseként, alternatív módon tette lehetővé alkalmazását („a bíróság fogházbüntetés kiszabása helyett a tettest ítélettel dologházba utalhatja, ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja”). A 6. szakasz szerint a visszaesőt „a bíróság fogházbüntetés kiszabása nélkül ítélettel dologházba utalja”. Tehát míg a munkakerülők, csavargók, koldulók ellen a dologház csupán „segédeszköz”, addig a súlyos bűnözők, visszaesők ellenében fő módszernek számított.

Az idézett paragrafusok arról győznek meg bennünket, hogy a törvény ezen passzusai kifejezetten a Kbt. csavargásra és koldulásra vonatkozó rendelkezéseit voltak hivatva újrafogalmazni és kiegészíteni.³³ A jogalkotó igyekezett jogszabályi eszközökkel is elejét venni a csa-

vargásnak, koldulásnak, ily módon korlátozva a bűnözés esélyeit. Blanár Béla, a képviselőház igazságügyi bizottságának előadója az országgyűlési tárgyalások során hangsúlyozottan fölhívta a figyelmet a klasszikus iskola sine lege nullum delictum, nulla poena elvének ártalmaira: „Ezek az intézkedések az egyéni szabadság érdekében aminő feltétlenül helyesek voltak, éppen olyan veszedelmet rejtett el magukban a társadalomra nézve a büntetéseket bizonyos osztályainál, épp azoknál, akik rendetlen életmódot folytatnak, akik bűncselekmények elkövetéséből élnek vagy akik a bűncselekmények elkövetésére bizonyos hajlammal vannak. [...] Ehhez járul még a kóbor cigányoknak, az úgynevezett oláh cigányoknak a viselkedése”³⁴ Úgy véljük, a csavargó- és cigánykérdésnek döntő szerepe volt abban, hogy az igazságügyi kormányzat a szokászerű bűnözés elleni első lépcsőként a csavargókkal szembeni fellépést határozta el.

Biztonsági intézkedések³⁵

A törvényjavaslat előterjesztésekor már túl volt a szakma a brüsszeli XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus és a Washingtonban rendezett 8. Börtönügyi Kongresszus határozatlan tartamra szóló elítélésről folyó vitáin. Utóbbi határozata szerint³⁶ „a határozatlan tartamú elítélés elve helyes; alkalmazása az erkölcsileg vagy szellemileg fogyatékosakkal, úgyszintén a javításra szoruló, főleg fiatalkorú büntetettekkel szemben kívánatos”³⁷ A magyar törvényjavaslat is a biztonsági intézkedések meghonosításának álláspontját képviselte, s ez jelent meg a dologház, dologházi őrizet elnevezésű intézkedésben is. Nem kevésbé Ohio, Massachusetts, New York és Kentucky államok pozitív tapasztalatai, a nemzetközi tudományosság pártoló állásfoglalása, a nyugat-európai törvényhozások hasonló lépései nyomán az igazságügyi minisztérium a határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményesítése mellett döntött, s ezt javasolta a képviselőháznak is.

A dologházba utalás kérdésében a javaslat az egyéni szabadság garanciáit a bírói eljárásban, a törvényes maximum felállításában és a felügyelő hatóság helyes szervezésében és függetlenségében rögzítette.

A dologházból szabadulók megfelelő felügyeletét a javaslat a feltételes szabadságra bocsátás intézménye útján rendezte.³⁸ A jogalkotó csak addig tartotta szükségesnek a dologházi őrizet fenntartását, amíg az elítélt társadalmi beilleszkedésre való hajlamában pozitív változásokat nem fedeznek fel. Ez esetben „a felügyelő bizottság a dologházba utalt feltételes szabadságra bocsátja”, ennek feltétele, hogy „az intézetben legalább egy évet töltött, kellő szorgalmat s jó viseletet tanúsított és egyéniségének átalakulása folytán alapos reményt nyújt arra, hogy szabadon bocsátása esetében munkás életmódot fog folytatni, és ha számára megfelelő munka biztosítva van”. A törvényhozó célja valamiféle átnevelés szorgalmazása volt, melyben központi elem a határozatlan időtartamú őrizet, amely egy esztendőnél öt évig terjedhetett, s melyben a nevelő hatást a kikerülés valószínűsége biztosította. A dologházba utaltakat ennek érdekében „munkával kell foglalkoztatni és

rendes életmódhoz szoktatni”³⁹ Ugyanakkor a jogszabály értelmében nemcsak megrövidíteni, de hosszabbítani is lehetett a benntartózkodás időtartamát. A feltételesen szabadságra bocsátottak az egyesztendei próbaidő folyamán, ha „iszákos, erkölcstelen vagy munkakerülő életmódot” folytattak, vagy a „felügyeleti szabályokat más módon súlyosan megszegték”, visszaszállíthatók voltak az intézetbe, ahol is újra kezdetét vette egy újabb ötéves periódus.⁴⁰ Amennyiben nem ért el sikert a dologházi őrizet az egyéni nevelés terén, úgy helyébe a társadalom védelmének elve került.

A dologházi őrizet jellegéről a javaslat, az indoklás és végül a törvény szövege kétértelműen szólt. Maga a törvénysszöveg a dologházi őrizetet látszólag elválasztotta a büntetéstől, egyes rendelkezései azonban éppen a kettő azonosítására utaltak. Az 5. szakasz önállóan, fogházbüntetés megállapítása nélkül is, sőt ahelyett kiszabhatónak tekinti a dologházba utalást, ha a bíróság meggyőződése szerint a tettes munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükséges. A 6. szakasz a visszaesőkre vonatkozóan megengedőleges szabályozás helyett kötelezően előírja fogházbüntetés kiszabása nélkül a dologházba utalást bírói ítélettel. Ez arra utal, hogy a jogalkotó a súlyosabb bünelkövetőkkel (a visszaesőkkel) szemben inkább alkalmazza a dologházi őrizetet, mint a fogházbüntetést. Ebben az értelemben tehát súlyosabbnak tartja a dologházba utalást, mint a fogházat. A 7. szakasz, mely az élet, testi épség, szemérem vagy vagyon ellen elkövetett büntett vagy vétség miatt fegyházra, börtönre vagy legalább háromhavi fogházra ítélték dologházi őrizetéről szólt, lehetővé tette a határozatlan tartamú szabadságkorlátozást a kiszabott szabadságvesztés-büntetés után (illetve mellett).

Maga az indoklás a dologházat kivételesen alkalmazott biztonsági rendszabálynak tekintette, de elismerte,

hogy alkalmazható büntetésként is. „A dologházba utalást a törvény a szorosabb értelemben vett szabadságvesztés-büntetéstől sem az ítélelhozatal, sem a végrehajtás szempontjából élesen nem választja el”. A visszaesés jogkövetkezményeit kifejezetten „büntetés” cím alatt tárgyalta.⁴¹ Az országgyűlési előterjesztésben Balogh Jenő „biztonsági rendszabálynak” nevezte, Blanár Béla „biztosítási intézkedésként”⁴² használta kommentárjában. Az igazságügyi bizottság javaslatára viszont változtatást eszközöltek a végső szövegen, s kimondták, hogy „a dologházba utalás és ennek végrehajtása az elítéltre ugyanazon jogkövetkezménnyel jár, amelyeket a törvény a fogházbüntetéshez fűz”,⁴³ tehát a dologház büntetés joghatásával járt.

*

Tudjuk, hogy a szokásszerű bűnözés elleni szervezett fellépés gerincét két tervezet alkotta az igazságügyminisztérium koncepciójában.⁴⁴ Az első az általunk fentebb érintett 1913:21. tc., mely a csavargóvilág kihívásaira és a visszaesés látványos megnövekedésére kereste a válaszokat. A törvényt egy másik tervezet egészítette ki, melyről ismeretes, hogy ugyanebben az időpontban már beterjesztésre készen állt a minisztériumban. Ezt a másik javaslatot „a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényben kifejezésre jutó iránynak továbbfejlesztéseképpen” munkálták ki, „a mely a többszörösen visszaeső, szokásszerű büntetéseket határozatlan idő tartamára szigorított dologházba utalja”.⁴⁵ A Balogh Jenő minisztersége alatt kifomált, szokásszerűség elleni jogszabályi fellépés ezzel vált volna kerek egésszé. A tervezet története azonban másként alakult, s csak másfél évtized múlva válhatott törvénné.⁴⁶

BARNA MEZEY

Das Arbeitshausgesetz

Kommen die Strafrechtsreformen der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert zur Sprache, kann der Name von Jenő Balogh nicht umgangen werden. Er kam ins Justizministerium, diente von 1910 als Staatssekretär und danach als Minister. In dieser Eigenschaft betreute er zahlreiche Strafrechtsgesetzesentwürfe von grundsätzlicher Bedeutung und brachte sie ein, unter anderen den Gesetzesentwurf über die gemeingefährlichen Arbeitsscheuen. Der Entwurf schlug vor, drei Institutionen in Ungarn einzuführen, worauf die ausländische und ungarische Wissenschaft bereits seit Jahrzehnten drängten. Diese waren: Klassifizierung der Straftäter, Regelung des Rückfalls und Einführung von Sicherheitsmaßnahmen. Mit dieser Gesetzesvorlage wollte man eine Riesenspalte im klassischen, von Károly Csemegi kodifizierten Strafrecht schlagen. Den Rückgrat des organisierten Auftretens gegen Gewohnheits-

kriminalität bildeten im Konzept des Justizministeriums zwei Entwürfe: das Gesetz Nr. 1913:21, das nach den Antworten auf die Herausforderungen der Landstreicherwelt und auf die sichtbare Zunahme von Rückfall suchte. Das Gesetz wurde durch einen anderen Entwurf ergänzt, der zu diesem Zeitpunkt bereits vorlagenreif im Ministerium fertig stand. Dieser andere Entwurf wurde als Weiterentwicklung der im Gesetz über die gemeingefährlichen Arbeitsscheuen eingeschlagenen Richtung erarbeitet, und er wies die Gewohnheitsstraftäter auf unbestimmte Zeit ins strenge Arbeitshaus ein. Der gesetzliche Auftritt gegen die Gewohnheitsmäßigkeit, erarbeitet während der Zeit, als Jenő Balogh Justizminister war, wäre dadurch zu einem runden Ganzen geworden. Die Geschichte des Entwurfs gestaltete sich aber anders, und er konnte erst nach anderthalb Jahrzehnten zum Gesetz werden.

- ¹ A 2015. november 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² 450. országos ülés, 1913. május 6. *Az 1910. évi június hó 20-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 19. kötet. (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1913 [A továbbiakban: OGY1910-1918 KN], 10. p.)
- ³ Estók József: *Balogh Jenő (1864–1953). A magyar börtönügy arcképcsarnoka*. (Börtönügyi Szemle, 2009. 3. sz., 125. p.)
- ⁴ Balogh Jenő: *Büntető törvényeink módosításához*. (Különlenyomat a Huszadik Század első évfolyamának 10. és 11. füzetéből, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1900). In: *Balogh Jenő emlékkötet. (Válogatás Balogh Jenő műveiből)*. Összeállította Kónyáné Kutrucz Katalin. (Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1988. Kriminológiai Közlemények 21, 126. p.)
- ⁵ Balogh, 1988, i. m., 132. p.
- ⁶ Balogh, 1988, i. m., 144. p.
- ⁷ Balogh Jenő: *Fiatalkoriak és a büntetőjog*. (Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, 2. évf., 2. kötet, Budapest, Athenaeum, 1909, 286. p.)
- ⁸ 1908. évi 36. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról.
- ⁹ Balogh István: *Balogh Jenő és a büntetőjog*. In: *Büntetőjogász professzorok a Pázmány Egyetemen*. Angyal-szeminárium kiadványai. (Budapest, Attila Nyomda Részvénytársaság, 1942, 97. p.)
- ¹⁰ Balogh Jenő: *AXI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus*. (Jogtudományi Közöny, 1910. 36. sz., 297. p. és 1910. 37. sz., 307. p.) In: *Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. (165. p.)
- ¹¹ Inzelt Éva: *A kriminológiai gondolkodás kezdetei*. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. (Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 63. p.)
- ¹² Gerőcz Kálmán: *A büntetőjogi új irányok hatása hazánkban*. (Budapest, a szerző kiadása, 1912, 39–44. p.)
- ¹³ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, 1909, 43–44. p.)
- ¹⁴ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1909, 39. p.)
- ¹⁵ Angyal, 1909, i. m., 44. p.
- ¹⁶ Finkey, 1909, i. m., 146–147. p.
- ¹⁷ Balogh Jenő: *Az elmebetegség és elmeengesség jelentősége a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából I.* (Jogtudományi Közöny, 1905. 40. évf., 35. sz., 286–288. p.)
- ¹⁸ Irományok. 771. szám. *Az 1910. évi június hó 20-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának Irományai*. 26. kötet. (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1913 [A továbbiakban OGY1910-1918 KN. Irom.], 26. kötet, 266. p.)
- ¹⁹ OGY1910-1918 KN. Irom. (771. szám, 26. kötet, 274. p.)
- ²⁰ Balogh Jenő: *Küzdelem a hivatásszerű büntettes osztályokkal szemben*. (Jogtudományi Közöny, 1900, 35. évf., 52. sz., 377–378. p.)
- ²¹ Balogh Jenő: *Adalékok a fiatalkori büntettek pszichológiájához*. (Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1909, XXXI. füzet, 3. sz., 145–180. p.); *Gyermekvédelem és büntetőjog*. (Budapesti Szemle, 1907, 35. évf., 132. kötet, 372. sz., 466–477. p.); *Az erkölcsileg elmaradottak nevelése Magyarországon*. (MagyarTársadalomtudományi Szemle, 1908, I. évf., 7. sz., 660–663. p.)
- ²² Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek: a gazdasági viszonyok hatása a büntetendő cselekmények számára és nemeire*. (Budapesti Szemle, 1906, 34. évf., 128. kötet, 358. sz., 30–46. p., 359. sz., 221–237. p., 360. sz., 358–378. p.)
- ²³ Balogh Jenő: *Büntetőjog és társadalom Budapest*. (A népszerű főiskolai tanfolyam kiadványa. Budapest, Athenaeum, 1904.)
- ²⁴ Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek*. (Budapest, Franklin Nyomda, 1908, 89 p.)
- ²⁵ 1913:21. tc. 1. §.
- ²⁶ OGY1910-1918 KN. Irom. (771. sz., 26. kötet, 268. p.)
- ²⁷ Irományok. 637. sz. *Az 1910. évi június hó 20-ára hirdetett országgyűlés Főrendi Házának Irományai Képviselőházának Naplója*. 14. kötet. (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1913 [A továbbiakban: OGY1910-1918 FI], 73. p.)
- ²⁸ 1878:5. tc. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. 381. §, 338. §, 371. §, 349. §, 357. §.
- ²⁹ 1883. évi 25. törvénycikk az uzsoráról és káros hitelügyletekről, 2. §.
- ³⁰ 1908. évi 36. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról, 45. §, 46. §.
- ³¹ 452. országos ülés, 1913. június 2. OGY1910-1918 KN. (19, 37. p.)
- ³² 1913:21. tc. 6. §.
- ³³ 1879. évi 40. törvénycikk, a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról, 64. és 67. §.
- ³⁴ 452. országos ülés, 1913. június 2. OGY1910-1918 KN. (19, 34. p.)
- ³⁵ Balogh Jenő: *A büntetőjog átalakulása és a biztonsági rendszabályok*. (Jogtudományi Közöny, 1910, 45. évf., 51. sz., 443–444. p.)
- ³⁶ Frede, Lothar – Sieverts, Rudolf (Hrsg.): *Die Beschlüsse der Internationalen Gefängnis-kongresse 1872–1930*. (Jena, Verlag der Frommannschen Buchhandlung Walter Biedermann, 1932, 86–88. p.)
- ³⁷ OGY1910-1918 KN. Irom., 26. (771. sz., 271. p.)
- ³⁸ OGY1910-1918 KN. Irom., 26. (771. sz., 272. p.)
- ³⁹ 1913:21. tc. 12. §.
- ⁴⁰ 1913:21. tc. 16. §.
- ⁴¹ 771. szám, 278. p.
- ⁴² 452. országos ülés, 1913. június 2. OGY1910-1918 KN. (19, 35. p., 37. p.)
- ⁴³ 452. országos ülés, 1913. június 2. OGY1910-1918 KN. (19, 42. p.), valamint vö. az igazságügyi bizottság jelentésével. Irományok. (788. p.)
- ⁴⁴ Mezey Barna: *A határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés intézményének bevezetése Magyarországon*. In: Kovács Kálmán (szerk.): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. (Budapest, 1983, Jogtörténeti Értekezések 13, 89. p.)
- ⁴⁵ Az igazságügy-miniszter beszámolójából. Magyarország Igazságügye az 1913. évben. (Budapest, 1915, 17. p.)
- ⁴⁶ 1928. évi 10. törvénycikk a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról részeként a megrögzött büntettekéről.

A magyar bűnvádi eljárásjog megteremtésében Balogh Jenőnek meghatározó szerepe volt. Elismert kodifikátorként szerzői nagyságrendű közreműködést vállalt az 1896-os eljárási kódex és melléktörvényei előkészítésében. Őt tekinthetjük a bűnvádi eljárás-tudomány egyik magyarországi létrehozójának, és neki köszönhető a büntető eljárásjog tantárgy hivatalos rangra emelése, majd főkollégiummá minősítése is. Balogh Jenő volt az első magyar perrendtartási tankönyv szerzője. Tudósi aktivitásának önálló területe a magyar processzualis dogmatika kimunkálása volt. Ez az úttörő – korabeli kifejezéssel réstörő – tevékenység a bűnvádi eljárásjogi kommentárok általa írt fejezeteiben jutott kifejezésre. Az alábbiakban áttekintjük munkásságának a büntetőjogi processzualisztika tárgykörébe vágó legfontosabb eredményeit, majd vázoljuk e tevékenység tudományos fogadtatását. A tanulmány elkülöníti ugyan a tudósi életút – címhez kötődő – legfontosabb területeit, de nyilvánvaló, hogy a kiváló jogász életműve egységes egészet képez, és a büntető eljárásjog terén elért eredményei szervesen kapcsolódnak egyéb – tudósi, jogászi és közéleti – alkotótevékenységéhez.

I. Kodifikátori tevékenysége

1. A késve indult magyar eljárásjogi kodifikáció folyamatába Balogh Jenő egy általános figyelmet keltő tanulmány-sorozatával kapcsolódott be. A bűnvádi eljárás javaslatának 1888-as képviselőházi tárgyalása idején egyetemi magántanárként hét részből álló cikksorozatban elemezte a kormány törvényjavaslatát. Üdvözölte a szabályozást, Fabiny Teofil miniszter előterjesztését korszakos törvényhozási kísérletnek tekintette. Utalt arra a képtelen helyzetre, miszerint Magyarország akkori államterületén az azonos igazságügyi kormányzat alá tartozó állampolgárokra három, egymástól eltérő elvekre épülő bűnügyi eljárási rend vonatkozott. A Királyhágón túl és Fiume területén az 1853. évi osztrák büntető perrendtartás volt hatályban, melyet létrehozatala országában már 15 éve hatályon kívül helyeztek. A határőrvidéken – tehát a magyar államterület kis részén – törvény léptette életbe azt a kormányjavaslatot, amelyet a magyar országgyűlés nem tárgyalt, így uralkodói szentesítést sem kaphatott. Országunk nagyobb területén jogszokás alapján kellett volna érvényesülnie ugyanennek a törvénytervezetnek, melynek tartalmát a

Stipta István

Balogh Jenő és a büntető perjog¹

bírósági praxis – főleg az 1880-as évek elejétől – fontos részeiben módosította. Az előterjesztett javaslat tartalmi részeit elemezve Balogh helyeselte, hogy a törvényt kezdeményező miniszter nem fogadta el az esküdtszéki rendszert, hiszen ekkor még neki is az volt az álláspontja, hogy a tény- és jogkérdést az ítékezésben nem lehet egymástól elválasztani. Szociális szempontból üdvözölte a közbűvészt és – pergazdaságossági indokból – helyeselte az ügyész-ségi megbízott célzott intézményesítését a büntetőperben.²

Balogh Jenő – a törvényszerkesztői előmenetele szempontjából alapvető fontosságú – cikksorozatában a modern büntetőeljárási alapelvek érvényesülését is elemezte. Gondolatmenetében a vádelv előnyeit hangsúlyozta a nyomozó jellegű eljárással szemben. Már ekkor megfogalmazódott az a véleménye, hogy nálunk a két modell előnyeit ötvöző vegyes rendszert kell kialakítani.³ A törvényjavaslatához kapcsolódó következő rész tanulmánya a közbűvésztől szólt, amelyben az ügyészi vádmonopólium szükségességét, egyben kikerülhetetlen korrekívumait részletezte. Álláspontja szerint az állami vádemelési monopóliumot az ügyészek szigorú felelősségének behozatalával és a sértetti magánvád lehetővé tételével lehetne észszerű határok között tartani.⁴ A tárgykört nemzetközi kitekintéssel vizsgálva a magánvád fejlődéséről és nemzetközi intézménytörténetéről is írt. Ebben a tanulmányban az egy évvel korábban megjelent rövidebb művének főbb (az eljáráshoz kapcsolódó) téziseit részletezte. Az 1887 februárjában közzétett munkájában már felfedezhetjük tudományos módszerének legfontosabb jellemzőit. Eszerint a sértett fél indítványára büntetendő cselekmények tanát „ügy történeti, mint dogmaticai alapon, a vonatkozó összes irodalom felhasználásával és különös tekintettel a hazai törvényhozás feladataira” vonta vizsgálat alá. Ugyanitt írta, hogy a „jelen dolgozat második része, melyhez a feldolgozandó anyag már szintén össze van gyűjtve: a sértett fél jogkörét a büntető eljárásban fogja vizsgálat tárgyává tenni”.⁵ A Büntető Jog Tárában megjelent további tanulmányaiban a törvényja-

Fabiny Teofil igazságügy-miniszter (1886–1889)

vaslatnak a vád képviselőire vonatkozó rendelkezéseit bírálta, végül a magánvád és a pótmagánvád helyesnek vélt szabályozási verzióit elemezte.⁶

2. Az egyetem elvégzése után Balogh Jenő ítélőtáblai segédfogalmazó, majd igazságügy-miniszteri titkár lett. Az Igazságügyi Minisztérium Törvény-előkészítő Osztályán 1891-ben kapott megbízást a hányatott sorsú Fabiny-féle bűnvádi perrendtartási javaslat átdolgozására. Szilágyi Dezső akkori miniszter 1892. januárban közölte vele a szabályozás fő elveit. Balogh 1892 novemberében elkészült elaborátumában ezek nyomán kaptak helyet az esküdszéki bíróságok előtti eljárásról, a magánjogi igényeknek a bűnvádi perben való érvényesítéséről, a nyomtatvány útján elkövetett bűncselekmények elbírálásáról, végül az ártatlanul sérelmet szenvedettek kártalanításáról szóló új szellemű rendelkezések.

A bűnvádi eljárásjogi tervezet megvitatására 1892 decemberében összehívott igazságügy-miniszteri értekezlet jegyzőkönyvét Vargha Ferenc királyi ügyésszel együtt neki kellett összeállítania.

A fontos tanácskozás eredményét érdemben feldolgozó kodifikálóbizottságnak is tagja volt. A testület munkálataiban rajta kívül Battlay Imre, Chorin Ferenc, Schedius Lajos, Vargha Ferenc és Wlassics Gyula vett részt. A bizottság az 1888. évi kormányjavaslatot és az 1892. évi tervezetet párhuzamosan tárgyalta, de a végleges szövegezésnél Szilágyi az utóbbi tervezetet vette alapul. Balogh Jenő kapott megbízást arra, hogy a bizottság határozata alapján a javaslatot megszüvegezze. Fogalmazványát először Schedius Lajos egészítette ki, majd a bizottság tagjai revideálták.⁷

A kinyomtatott új szöveget 1893 tavaszán több szakértőnek és az igazságügyi orvosi tanácsnak is eljuttatták. Az előbbieik közül Friedmann Bernát észrevételeit 1893. május-júliusban az igazságügyi miniszter elnöklete alatt Chorin Ferenc, Schedius Lajos, Wlassics Gyula és Balogh Jenő közreműködésével tartott üléseken tárgyalták. A véglegesített szöveghez Szilágyi Dezső előszentesítést kért az uralkodótól. Időközben elkészült a nagy terjedelmű indoklás is. Balogh Jenő feladata az általános indoklás I–VI. fejezeteinek átdolgozása és a törvényjavaslat I–VII. fejezeteinek, a XV. fejezet B) pontjának, továbbá a XXIV. és XXVII. fejezetek indoklásának szerkesztése, illetve átdolgozása volt. 1895 első napjaiban Szilágyi Dezső megkapta az államfői engedélyt a tervezet országgyűlés elé terjesztésére.

Balogh Jenő a következő igazságügy-miniszteri ciklusban is fontos norma-előkészítő feladatokat kapott. Meg-

határozó szerepe volt a mellékszabályok összeállítására alakított, Erdély Sándor új igazságügyi miniszter elnöklete alatt működő szakbizottságban is. A tervezetet Plósz Sándor államtitkár, Battlay Imre, Chorin Ferenc és Balogh Jenő (aki ekkor már a bizottság egyik előadója volt) részvételével tartott értekezleten ismét részletező módon

tárgyalták, és főként szerkezeti és szövegezési észrevételeket tettek.⁸ A csekély számú érdemleges módosítás alapján a törzsszöveget és az indokolást Battlay Imre dolgozta át. A tervezetet az igazságügyi miniszter 1895. május 4-én terjesztette a képviselőház elé. A javaslat a képviselőház plénumán azonban csak jóval később, 1896 szeptemberében került napirendre. Az önálló kiadványként nyomtatásban is megjelent büntetőeljárás-törvényjavaslatban egyébként nincs szerzőségi utalás, Balogh Jenő neve sem szerepel a terjedelmes előterjesztésben.⁹

Balogh Jenő visszaemlékezése szerint sem a törvényszöveg, sem a javaslat miniszteri indoklása nem tekinthető egyéni munkálatnak. A törvény szóhasználatában, főleg az eljárás szakaszait taglaló fejezetekben szakaszról szakaszra meg lehet állapítani a Cseme-

gi-féle tervezetek hatását. Elvi és tartalmi szempontból az 1896. évi XXXIII. tc. az 1888. évi kormányjavaslat fő irányait követte. A végleges törvényszöveg megállapításában legnagyobb szerepe a Fabiny Teofil vezetésével üléselő (1888. évi) hármass bizottságnak és a Szilágyi Dezső irányítása mellett működő 1893-as, öt tagból álló testület tagjainak volt.¹⁰ Balogh később kegyelettel említette azok nevét, akik ezt a nagy jelentőségű reformot „közvetlen munkájukkal vagy az alapvető eszmék kifejtésével” előmozdították, vagy keresztülvinni segítettek. Csak az elhunytakat említve Csemegi Károly, Szilágyi Dezső, Schedius Lajos, Teleszky István, Fayer László és Battlay Imre közreműködését méltatta, akik „a magyar büntetőigazságszolgáltatás átalakítása körül szerzett érdemeikért mindenkor meg lesznek örökítve a magyar törvényhozás történetében”.¹¹

3. A kortársak előtt azonban általánosan elismert volt Balogh Jenő kiemelkedő szerepe az első bűnvádi perrendtartás előkészítésében. Ezt a maradandó törvényalkotói érdemet hangsúlyozta Tóth Lőrincz is, aki őt a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának ajánlotta.¹² A két világháború közötti időszakban a törvénymű szenvedélyes kritika tárgya lett, de legfőbb inspirátorának érdemeit ekkor sem kérdőjelezték meg. Medvigy Gábor kezdettől fogva hatalmas jelentőséget tulajdonított Balogh Jenő munkásságának a magyar jogéletben. Nem ő tehetett róla, hogy a szabályozás sokat késett, ezért „a bűnvá-

Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter
(1889–1895)

di perrendtartásunk már születésekor koráven volt¹³. Az első magyar eljárás kódex elfogadásának félszázados jubileumán megfogalmazódott: az sem róható fel a tervezet összeállításainak, hogy a hatályos bünvádi perrend „éppen lényeges részeiben nemcsak a szavak, de szellem szerint sem az, mint amit ők szerkesztettek”. A bírói gyakorlat sem az „általunk bizonyos tartózkodással inaugurált szellemben” fejlődött. A kései utódok kritikai élel vetették fel az eljárásjogi kódex idegen eredetét, adaptált jellegét. Eszerint „egy elmű, különösen, ha nem egy gazdát dicsér, mint ilyen, lehet önmagában tetszetős, kiegyensúlyozott kerek egész, s ennek ellenére mégsem szolgálja kielégítő mértékben az élet igényeit. Olyan a bünvádi perrendtartásunk is...” A nyomozó és vádelv „külföldi kettős ágához azonban még az ojtandó alanya sem maradt hazai, az osztrák abszolutizmus senyvedő vackora az. Tudós, jeles alkotás, de a Deáké bölcs volt és magyar.”¹⁴

A törvény hatálybalépésének 10. évfordulóján maga Balogh Jenő értékelte a bünvádi eljárási kódexet. A törvényi változás legnagyobb eredményének a jogbiztonság megteremtését tartotta. „Ezen a földön, hol évszázadokon át nem volt hatályban kodifikált bünvádi perrendtartás, a bírói belátás korszakát és – valljuk meg – a rendőri hatóságoknak, az ügyészségnek és a büntető bíróságnak esetleges önkényét, vagy legalább teljhatalmát (ami alkotmányos szempontból és az egyéni szabadságra nézve annyi veszéllyel jár), a törvénynek kötelező és mindenkire egyforma jogszabálya váltotta fel.”¹⁵ Az évtizedes tapasztalat birtokában méltatta a szabályozás közjogi hatását is. Eszerint a bünvádi eljárás garanciális rendelkezései lehetetlenné tették és a „jövőben is lehetlenné fogják tenni, hogy hazánkban a jogállami igazságügyi szervezet intézményei és eljárási szabályai helyett bármely kormány és az időknek bármiféle változása a rendőrállam eljárását kísérelje meg életbe léptetni”¹⁶.

Balogh Jenő megerősítette azt a törvény indokolásában is fellelhető megállapítást, miszerint a dualizmus kori igazságügyi szervezetünk és bünvádi perrendtartásunk nem önálló magyar jogalkotás, nem a nemzeti jogfejlődésünk terméke. Az esküdtbíróságot (francia változatában) az angoloktól kölcsönöztük, az ügyészség és a büntetőbírói szervezettel francia, illetőleg német utánezat. A büntetőeljárás szabályai lényeges részükben közösek azokkal a jogi normákkal, amelyek Nyugat-Európa fejlettebb államaiban érvényesültek. Véleménye szerint a magyar jogalkalmazók elfogadták ezeket az intézményeket, nem kifogásolták azok idegenszerűségét. Álláspontja szerint így lesz ez a későbbi törvényhozási reformoknál is. „Be kell

tehát várni, míg lassanként elnémulnak a heves támadások és a konzervatív jogásznezmedék is (gyorsan elröppent jónéhány év alatt) hozzászokik az új jogi tételekhez.” Az esküdtszéki rendszerrel kapcsolatos elvi aggályait idővel feladta. Úgy tapasztalta, hogy a kollektív ítélezést a gyakorlati jogalkalmazók is támogatják, és egyre kevesebben vannak olyanok, akik a megszüntetését kívánják. A büntetőeljárás új szakaszolása is bevált, és – álláspontja szerint – a főtárgyalás törvényi szabályozása sem esett lényeges kifogás alá. A perorvoslatok rendszerét ugyan sokan bírálták, „de ez a fejezet világszerte a legtöbb panaszra szolgált okot és erre nézve teszik a legtöbb törvényhozási kísérletet is”¹⁷.

Székely Ferenc igazságügy-miniszter
(1910–1913)

4. Székely Ferenc váratlan lemondása után 1913-ban Balogh Jenő igazságügyi miniszter lett. Munkatervében az igazságügyi reformoknak a „jogélet minden területén egyenletes és lehetőleg rövid időn belüli” végrehajtását ígérte. A tervbe vett újítások felölelték a magánjog, a büntetőjog, a büntetőeljárás, a polgári eljárásjog és a hiteljog területét.¹⁸ A büntető eljárásjog

terén a legsürgősebb feladatnak a semmisségi panasz és az esküdtbíróóság előtti eljárás revízióját tartotta. Általános tapasztalat volt, hogy a rendes jogorvoslatok közé felvett semmisségi panasz elbírálása során a Kúria az anyagi büntetőjog terén elvesztette érdemi befolyását, hiszen hatásköre a törvény szerint csupán a semmisségi panaszok el- vagy visszautasítására terjedt ki. A legfőbb bírói fórum korábban a „büntetőjog-tudomány alapvető eszméinek gyakorlati megvalósulását nagyban elősegítette, és a büntetőjog szabályainak dogmatikus értelmezése terén remekül egyöntetű gyakorlatot teremtett meg”. Balogh Jenő ígérve, hogy ezt a hatalmat visszaadja, megbízást adott a Kúria egyik tanácselnökének a bünvádi perrendtartás revízióját célzó javaslat előkészítésére.¹⁹ A miniszter az esküdtbíróóság előtti eljárást is módosítani kívánta, mert „a komoly közvélemény a botránkozató verdiktet hatása alatt előbb-utóbb elfordulhatna az esküdtbíróóságtól, amelynek fenntartása pedig úgy célszerűségi, mint alkotmányjogi szempontokból indokolt”.²⁰ Szerinte Magyarországon nem lehet az esküdtszék intézményéhez nyúlni, mert azok a büntetőjogi vezérelvek, melyeket „évtizedek óta garanciális jellegűeknek tekintünk, az esküdtszékben tisztábban valószínűsíthetők meg és mert a ténykérdésben való föllebbezés kérdése másként, mint az esküdtszék fenntartásával meg nem oldható”. Hozzátette, hogy ellenkező esetben a költségvetési kiadások emelkedésével és a bírói létszám jelentős növelésével kellene számolni.²¹ A miniszteri állásáról 1917-ben önként lemondó Balogh Jenő

a két világháború közötti időszakban is fontos szereplője volt a hazai törvényhozásnak. A Református Konvent elnökeként 1927-től a felsőház tagja lett, ahol ellene szavazott az első és második zsidótörvénynek. E törvényhozói tevékenysége feltárára és méltó elemzésre vár.

II. Az eljárásjogi kommentár szerzője és a processzuális dogmatika előfutára

1. A négykötetes bűnvádperrendtartás-magyarázat első kötete 1898-ban jelent meg.²² Balogh Jenő ennek előszavában rögzítette, hogy hazai viszonyaink között a frissen törvénybe foglalt bűnvádi eljárás alapos megértéséhez új szellemiségű kommentár szükséges. Ennek a műnek ugyanis magában kell foglalnia a perjog és az alkotmányjog tudománya által megállapított igazságokat, továbbá „az évezredek jogtörténeti evolutio lényegét, valamint az abból meríthető tanulságokat s a nemzeti jogfejlődésen felül az e tárgyban annyira fontos összehasonlító joganyagot is; szóval az egész történeti és dogmatikai alapot, melyen törvényünknek rendszere és egyes rendelkezési felépítve vannak”. Álláspontja szerint a külföldi kommentárok feladata csupán a törvény helyes értelmének, a különböző rendelkezések összefüggéseinek az egyes §-okhoz csatolt kifejtése és a törvénykezési gyakorlat terén felmerülő kétségek eloszlatása. Alappal említette, hogy a kommentárirodalom más országokban élesen különvált a joganyag tudományos feldolgozásától.

Nálunk azonban, hangsúlyozta, eltérőek és sokkal kedvezőtlenebbek a viszonyok. Hazánkban a bűnvádi eljárásjog tudománya még nem vált önállóvá – e tudományterületen még hiányoztak a rendszeres elméleti művek. Utalt arra a különleges helyzetre is, miszerint a hazai bűnvádi eljárási jog történetét, elméleti kérdéseit és összehasonlító jogi hátterét nem tudományos művek elemezték, hanem a bűnvádi perrendtartási törvény indokolása tartalmazta. A honi törvénytudomány tehát nem szorítkozhat csupán a rendelkezések szokásos értelmezésére, hanem ki kell terjednie a vonatkozó jogelvek, valamint az intézmények tudományos ismertetésére, az egyes kérdések jogtörténeti és elméleti megvilágítására, végül a jog-összehasonlításból következő tapasztalatok összegzésére is. Az első magyar bűnvádi eljárásjogi kommentár szerzői úgy vélték: azzal tesznek hasznos szolgálatot, ha könyvükben a „gyakorlati szükséglet kielégítése mellett az elméletnek is kelendő teret nyitnak”.²³

2. Az 587 oldalas I. kommentárkötet az 1896. évi XXXI-II. tc. 1–82. §-ait és az életbe léptető törvény (1897. évi XXXVI. tc.) 15–19. §-ait értelmezte. Az általános bevezetés legnagyobb részét (23–208. p.) Balogh Jenő állította össze. Ebben széles dogmatikai alapon, a bel- és külföldi irodalom bemutatásával, összehasonlító jogtudományi módszerrel tárgyalta a bűnvádi eljárás alapvető kérdéseit. Írt a jogtörténeti előzményekről, a bűnvádi eljárási jog alapvető kérdéseiről, a hazai szakirodalomról, a magyar jogforrásokról és a tárgybéli törvény-előkészítő

munkálatokról. Ő jegyezte továbbá a bírói hatáskörrel és illetékességről szóló fejezet friss szellemű bevezetését (283–314. p.), amelyben a bírói szervezet alkotmányjogi jelentőségét hangsúlyozva a bírói függetlenség garanciáit, a hazai büntetőbíróságok, valamint a külföldi jogszolgáltató szervek sajátosságait, továbbá a bírói hatáskör és illetékesség egymáshoz való viszonyát fejtette ki. Balogh állította össze ugyanezen fejezet 16–31. §-ainak a hatásköri kérdésekről szóló elméleti részeit (361–366. p.), valamint a magánvádlóról és magánfélről szóló IV. fejezet kommentárját (433–500. p.). A korabeli szakirodalmi értékelés szerint Balogh Jenő a „legskrupulózusabb tudósok közé tartozik, s hivatott kommentátor gyanánt mutatja be magát”.²⁴ Angyal Pál, a neves pályatárs köszönetet mondott Balogh Jenőnek „azon előrelátható jó szolgálatokért, melyeket munkája a magyar bűnvádi eljárási jogi doctrinának és judikaturának egyaránt tenni fog”.²⁵

A mű második kötete a Bp. 83–191. §-aihoz, a nyomozás és a vizsgálat eljárási szakaszaihoz fűzött kommentárokat. Ezt teljes mértékben Vargha Ferenc írta.²⁶ A harmadik kötet a Bp. 192–377. §-ait elemezte.²⁷ A kötet függelékébe *A bizonyítási jog általános tanai a bűnvádi eljárás szempontjából* (477–528. p.) címmel Balogh Jenő írt tanulmányt, amelyben elkülönítve listázta az angol, a francia és a német nyelvű szakirodalmat. A kötetben a hazai és külföldi irodalom felhasználásával szintén ő foglalta össze a bizonyítási jog történeti fejlődését (483–491. p.). A kommentár negyedik kötete a Bp. 378–592. §-airól, a perorvoslatok és a végrehajtás szabályairól szól. E kötetben sem található Balogh-fejezet.²⁸

3. A kommentár második kiadása 1909 és 1910 között három kötetben jelent meg. Az első kötet a Bp. 1–191. §-ait kommentálta.²⁹ Az Előszóban a szerzők emlékeztettek arra, hogy az első kiadás óta „a bűnvádi eljárás alapelveit és jogtörténeti fejlődését tartalmazó kitűnő tan- és kézikönyvek jelentek meg”, ezért a második kiadásból az elméleti és történeti részeket kihagyták. Az új kiadásban Balogh Jenő a bírói hatáskör általános fejezeteit (86–115. p.) dolgozta fel, míg a szerzőtársak az elmúlt kilenc év judikaturáját foglalták össze. A második kötet a Bp. 192–377. §-ait taglalta. Ennek összeállításában Balogh Jenő nem működött közre. Mivel ebben a kötetben nem volt elméleti rész, a kiadvány nagyobb terjedelemben tárgyalhatta a bírói gyakorlatot és az aktuális irodalmat.³⁰ A harmadik kötet a Bp. 378–592. §-ait, az esküdtszéki törvényt és az életbe léptető normák magyarázatát tartalmazta.³¹ Ebbe a kötetbe sem írt Balogh, a törvényszöveghez kötött magyarító kommentárt Edvi Illés Károly és Vargha Ferenc állította össze. A magyarázat szövegéből eltűntek a tudományra hivatkozások.

A kötetek szakmai fogadtatása alapvetően pozitív volt. „Ennek a műnek első kiadása abban a kitüntetésben részesült, hogy a szakemberek annak idején várva-várták és megjelenését örömmel fogadták. A most megjelent második kiadás minden tekintetben méltó arra, hogy az elismerést tetézzék kapja, mert az elsőhöz képest oly kiváló mértékű fejlődést mutat, aminőt más, hasonló tárgyú kommentárnál nem igen tapasztalhatunk”.³² A kortársak

megértően fogadták a mű átdolgozását is, hiszen az életbe lépett büntetőeljárás törvény időközi gyakorlatát is figyelembe kellett venni. Néhányan azonban kifogásolták, hogy Balogh Jenő elméleti részeit kihagyták, és az első kiadás terjedelmes jogtörténeti és összehasonlító anyagát megrövidítették. „Mi is fölötte sajnáljuk Balogh Jenő kitűnő elméleti fejtegetéseinek kihagyását” – írta az *Ügyvédek Lapja* 1909-ben.³³

Lengyel Aurél kortárs szakíró más irányú, tanulságos kérdést vetett fel. Azt fejtegette, hogy a kommentár szerzőinek elismert tudományos tekintélye mellett félt, hogy egyes részletkérdésekben elfoglalt álláspontjuk „meg fogja bolygatni az oly megállapításokat is, melyekre a joggyakorlat a letelt évtized alatt jutott, s amely éppen az erélyes és hathatós igazságszolgáltatás híveinek nézőpontjából megnyugtató”.³⁴ Mindenesetre Balogh Jenő hozzájárulását magas színvonalúnak tartotta, hangsúlyozva, hogy a bírói szervezetről, hatásköréről, illetékességről, a magánvádlóról és a magánfélről írott fejezetei „alapos és kitűnő monográfiák, anélkül, hogy bennük az azokra a kérdésekre vonatkozó bírói gyakorlati anyag hiányos volna”. A kor jogalkalmazói is igényelték a gyakorlati célú jogmagyarázó kiadványok tudományos megalapozását. „Ami eszmét feldolgozott, tisztázott, annak nyoma meg van a műben, ha egyébként nem, akkor egyszerű ráutalásban, ami törvényt magyarázati keretben elegendő. E részben különösen kiemelendő Balogh Jenő minden valamire való forrásra kiterjedő figyelme és pontossága. Egyéb fejezeteknél sem ártott volna a jogirodalom értékesebb munkáira való sűrűbb hivatkozás.” A művet – hangzott egy értékelés – mindezek után különösen dicsérni és a gyakorlati jogászok figyelmébe ajánlani nem szükséges, „mert ahol oly kiváló tudományú ember, mint Balogh Jenő, oly elismert kommentátor, mint Edvi Illés Károly, oly méltán elsőrangú kriminalista, mint Vargha Ferenc összeáll avégből, hogy a szakközönségnek megfelelő munkát nyújtson, ott a szerzők neve elég garancia arra, hogy a munkát használó nem fog csalódní”.³⁵

III. A büntető eljárásjog tudományának megalapozása

1. A modern büntetőjogi per elméletének megalapozása, a perjogi elvek tudományos rendszerbe öntése – a büntető per jog francia, olasz és német művelőinek érdemeként – Európa-szerte a 19. század második felében következett be. Finkey Ferenc szerint hazai irodalmunkban Balogh Jenő 1901-ben megjelent *Magyar bűnvádi eljárási jog* című műve volt az első és „maig egyedülálló” munka, amely a büntető per jog alapvető kérdéseit „igazi tudományossággal” fejtette ki, és a „magyar büntető perjogi tudományt megteremtette”.³⁶ Ez a mű sem előzmények nélküli, hiszen szerzőnk korábban több, tudományos igénnyel összeállított bűnvádi eljárásjogi tanulmányt publikált.³⁷ Balogh Jenő maga is úgy látta, hogy munkája „az első kísérlet a bűnvádi perrendtartásba (1896. évi XXXIII. tc.), valamint melléktörvényeibe (1897. évi XXXIII., 1897. évi XXXIV. tc.) foglalt magyar bűnvádi eljárási jognak mind

jogtörténeti, mind összehasonlító jogi alapon, szélesebb keretben való, rendszeres és tudományos feldolgozására”.³⁸ Műve bevezetésében írta, hogy semmiféle bűnvádi perjogot, tehát a hazait sem lehet mélyreható tudományossággal fejtegetni, ha a szerző figyelmen kívül hagyja az európai jogfejlődésre legnagyobb hatást gyakorolt perjogok, különösen az „olasz, angol, és francia eljárási jog történeti és összehasonlító alapon való tárgyalását, másrészt a per jog és az alkotmányjog irodalmában az újabb évtizedben végzett dogmatikai vizsgálódások eredményeit”.³⁹

Szerzőnk ezúttal is abból indult ki, hogy a korabeli igazságügyi szervezetünk és bűnvádi per jogunk nem magyar jogalkotás, hanem a nyugat-európai államok bírósági szervezetének és bűnvádi per jogának részben közvetlen, részben közvetett hatása alatt keletkezett. Szerinte az európai államok igazságügyi szervezetére és bűnvádi eljárásjogára két szervezeti modell és tételes jogrendszer gyakorolta a legnagyobb hatást: egyrészt a 19. század elején kialakult és – a német államokban némileg módosított – francia igazságügyi szervezet, illetve per jog, másrészt az angol igazságügyi intézmény- és jogrendszer. „Míthogy azonban a most említett két jogrendszer is évezredekre visszanyúló fejlődés végső eredménye, azoknak lényegesebb intézményei és vezérelvei behatóbban csak a jogtörténeti vázlat előrebocsátásával és a részletekbe menő összehasonlító jogi alapon” tárgyalhatóak.⁴⁰

Ezzel magyarázta, hogy a bűnvádi eljárási jog világi történetének elemzésére és az összehasonlító jogi alapra nagyobb súlyt kellett fektetnie annál, amit „a magyar jogi munkában önmagam is óhajtottam volna. Célul tűztem ki továbbá, hogy nemcsak azokat a kérdéseket vizsgálom bővebben, melyek a törvénykezést érdeklik, hanem a szigorúan tudományos kérdéseket is.” Azt is hangsúlyozta, hogy a bűnvádi per jog mélyreható dogmatikai tárgyalása annak tudományos feldolgozásához mellőzhetetlen, és utalt arra, hogy a felületes szemlélő előtt csupán elméleti jellegűnek tűnő fejtegetéseknek is nagy gyakorlati jelentőségük van. „Kitűnik ez ennek a kötetnek anyagából, különösen a vezérelveknek és a bizonyítási jognak tárgyalásából is.”

A magyar tudományos eljárásjogi irodalom megalapozását a tárgya körében is csak attól remélte, hogy a „monografikus irodalmunk a jövőben sokkal gazdagabb lesz alapos munkákban”.⁴¹ Ebben a joghallgatókra számított, rájuk gondolva közölte a számításba vehető forrásmunkákat és a kiterjedt nemzetközi irodalmat. Az úttörő munka a bűnvádi eljárásjog rokon és segédtudományait, alapvető irodalmát, továbbá a büntetőbíróóságok, a királyi ügyészség, a védelem, valamint a rendőri hatóságok szervezetét elemezte. A mű végén a joghatóságról szóló tanokat és az eljárásban részt vevő felek perjogi hatáskörét tárgyalta.⁴²

Neves pályatársának 1902. évi értékelése szerint Balogh neve már majdnem két évtizede összeforrott a bűnvádi eljárás művelésével. „Ő, akit bűnvádi perrendtartásunk megalkotásában szerény háttérbevonulása mellett is oroslánrész illet, optimus legis suae interpres. Ez azonban csak a Bp. rendelkezéseinek magyarosztatára vonatkozik, Balogh jóval többet, sőt egészen mást nyújt, mint a codex értelmezését. Könyve ugyanis a bűnvádi eljárás tudomá-

nyának egész rendszerét tárja fel s ha a német sablonoktól eltérve nem is keresztelte sem kézi, sem tankönyvnek, úgy tartalmát tekintve a »Systematisches Handbuch«-ok összes kitűnő tulajdonságait felöleli.⁴³

A kritikus közjogász, Polner Ödön viszont kifogásolta, hogy a tervezett két eljárásjogi kötet meghaladja a szokásos tankönyvek terjedelmét. A német tankönyvek közül August von Kries elismert tankönyvének általános része 96 oldalra, Emanuel Ullmann egyező tárgyú összefoglalása csak 75 oldalra terjedt.⁴⁴ Balogh e munkáját ugyan nem kifejezetten tankönyvnek szánta, mégis – „tekintve, hogy könyvét kitűnő tulajdonságainál fogva bizonynyal a legszélesebb körben fogják e célra használni” – nem ártott volna, ha a szerző eltérő tipográfiai megjelenítéssel a tananyagként elsajátítandó részeket megjelölte volna. Balogh megfogadva Polner tanácsát, későbbi tankönyvét ilyen rendszerben, az ajánlott szövegformátumban és jelentősen rövidítve állította össze.

Az első hazai szakkönyvnek a bűnvádi eljárás recepciójára vonatkozó alaptézise kedvező fogadtatásra talált. Kritikusai szerint Balogh tudományos igazságszeretettel bizonyította be a külföldi jogok hatását, első királyaink alatt a frank capitulárékét és kánonokét, az Anjou-korszakban a normann, a 16. századtól kezdve a német közönséges eljárás befolyását. Helyesen mutatta ki, hogy a nyomozó eljárás intézményei hazánkban nem fejlődtek ki olyan mértékben, mint a művelt Nyugaton. Balogh könyve „biztos forrása lesz nemcsak a Bp. bírói gyakorlatának, hanem bűnvádi eljárási jogunk tudományos művelésének is”.⁴⁵

2. Balogh Jenőt születésének 50. évfordulójára kedves tanítványai és tisztelő munkatársai ünnepi kötetel tiszteleték meg.⁴⁶ E műben 18 tanulmány jelent meg a magyar büntetőjogi irodalom művelőinek tollából, közülük többen az eljárásjog korabeli tudományos kérdéseit, részben Balogh tudományos munkáit is érintették. Bernolák Nándor egyetemi magántanár *Ujabb teendők a bűncselekmények ellen folytatott küzdelemben* című tanulmányában írta, hogy Balogh Jenőnek „a perjogi reform megalkotásában különösen előkelő szerep jutott”. Degré Miklós *A vád alá helyezési eljárásról* című munkájában az írta, hogy a Bp. életbeléptetése óta a büntető perjog irodalma feltűnően fellendült. „Míg előbb a büntető perjog egész magyar irodalma néhány munkából és értekezésből állt, 1896 óta a büntető perjog egész anyagát tárgyzó több kézikönyvön kívül, megjelent több önálló monográfia és számos kisebb-nagyobb értekezés.”⁴⁷

Finkey Ferenc tisztelgő tanulmányában utalt az ünnepelelt és a közötté folyó tudományos vitára is. Balogh Jenő ugyanis szembehelyezkedett a polgári perjogi jogviszonyelmélettel, mert álláspontja szerint a büntetőper nem két ügyfél között folyik, hanem azt az államhatalom – a jogrend fenntartására irányuló feladatánál fogva – indítja a terhelt ellen. Szerinte a büntetőperben nem lehet szó valódi értelemben vett ügyfelekről, még a magánvádló is az állam által átruházott vádképviseleti jogot gyakorolja. Balogh azt vallotta, „hogy a polgári perről szóló tanok az eltérő jellegű büntető perre hasonlósága útján egyszerűen át nem vihetők”.⁴⁸ Finkey másképp látta, szerinte az

eljárásjogi jogoknak vannak olyan közös alapelvei, amelyek mindkét területen érvényesíthetőek.⁴⁹

A *Jogállam* recenzense szerint az ünnepelelt nem csupán hazánk büntetőjogi irodalmának egyik vezére, hanem büntetőjogunk „legnagyobb élő kodifikátora” is. A szerzőtársak köszöntése eszerint nem a hatalom birtokosát, hanem a tudós munkatársat, a nagy tekintélyű, jóságos professzort és a nagy sikerű, fáradságtalan törvényhozót illette.⁵⁰ Az engesztelhetetlen, de mindig korrekt elvi ellenfél, Vámbéry Rusztem viszont azért bírálta a kötetet, mert a jubilánst miniszteri tekintélye miatt ünnepelelték. Azt azonban ő is hangsúlyozta, hogy a magyar jogélet Balogh Jenőnek a büntetőper tételes jogi megalapozásában sokat köszönhet.⁵¹ Balogh szaktudományi munkássága a két világháború közötti időszakban is pozitív visszhangot kapott. A *Századunk* 1931. évi tanulmányának írója szerint „tudósaink nem félve a népszerűtlenségtől, soha sem tapasztalt merészséggel látnak neki, hogy lerombolják a magyar történelem s különösen a magyar jog- és alkotmánytörténet köré vont – mint Balogh Jenő olyan találatlan mondta – »nemzeti színűre mázolt tudományos kínai falat«”.⁵²

IV. A büntető perrendtartás tantárgyának kimunkálása

1. A budapesti egyetemen a büntetőjog rendes tanárai 1880-tól 1899-ig büntető perjogból nem tartottak külön főkéllégiumot, csak a második félév végén néhány órában vázolták annak főbb alapelveit. Fayer László érdeme, hogy 1874-től a „bűnvádi eljárás” tanítását vállalta, és mint magántanár, évtizedeken át speciális kollégiumot, majd főkéllégiumot hirdetett az alaki büntetőjogból is. Balogh Jenő egyetemi karrierje 1888-ban kezdődött, amikor a büntetőjog és a bűnvádi eljárás magántanáraként alkalmazták. Egyetemi próbaelőadásán a tanári karon kívül megjelent Vajkay Károly, a királyi tábla elnöke, több királyi táblai bíró, valamint a királyi tábla fogalmazói csaknem teljes számban. Jelen volt Székely Ferenc, Cserna Vincze és Wlassics Gyula főügyészi helyettesek; az ügyvédi kar részéről Környei Ede, Huszár Kálmán, Králik Lajos, Kern Tivadar, Nagy Dezső, Gruber Lajos, Gold Simon, Márkus Dezső. Az előadás *Ki tekinthető panasza jogosított sértett félnek az indítvány folytán üldözendő bűncselekményeknél?*⁵³ címen a büntető eljárásjog fontos alapkérdését érintette.

2. Balogh Jenő volt az első tanár, aki a büntető perjog önálló diszciplináját kialakította. 1889-től több féléven át magántanárként tartott büntető perjogi előadásokat.⁵⁴ „A büntető törvénykezésnek gyakorlatilag oly fontos tanszakát a rendes tanárok szélesebb keretekben nem adták elő, egyrészt azért, mert két félévi kollégium alatt nem lehetett mind az anyagi, mind az alaki büntetőjog anyagát teljesen befejezni.”⁵⁵ Balogh nevéhez kötődik az 1911. évi 12.800. sz. kultuszminiszteri rendelet, amely elismerte a büntető perjogi tudomány önállóságát, s az ettől kezdve vált az ország összes jogi egyetemén és jogakadémiáján – kötelezően oktatott – főkéllégiummá és alapvizsgatárgy-

gyá.⁵⁶ Finkey Ferenc 1916-ban azt írta, hogy a hazai büntető perjogi irodalmunk elmaradottságának és a polgári perjoggal szembeni hátrányos pozíciójának egyik fontos oka a bűnvádi perrendtartás kodifikációjának elhúzódása volt. A másik, hogy a büntetőperjog-tudomány az oktatási önállóságát csak 1911-ben nyerte el. Addig a büntetőperjog csak az anyagi jog függeléke gyanánt, itt-ott speciálkollégiumként szerepelt a jogi főiskoláinkon. „A büntető perjogi tudomány önálló főcollégiummá s alapvizsga-tárggyá tétele szintén Balogh Jenő érdeme.”⁵⁷

V. Az első egyetemi büntető eljárásjogi tankönyv szerzője

1. Balogh Jenő a *Büntető perjog tankönyve* című, 1906-ban megjelent művének előszavában írta: „Tanári működésem közben évek óta tapasztaltam, hogy azoknak a hallgatóknak, akik előadásaim alapján óhajtanak colloquálni, vagy előttem vizsgáznak, szükségük volna könnyen érthető, lehetőleg tömör tankönyvre.”⁵⁸ Mivel egyetemi órát alapvetően új tematika szerint állította össze, és mást adott elő, mint Fayer László, Finkey Ferenc vagy Lukács Adolf, ezért kötelességének is tartotta, hogy saját tankönyvet írjon. A könyv megírásának didaktikai célján túl az önrevízió igénye is vezette. A 190 oldalas tankönyv összeállítása alkalmat adott számára, hogy felülvizsgálja és több helyen módosítsa a *Magyar bűnvádi eljárási jog* című munkájában kifejtett nézeteit. „Tudom, hogy tankönyvemnek az egyetemes jogtörténeti vázlatot tartalmazó része jóval szélesebb keretű, mintsem azt a magyar tételes jogi munkában magam is óhajtam. Ennek oka különleges hazai viszonyainkban rejlik.” Erről vallott álláspontja a korszak egyik legélesebb tudományos vitáját váltotta ki.

2. A vita lényegében a korabeli tételes jog és a jogtörténet kompetenciahatáráról szólt. Az igazságügyi szervezet hazai történetét Timon Ákos a *Magyar alkotmány- és jogtörténet című művében* csak 1608-ig, a perjog történetét pedig csupán 1308-ig tárgyalta. A törvénykezés magyarországi történetének későbbi időszakairól a jogi hivatásra készülők az egyetemi oktatás keretében nem sze-

rezhettek alapozó ismereteket. Balogh Jenő felfogása szerint a 19. századig terjedő időszak tudományos kutatása is a jogtörténetekre vár, és „csak beható irattári kutatások alapján lesz a siker reményével megkísérelhető”. „A büntető perjog története Magyarországon kimerítőleg ezideig nincs megírva.”⁵⁹ Ezért tankönyvében a jogtörténet alapos áttekintésére kényszerült. A történeti rész bővítésének indoka összefüggött a jogtörténet korabeli szerepfelfogásával és oktatásának kérdéseivel is. Balogh helytelenítette, hogy ebből a tárgyból a hazain kívüli jogfejlődés tanítását minimálisra csökkentették. Nem tartotta helyesnek, hogy az egyetemi hallgatóság a külföldi perjogok történetének legfontosabb részeiből semmit sem hallhatott. Holott – vélte – a minden ágában nyugat-európai hatás alatt álló eljárási jogunk megértésének nélkülözhetetlen előfeltétele a befolyást gyakorló általános jogelvek és idegen intézmények történetének alapos ismerete.

A Timon Ákossal folytatott vitája a későbbi Eckhart-diskurzust idézi. Balogh álláspontja szerint az igazságügyi szervezetünket és büntető perjogunkat törvényhozásunk 1871-től kezdve „mindig nyugat-európai mintára szabályozta”. Komoly bírálattal illette Timon jogtörténeti előadásait, mert ezekben „a nyugat-európai jogfejlődés kötelező tanítása és tanulása hazánkban éppen legutóbb szűkebb térre szorított”. Fenyeget az a veszély, hogy a hallgatók egy része a jogtörténeti előadásokból az esküdtbíró vagy ügyészesség keletkezéséről és fejlődéséről, a nyomozó eljárásról, a kötött bizonyítási rendszerről és sok más jelentőségteljes tárgyról semmit nem tanul, „így nem értheti meg tételes igazságügyi szervezeteink és büntető perjogunk némely alapelveit, ha az egyetemes jogfejlődést nagy vonásokban fel nem tüntetném. Ebből az okból volt mellőzhető, hogy legalább vázlatosan kifejtssem azon büntető perjogok fejlődését, melyek Európa szárazföldjén az igazságügyi szervezet alapintézményeire és a jelenleg hatályban lévő büntető perjogok vezérelveire tehát közvetve a jelenleg hatályban lévő magyar jogra is a legnagyobb befolyást gyakorolták.”⁶⁰

Timon Ákos
(Eger, 1850. augusztus 27. – Budapest, 1925. április 7.)
jogász, egyetemi tanár

3. A bűnvádi perrendtartás és a melléktörvények teljes szövegét nem vette fel a tankönyvbe. Szerinte a tankönyv nem a törvényszöveg ismertetésére, hanem az elméleti és tudományos kifejtésekre való. „A törvény szöve-

gét a tanuló bármely törvény-kiadásban megtalálhatja.⁶¹ A könyvben mellőzte a részletes irodalmi hivatkozásokat is, arra utalva, hogy ezeket korábbi művei tartalmazzák. Indokoltnak vélte viszont az alapvető tudományos művek citálását. A tankönyvben utalt saját munkáira is, azért, hogy beszámoljon újabb tanulmányairól, és azok a hallgatók, „akik a büntetőjogi szemináriumban igazságügyi szervezeti vagy büntető perjogi kérdéseket dolgoznak fel, a főbb kérdéseknél megtalálhassák azokat a legkiválóbb munkákat, melyeknek tanulmányozását különösen figyelmükbe ajánlom”. A tankönyv végén található fejezetben *A büntető perjog tanítása és irodalma hazánkban* címmel részletes szakirodalmi listát közölt.⁶²

A rövid terjedelmű tankönyv új szemléletet tükröző szerkezeti beosztásban készült. Az *Alapvető tanok* című első nagy egység a tudományszak alapfogalmairól, a büntető-eljárás tárgyról, a büntetőtörvénykezésben közreműködő hatóságokról szólt. Idetartozott a büntetőeljárás feladatát és szakaszait taglaló rész is. Az első tartalmi egység 26 oldalt tett ki. A második fő rész egy *Egyetemes jogtörténeti vázlat* volt, amelyben Balogh 54 oldalon kísért nyomon az igazságügyi szervezet fejlődését, a vádelvi és nyomozó eljárás általános történetét. Különös nyomatékkal tárgyalta az igazságügyi szervezet és a büntető perjog átalakulását a 19. század közepéig. A harmadik szerkezeti egység a büntetőtörvénykezés 18. századtól a kiegyezésig terjedő magyarországi fejlődését 31 oldalon foglalta össze. Ebben a részben nagy hangsúlyt fektetett a magyarországi reformtörekvésekre. Részletesen írt az osztrák „abszolút kormány” alatti időszakról, és a fejezetet a Kúria jogfejlesztő tevékenységével zárta. A negyedik részben *Igazságügyi szervezetünk és büntető perjogunk külföldi* címmel 28 oldalon értelmezte a magyar büntetőeljárás jogforrásait. Az ötödik rész 10 oldalon foglalta össze a büntető perjog hazai tanítását és jogirodalmának helyzetét. Az utolsó fejezet 34 oldalon a büntető perjog három fő rendszeréről, a vádelvi, a nyomozó rendszerű és a vegyes modellről szólt.

Egy korabeli szaktudományi értékelés szerint az addigi bünvádi eljárásjogról szóló irodalmi művek gyakorlati célt szolgáltak. Idesorolható Finkey Ferenc perrendtartási kézikönyve, amely a tudós szerző szándéka szerint is a jogalkalmazást kívánta segíteni. „Balogh Jenő könyve más csapáson látszik haladni. Itt nagyobb súly nyugszik a bünvádi eljárás és büntető perjog alapfogalmainak pontos elhatárolásán és azoknak a rokon és határfogalmaktól való

szabatos elkülönzésén. S distinctiói nem csupán szóhasználat vagy nyelvszokás kérdései, azoknak élessége és ereje nem csak stilbeli eleganciát jelent, de fontos érdembeli követkevésekkel is jár. Csak a törzsfogalmak teljes tisztázottsága mellett képzelhető megbízható törvénytárgy. Beható vizsgálódás tárgya a koronként s helyenként létező büntető igazságszolgáltatási szervezet, a szervek azonkori joghatásának köre s az eljárási cselekmények végzésének mikénti szabályozása.” Az elemző dicsérte, hogy Balogh részletesen tárgyalja a két eljárási rendszert, és helyeselte azt is, hogy a műbe a „gyakorlati eredményre törekvő modern perjogok a túlnyomóan accusatórius jellegű eljárásba az inquisitórius rendszer értékesíthető elemeit is felvették”.⁶³

Balogh Jenő büntető eljárásjogi tankönyvét – didaktikai újszerűsége mellett – korszerű szemlélete miatt is értékelnünk kell. A hazai jogfejlődést az egyetemes evolúció részének tekintette, a tételes jogot a célszerűség szempontjai szerint elemezte. Szakítva a dogmatikus büntetőjogi felfogással, az eljárásjogi intézmények korszerűsítésének szükségességét hangsúlyozta az egyetemi oktatási anyagában is. A létező szabályozás – hangsúlyozta – a bünvádi eljárásjog területén sem tehető konzerváló imádat tárgyává.

*

Balogh Jenő jogtudományi munkássága, hivatásbeli teljesítménye folyamatos, a tudósi aktivitása szakadatlan volt. Könyvei, tanulmányai állandó korrekció alatt álltak, szerzőjük folyamatosan nyomon követte a szakirodalmat, és szükség esetén kiegészítette műveit, korrigálta nézeteit. Tudományos kritikai szemlélet jellemezte, az objektivitásra törekedett, vitatkozott a hatalom által támogatott Timonnal és a tisztelt Finkeyvel, Angyallal egyaránt. Kiterjedt műveltség és hatalmas szakmai tudás birtokában volt. Ezt a tudást és képességet kiválóan hasznosította a magyar büntetőeljárás kodifikációja és tudományának megalapozása során. Hallgatóira figyelő professzor volt, aki nem csupán tankönyvet írt, hanem jogászai ethoszt is közvetített. A jogtörténet tanítása terén képviselt, a történeti értékek megőrzésének fontosságát hangsúlyozó, a belső fejlődés abszolutizálását elutasító, a kitekintő elemzést szorgalmazó álláspontja ma is figyelemre és követésre méltó.

ISTVÁN STIPTA

Jenő Balogh und das Strafprozessrecht

In der Erschöpfung des modernen ungarischen Strafprozessrechtes hatte Jenő Balogh eine bedeutende Rolle. Mit seiner Mitwirkung wurden der Prozesskodex von 1896 und seine Nebengesetze und wurde auch die ungarische strafprozessrechtliche Dogmatik begründet. Jenő Balogh wird als einen von den Gründern der ungarischen Strafprozessrechtswissenschaft betrachtet. Er trug bei, dass die Wissenschaft offiziell ein Lehrfach wurde. Er war auch

der Autor des ersten ungarischen Lehrbuches von der Prozessordnung. Der selbständige Bereich seiner Schöpfungstätigkeit ist die Erarbeitung der Prozessdogmatik. Der Aufsatz bietet einen Überblick von seinen wichtigsten Ergebnissen seiner Tätigkeit im Bereich des Strafprozessrechtes dar und stellt die damalige und spätere wissenschaftliche Bewertung seiner Betätigung dar.

Jegyzetek

- ¹ A 2015. november 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² *Balogh Jenő egyetemi magántanár: Közlemények a magyar bünvádi eljárás legújabb törvényjavaslatáról.* Büntető Jog Tára. XVII. kötet. (A továbbiakban: Balogh BJT.) (1888. december 27., 13. sz., 193–198. p.)
- ³ Balogh BJT. (1889. január 3., 14. sz., 214–216. p.)
- ⁴ Balogh BJT. (1889. január 24., 17. sz., 264. p.)
- ⁵ Balogh Jenő: *A sértett fél jogköre a büntetőjogban. I. A sértett fél indítványára büntetendő cselekmények tana.* (Budapest, Pallas, 1887, 139–180. p. és 541–546. p.); uo. Előszó. (IV. p.); Balogh BJT. (1889. január 31., 18. sz., 273–279. p.)
- ⁶ Balogh BJT. (1889. február 21., 21. sz., 321–326. p.); Balogh BJT. (1889. február 28., 22. sz., 337–344. p., magánvádról, pótmagánvádról szól); Balogh BJT. (1889. március 7., 23. sz., 353–359. p.) Vö. Balogh Jenő: *A büntető perjog tankönyve.* Első füzet. (Budapest, Grill, 1906 [a továbbiakban: Balogh: Perjogi tankönyv], 150–151. p.)
- ⁷ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon.* II. kötet. (Budapest, Pallas, 1899 [a továbbiakban: MJL], 479–481. p.)
- ⁸ Balogh Jenő: *Magyar bünvádi eljárási jog I. rész. Általános tanok.* (Budapest, Grill, 1901 [a továbbiakban: Balogh: Bünvádi eljárási jog], 419–421. p.)
- ⁹ *Törvényjavaslat a Bünvádi perrendtartásról.* Az 1892/97-iki Országgyűlés negyedik ülészakájában a Képviselőház elé terjesztette Erdély Sándor igazságügyi m. kir. miniszter. (Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1895, 33. p.)
- ¹⁰ MJL, 481. p.
- ¹¹ Balogh Jenő: *A bünvádi perrendtartás első tíz éve.* (Jogtudományi Közlöny, 1909, 44. évf., 52. sz. [a továbbiakban: Balogh: Bp. tíz éve], 449. p.)
- ¹² *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője.* (1889, 23. évf., 3. sz., 91. p.)
- ¹³ Medvigy Gábor: *A bünvádi perrendtartás jubileumára.* (Jogállam, 1936, 35. évf., 5. sz. [a továbbiakban: Medvigy], 161. p.)
- ¹⁴ Medvigy, 164. p.
- ¹⁵ Balogh: Bp. tíz éve. 448. p.
- ¹⁶ Balogh: Bp. tíz éve. 448. p.
- ¹⁷ Balogh: Bp. tíz éve. 449. p.
- ¹⁸ *Az igazságügyminiszter munkaterve. 1. r.* (Ügyvédek Lapja, 1913. szeptember 6., 30. évf., 36. sz., 1. p.)
- ¹⁹ *Dr. Balogh Jenő igazságügyminiszter.* (Jogállam, 1913, 12. évf., 2. sz., 174. p.)
- ²⁰ *Az igazságügyminiszter munkaterve. 2. r.* (Ügyvédek Lapja, 1913. szeptember 13., 30. évf., 37. sz., 2. p.)
- ²¹ Budapesti Hírlap. (1913. október 22., 5. p.)
- ²² *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* I. kötet. Írták: Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc. (Budapest, Grill, 1898, 587 p. [a továbbiakban: Kommentár 1898].)
- ²³ Kommentár 1898, IV. p.
- ²⁴ *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* (Budapesti Hírlap, 1898, 18. évf., 148. sz., 10. p.)
- ²⁵ Angyal Pál: *Magyar bünvádi eljárási jog.* Írta dr. Balogh Jenő, egyetemi tanár. Első rész. Általános tanok. 444 I. (Megjelent Budapesten, Grill Károlynál, 1901. Jogtudományi Közlöny, 1901. 48. sz. [a továbbiakban: Angyal 1901], 361. p.)
- ²⁶ *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* Írták: Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc. II. kötet. (Budapest, Grill 1897, 263 p.)
- ²⁷ *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* Írták: Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc. III. kötet. (Budapest, Grill, 1899, 539 p.)
- ²⁸ *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* Írták: Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc. IV. kötet. (Budapest, Grill, 1900, 406 p.) Vö. Sánta Elemér: *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* Írták dr. Balogh Jenő, dr. Edvi Illés Károly és Vargha Ferenc. 4. kötet. (Budapest, Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1900, I–VIII. és 406. p. [Könyvismertetés.] Jogtudományi Közlöny, 1900, 35. évf., 11. sz., 82–83. p.)
- ²⁹ Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc: *A bünvádi perrendtartás magyarázata: kiegészítve az esküdtbírósról s a bünvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényekkel.* Második, teljesen átdolgozott kiadás. I. kötet. (Budapest, Grill, 1910, 741 p.)
- ³⁰ Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc: *A bünvádi perrendtartás magyarázata: kiegészítve az esküdtbírósról s a bünvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényekkel.* Második, teljesen átdolgozott kiadás. II. kötet. (Budapest, Grill, 1909, 600 p.)
- ³¹ Balogh Jenő, Edvi Illés Károly, Vargha Ferenc: *A bünvádi perrendtartás magyarázata: kiegészítve az esküdtbírósról s a bünvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényekkel.* Második, teljesen átdolgozott kiadás. III. kötet. (Budapest, Grill, 1910, 600 p.)
- ³² M.: *A bünvádi perrendtartás magyarázata.* (Ügyvédek Lapja, 1909, 26. évf., 47. sz. [a továbbiakban: Ügyvédek Lapja], 5. p.)
- ³³ Ügyvédek Lapja, 6. p.
- ³⁴ Lengyel Aurél: *A bünvádi perrendtartás magyarázata, kiegészítve az esküdtbírósról és a bünvádi perrendtartásról szóló törvényekkel.* (Jogállam, 1910, 9. évf., 3. sz., 229. p.)
- ³⁵ Ügyvédek Lapja, 5. p.
- ³⁶ Balogh: *Bünvádi eljárási jog:* Finkey Ferenc: *A felek fogalma és köre a büntetőjogi per mai elméletében.* In: Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának tünepére. (Büntügyi Szemle, Pécs, 1916, 110. p.)
- ³⁷ *Adalékok a magyar bünvádi eljárás fejlődéséhez.* (Jogtudományi Közlöny, 1886, 21. évf., 16., 20., 33., 37. sz., 1887, 22. évf., 15. sz.); *Beccaria.* (Jogtudományi Közlöny, 1886, 21. évf., 41. sz., 341–342. p.); *Eljárási reformok.* (Jogtudományi Közlöny, 1886, 21. évf., 44. sz. Vö. Losonczi Eszter: *Balogh Jenő szakirodalmi munkássága.* Állam- és Jogtudományi Bibliográfiák 16, ELTE, 2015, 11–15. p.)
- ³⁸ Balogh: *Bünvádi eljárási jog,* III. p. (Érdekes, hogy 1901-ben Gróf Széchenyi István hatása bünvádi perjogunk átalakulására címmel tartotta székfoglaló értekezését. Akadémiai Értesítő, 13. kötet, 1902. évf., 3. sz.; Jogtudományi Közlöny, 1901. 50. sz., 379. p.)
- ³⁹ Balogh: Bünvádi eljárási jog, III. p.
- ⁴⁰ Balogh: Bünvádi eljárási jog, IV. p.
- ⁴¹ Balogh: Bünvádi eljárási jog, IV. p.
- ⁴² Balogh: Bünvádi eljárási jog, IV. p.
- ⁴³ P.: *Magyar bünvádi eljárási jog.* Írta Balogh Jenő dr., egyetemi tanár. I. rész. 1–444. p. (Jogállam, 1902, I. évf., 1. füzet. [A továbbiakban: Recenzió 1902], 317. p.)
- ⁴⁴ August von Kries: *Grundriß zur Vorlesung über deutsches Strafrecht.* Freiburg (1890); Emanuel Ullmann: *Lehrbuch des deutschen Strafprozessrechts.* (München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1893.)
- ⁴⁵ Recenzió 1902, 319–320. p.; Angyal 1901, 359. p.
- ⁴⁶ *Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának tünepére.* (Budapest, Büntügyi Szemle kiadása, Pécs, Wessely és Horváth Könyvnyomdája, 1916 [a továbbiakban: Büntetőjogi dolgozatok 1916], 328 p.)
- ⁴⁷ Büntetőjogi dolgozatok 1916, 74. p.
- ⁴⁸ Balogh: *Bünvádi eljárási jog,* 13–15. p. és Balogh: *Perjogi tankönyv,* 7–9. p.
- ⁴⁹ Finkey Ferenc: *A felek fogalma és köre a büntetőjogi per mai elméletében.* (A továbbiakban: Finkey 1916.) In: *Büntetőjogi dolgozatok 1916.* (120–121. p.)
- ⁵⁰ Vágó János: *Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának tünepére.* (Jogállam, 1914, 13. évf., 7–8. sz., 610. p.)
- ⁵¹ Jogtudományi Közlöny, 1914. 30. sz., 324. p.; Antal Tamás: *Az angliai esküdtzéki rendszer kritikája és reformja a 19. század elején.* (Jogtudományi Közlöny, 2015, 70. évf., 2. sz., 79–89. p.)

- ⁵² Hatvany Lajos: *A magyar történelem kisajátítása*. (Szabadunk, 1931, 351. p.)
- ⁵³ Jogtudományi Közlöny. 1888, 20. sz., 171. p.; Budapesti Hírlap. 1900, 20. évf., 48. sz., 9. p.
- ⁵⁴ Kutrucz Katalin (szerk.): *Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből*. MTA Kriminológiai Közlemények 21. (Budapest, MTA Kriminológiai Társaság, 1988 [a továbbiakban: Kutrucz], 3. p.)
- ⁵⁵ Balogh: *Perjogi tankönyv*, 143. p.; Balogh Jenő: *Fayer László emlékműve előtt*. (Jogtudományi Közlöny, 1909, 44. évf., 21. sz., 181. p.)
- ⁵⁶ Kutrucz, 6. p.
- ⁵⁷ *Finkey 1916*. In: *Büntetőjogi dolgozatok 1916*. (110. p.) Erről a kérdésről lásd még Finkey Ferenc: *A büntető eljárás a jogakadémiák tanrendjében*. (Jogtudományi Közlöny, 1897, 113. p.); *A büntető per jog önállósulása a jogi tanulmányi rendben*. (Jogtudományi Közlöny, 1913, 61. p.)

- ⁵⁸ Balogh: *Perjogi tankönyv III*.
- ⁵⁹ Balogh: *Perjogi tankönyv*, 82. p.
- ⁶⁰ Balogh: *Perjogi tankönyv*, III–IV. p. Vö. Sipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 57. Sorozatszerkesztő: Balogh Elemér. (Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2015, 123. p.)
- ⁶¹ Balogh: *Perjogi tankönyv III*.
- ⁶² Balogh: *Perjogi tankönyv*, 141–153. p. Vö. Balogh Jenő: *A jogtörténet tanítása hazánkban*. (Budapesti Szemle a Magyar Tud. Akadémia megbízásából. 124. kötet. 1905. február, 338. sz., 164. p.)
- ⁶³ Lásd *A büntető per jog tankönyve*. Írta: dr. Balogh Jenő egyetemi tanár, a M. Tudományos Akadémia I. tagja. Első füzet. (Budapest, 1906. Jogállam, 1906, 5. évf., 8. sz., 626. p.)

Képes György

Dánia központi államszervezete 1536–1660 között

Az 1534–36. évi polgárháború (II. Keresztély sikertelen visszatérési kísérlete, a Knud J. V. Jespersen dán történész által a lutheri tanok szenvedélyes hívének nevezett¹ III. Keresztély trónra kerülése) után jelentős változások történtek Dániában. Az újkor a katolikus egyház megsemmisülésével (evangélikus fejedelmi egyházzal való felváltásával), Norvégia alkotmányos önállóságának felszámolásával, valamint egy teljesen új, a király és az országtanács együttműködésén alapuló, erős központi kormányzatot jelentő államrendszer létrejöttével köszöntött be Dániában.²

Az 1536. évi események

III. Keresztély (1534–1559) az arisztokratikus országtanács (*rigsråd*) egyházi tagjait, a katolikus püspököket vádolta a két évig tartó véres polgárháború előidézésével, ugyanis a tanácsurak 1533-ban (a korábbi szokásjogot megsértve) vallási megfontolások miatt nem voltak hajlandók öt apja, I. Frigyes (1523–1533) halála után királylyá választani. Miután 1536. augusztus elején győztesként vonult be Koppenhágába, elrendelte mind a hét dániai püspök letartóztatását, október végére pedig (a szokásos nemesi tanácskozások, *herredagok* helyett) svéd mintára általános rendi gyűlést (*rigsdag*) hívott össze a fővárosba.³

A dán jogtörténet-tudomány értékelése szerint az országgyűlés célja a hasonló politikai válsághelyzetek megelőzése, egy „állandó rezsim” megalkotása, az 1534–36. évi polgárháborúhoz hasonló jövőbeli állapotok megelőzése volt.⁴ A diétán több mint 1200-an gyűltek össze, a nemeseken kívül a városi polgárság és a parasztsztrók követői is – az egyháziak azonban nem jelenhettek meg.⁵ A *rigs-*

dag két fontos dokumentumot hagyott jóvá: egyrészt III. Keresztély hitlevelét (*håndfæstning*), másrészt az 1536. október 30-ai *recess*t, amely az új egyházpolitika alapelveit rögzítette.

Ahogy Paul D. Lockhart fogalmaz: a hitlevél a király és a világi arisztokrácia, a *recess* pedig a király és valamilyen alattvalója közötti egyezséget tükrözte.⁶ A *håndfæstning* megszövegezése kapcsán az uralkodó előzőkenek bizonyult, hiszen – győzelmi pozícióját kihasználva – megtehetette volna, hogy erőteljesen korlátozza a tanács jogait, de ez nem történt meg. Ugyanakkor, bár a dán monarchia 1536-ban sem vált örökletessé, az *interregnum* rossz emléke miatt elfogadtatta a tanácsurakkal a *vivente rege* királyválasztást (a tanács a mindössze két éves Frigyes herceget meg is választotta a király utódjává),⁷ és megszüntette a *rigsråd* királyi várak felett 1483 óta élvezett rendelkezési jogát (*slotslovsmyndighed*), előírva, hogy a király halála pillanatában minden vár az előzőleg már megválasztott utódra száll. Emellett a hitlevél végéről „lemaradt” az ellenállási záradék.⁸

A rendekkel (köztük a parasztsztrók küldötteivel) elfogadott másik dokumentum, a *recess* a királyi reformáció bevezetéséről rendelkezett. A határozatban III. Keresztély a püspököket tette felelőssé azért, hogy – azzal, hogy I. Frigyes halála után nem választottak azonnal királyt – polgárháborúba taszították az országot, és büntetésül megfosztotta őket hivataluktól. Ezzel egyidejűleg elkobozta az egyházi birtokokat is, amit egyrészt – némi képmutatással – azzal indokolt, hogy így az új evangélikus egyház anélkül tudja majd terjeszteni Isten igéjét, hogy földi ügyekkel kellene bajlódnia; másrészt azzal támasztott alá, hogy az egyházi vagyon államosításának köszönhetően kerülhet el a magas államadósság miatt amúgy szükséges rendkívüli adókövetés.⁹

Az egyházi birtokok elkobzására vonatkozó rendelkezést a gyűlést követően haladéktalanul végre is hajtották. Míg korábban a királyi birtokok az ország összes földbirtokának mindössze hatodrészt tették ki, a *recess* végrehajtásával ez az arány kétharmadra (azaz – Svédországhoz hasonlóan – a hatszorosára) növekedett.¹⁰ Knud J. V. Jespersen az új dán államegyház létrejöttét VIII. Henrik vallásreformjához (*Act of Supremacy*, 1534) hasonlítja, és

megállapítja, hogy az egyház a *recess* eredményeképpen „valódi fejedelmi egyházzá” vált.¹¹

A katolikus egyház mellett az 1536. évi „rendszerváltás” másik nagy vesztese a Dániával 1380 óta perszonálunióban álló Norvégia volt, melynek az 1450. augusztusi bergeni szerződés még a Dániával való egyenjogúságát garantálta (Norvégiát „saját törvényei szerint és saját lakosai által kell kormányozni”).¹² Az ország (és személy szerint *Olav Engelbrektsson* nidarosi érsek) azonban lojális maradt II. Keresztélyhez, így bűnhődnie kellett. III. Keresztély feloszlatta a norvég országtanácsot, amivel Norvégia – a hozzá tartozó Izlanddal és a Feröer szigetekkel együtt – a dán korona tartományává vált, bár önálló jogrendszerét továbbra is megtarthatta.¹³

Dánia alkotmánya 1536–1660 között

Az 1536–1660 közötti időszakot, melyet a király és az arisztokrácia együttműködése jellemez, a dán történetírás a „nemesi kormányzat” korának (dánul: *adelsvælde*) nevezi.¹⁴ Ez azonban Paul D. Lockhart megállapítása szerint félrevezető, ugyanis arra utal, mintha az országtanács a királyi akarat ellenében kormányozta volna az országot.¹⁵

Byron J. Nordstrom az „arisztokratikus köztársaság” kifejezéssel azt hangsúlyozza, hogy a királyt választották, és jogköreit a tanáccsal (ahogy Nordstrom mondja: „néhány nemessel”) megosztva gyakorolhatta.¹⁶ Ez sem helyes, hiszen épp a királyválasztás volt az a jogkör, melynek kapcsán a tanácsurak 1536-ban engedtek III. Keresztély kérésének, és trónörökössé választották a gyermek Frigyes herceget, belátva, milyen veszélyekhez vezethet egy többéves *interregnum*.¹⁷ A királyi hatalom ezzel *de facto* örökletessé vált, ami a legkevésbé sem jellemző a „nemesi köztársaságokra” (lásd a lengyel *Rzeczpospolita* példáját, amelynek igen lényeges eleme volt a monarchia szabadon választott jellege).¹⁸

A dán központosított rendi állam sajátos modelljét legjobban a *dyarchia* („kettős uralom”) szó írja le, amelyet Knud Fabricius dán történész használt először, 1920-ban megjelent *Kongeloven* című monográfiájában.¹⁹ Ennek a kompromisszum az alapja, amely a *rigråd* megmaradt (világi) tagjai és III. Keresztély között 1536-ban létrejött, és olyan központosított monarchiát jelent, melyben az alapvető döntéseket az uralkodó a tanáccsal együtt hozza meg. A király és az országtanács és közös uralmát testesíti meg „Dánia koronája” (*Danmarks krone*), amely a korábbiakhoz képest új, arisztokratikus felfogása a főhatalomnak.²⁰

Knud J. V. Jespersen szerint ezzel meg is szűnt a konkrét személyi kör jelentősége: „királyok meghallhatnak, a tanács tagjai változhatnak, de Dánia koronája – mint a szuverenitás és az államiság alapja – ezektől függetlenül létezik”.²¹ Szemben tehát a magyar Szent Koronával vagy az angol rendi monarchia arra sok tekintetben emlékeztető szuverenitáskoncepciójával (*King in Parliament*), a dán rendi államban a *King in Council* felfogása vált uralkodóvá.²² A továbbiakban ennek a korszaknak, azaz Dánia 1536–1660 közötti alkotmányos berendezkedésének egyes fő intézményeit, hatalmi tényezőit tekintjük röviden át.

Király

A dán király a középkori skandináv jogfelfogásnak megfelelően „első volt az egyenlők között” (*primus inter pares*).²³ Paul D. Lockhart két érdekes történelmi példával is illusztrálja ezt a helyzetet: II. Frigyesről (1559–1588) köz tudott volt, hogy még családi eseményeire (így gyermeke keresztelőjére) is meghívta tanácsosait; IV. Keresztélyről (1588–1648) pedig feljegyezték, hogy amikor 1599-ben az országtanács néhány tagjával hajóra szállt, hogy meglátogassa norvégiai birtokait, meghagyta, hogy *Christian Fredriksen kapitánynak* szólítsák.²⁴

A konkrét államfői hatásköröket vizsgálva érdemes a kiváló odensei levéltáros-történész, Leon Jespersen összefoglaló elemzését segítségül hívni. Ő azt hangsúlyozza, hogy 1660-ig az uralkodó hatalmának legfontosabb korlátozása az volt, hogy a *rigråd* beleegyezése nélkül nem üzenhetett hadat, nem hívhatott be idegen hadsereget az országba, a nemesek parasztbérlői körében nem vethetett ki adót, és nem újoncozhatott (a gyakorlatban emellett a tanács minden adóztatással kapcsolatos döntésben, azaz a polgárokat, sőt a királyi birtokok bérlőit illető adók kivetésében is részt vett).²⁵

A király volt ugyanakkor a hadsereg főparancsnoka, az ország legfőbb bírója (e hatáskörét a tanáccsal megosztva gyakorolta), a világi közigazgatás és az egyház feje.

A külügyek területén szabad keze

volt a szövetségek kötésében és a békekötésben, továbbá – eltérően más rendi államoktól, mint például Anglia, Skócia, Aragónia, Lengyelország vagy Magyarország²⁶ – őt illette meg a törvényalkotás joga.²⁷

A dán uralkodó hatáskörei tehát már az 1536–1660 közötti korszakban, azaz az abszolút monarchia bevezetését megelőzően is meglehetősen széles körűek voltak. Az, hogy a királyok e jogköreik közül ténylegesen melyeket gyakorolták önállóan, nagymértékben függött a *rigråd* politikai erejétől, érdekérvényesítő képességétől,

IV. Keresztély dán király (élt: 1577–1648, uralkodott: 1588–1648) portréja (Pieter Isaacsz festménye, 1604, a Rikssarkivet [dán országos levéltár] gyűjteményéből)

nem kevésbé pedig az éppen uralkodó király személyes kvalitásaitól is.²⁸ IV. Keresztély például már az 1611–13. évi kalmari háború kezdetekor egyértelművé tette, hogy hadügyi és külügyi kérdésekben nem hallgat a „békeparti” álláspontot képviselő országtanácsra, sőt ha kell, annak döntése ellenére is hadba vonul (ami a harmincéves háború végére szörnyű eredménnyel járt az országra nézve).

Királyválasztás

A Dán Királyság az 1661. január 10-ei, „abszolút és örökletes kormányzatról” szóló törvényt (*Enevolds-arverelgelingsakt*) megelőzően választott monarchia volt. A királyt a XIV. századig a tartományi gyűléseken (*landsting*) választották, majd ezt a szerepkört a kalmari unió időszakában az országtanács vette át, amint arra már az 1397. évi uniói egységokmány (*unionsbrev*) is utal.²⁹

Ehhez képest 1536 után két fontos változás történt. Egyrészt, miután a királyválasztás 1533. évi elhalasztása polgárháborúhoz vezetett, az 1536. évi rendi gyűlés úgy döntött, hogy a tanács királyválasztási joga I. Keresztély leszármazottaira, azaz az Oldenburg-ház tagjaira korlátozódik, lényegében a Norvégiában érvényes trónöröklési szabályokat követve.³⁰ Ennek alapján a *rigsråd* már 1536-ban, azaz *vivente rege* megválasztotta a későbbi II. Frigyeset.³¹ A következő lépés a dinasztikus utódlás felé az volt, amikor a tanács 1576-ban, már II. Frigyes uralkodása idején arra is kötelezettséget vállalt, hogy ha a királynak nem lenne túlélő fiúgyermek, akkor azt választja meg, aki Frigyes idősebbik lányát feleségül vette.³²

E döntések némiképp formálissá tették a hitlevelek (*håndfæstningek*) aláírását, legalábbis annyiban, hogy a király megválasztását így már nem lehetett a kondíciók elfogadásához kötni. Talán a tanács alkupozíciója fentiek szerinti romlásának tudható be, hogy 1608-ban IV. Keresztély országgyűlésen, a rendekkel tudta utódjává választani idősebb, szintén Keresztély (*Christian*) nevű fiát. Ezzel a királyválasztási jog gyakorlása át is szállt a tanácsra, de a *rigsråd* az utód személyébe való beleegyezés jogát (*hyldning*) azért fenntartotta magának.³³

Bár a választott királyság formai értelemben fennmaradt, a trónutódlás 1536 után zökkenőmentessé vált, és 1648-ig az is maradt. A gyakorlatban mindvégig a dinasztikus elv érvényesült:³⁴ a tanács 1536-ban a kétéves Frigyes, 1580-ban a hároméves Keresztély koronaherceget választotta utódnak. (Mint láttuk, 1576-ban, azaz amikor még II. Frigyesnek nem volt fiúgyermek, a legidősebb leánygyermek, az akkor hároméves Erzsébet királyi hercegnő majdani férjét is elfogadta volna.)

Az országgyűlés 1608-ban IV. Keresztély idősebb fiát választotta meg, aki azonban 1647-ben meghalt. Ez adott lehetőséget a tanácsnak arra, hogy a fiatalabbik fiú, Frigyes megválasztásának jóváhagyását igen szigorú feltételekhez kösse. Végül a rendek 1648-ban, IV. Keresztély halála után királlyá választották III. Frigyeset (1648–1670), aki alig két évvel később megválasztatta velük Keresztély nevű fiát utódjául, amihez 1655-re sikerült kicsikarnia a tanácsurak beleegyezését.³⁵

Hitlevelek

A dán közjogi hagyomány szerint a megválasztandó uralkodónak kötelezettséget kellett vállalnia a törvények és régi szokások, valamint a rendek által megfogalmazott konkrét feltételek betartására. Ezt a nyilatkozatot *håndfæstning*nek nevezték, ami szó szerint „kézfogást” jelent,³⁶ azonban mi – a magyar alkotmánytörténetből ismert kifejezéssel – hitlevélnek fordítjuk. Jens Chr. V. Johansen szerint e dokumentumok is közrejátszottak abban, hogy a dán jogi gondolkodásban a törvények uralma (*rule of law*) vált meghatározóvá.³⁷

Az első ilyen oklevél az V. Erik (*Erik Klipping*, 1259–1286) által az 1282. júliusi nyborgi *Danehofon* (főnemesi és főpapi gyűlésen) aláírt *håndfæstning* volt, melyet gyakran emlegetnek „dán Magna Carta” néven is.³⁸ Először 1320-ban írták elő a király megválasztásának feltételeként a kötelezettségvállalások megtételét – II. Kristóf oklevelét így már *valghåndfæstning*nek, azaz választási hitlevélnek nevezhetjük.³⁹ I. Keresztély 1448. évi trónra lépésétől vált töretlen gyakorlattá, hogy minden új uralkodó kibocsát egyet, amikor királlyá választják.⁴⁰ A kondíciók legfőbb biztosítója, az ellenállás joga (*ius resistendi*) expressis verbis János király (1481–1513) 1483. évi hitlevelében jelent meg először.⁴¹

A hitlevelek kibocsátásának, újonnan trónra lépő uralkodóval való aláírásának szokása 1536 után sem tört meg, a *vivente rege* királyválasztások (utódválasztások) ellenére. A választott királyság elvi fennmaradása és a legitím trónra lépés feltételeként – a Habsburg-kori magyar államhoz hasonlóan – előírt hitlevél-kibocsátás a dinasztikus elv tényerése ellenére is segítette megőrizni a dán monarchia korlátozott jellegét, egészen az 1660. évi abszolutisztikus fordulatig.

A III. Keresztély királlyá választásáról szóló 1536. október 30-ai horsensi megállapodásban 49 feltétel szerepelt, ami I. Frigyes 76 szakaszból álló 1523. évi hitleveléhez képest nem tekinthető soknak. A csökkenés annak tudható be, hogy az új uralkodó és a (világi) tanácsurak között az az egyezség született, hogy tételesen felülvizsgálják az 1523. évi *håndfæstning*et, és csak a feltétlenül szükséges részeket tartják meg belőle.

Az események ismeretében nem meglepő, hogy például az egyház és a papok kiváltságait taglaló kilenc szakaszt a hit megvédelmzésére vonatkozó általános kötelezettségvállalás váltotta fel. Ami ennél is lényegesebb: elhagyták az ellenállási jogra vonatkozó záradékot, valamint a tanácsurak azon „fenntartott jogát”, hogy a körülmények megváltozása esetén újabb feltételeket határozhassanak meg. Ezen túlmenően pedig, bár III. Keresztély elismerte, hogy Dánia választott királyság, belekerült az egyezségbe egy rendelkezés, mely szerint a király fiát „Dánia hercegnéke és utódnak” kell tekinteni.⁴²

Magába a hitlevélbe végül csak 36 feltétel került be, melyek között a kondíciók utólagos módosításának joga és az ellenállási záradékot természetesen nem találjuk meg.⁴³ Fontos rendelkezése továbbá az 1536. évi *håndfæstning*nek, hogy Norvégia önállósága megszűnt, azt a dán uralkodó a továbbiakban mint a birodalom egy tar-

tományát (azaz Jyllandhoz és a szigetekhez, valamint az ekkor még Dániához tartozó Skánéhez⁴⁴ hasonlóan) kormányozhatta.⁴⁵ Nem kérdés tehát, hogy a királyi hatalom (III. Keresztély polgárháborús győzelmének és a nemesek jogai „megvédelmezésének” köszönhetően) megerősödött.

Az 1536-ban megalkotott „állandó rezsim” beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Az 1559-ben trónra lépő új uralkodó, II. Frigyes apjához képest nyughatatlan természete miatt az országtanács, amely a konszenzuson alapuló „arisztokratikus kormányzás” sikere folytán ismét erőre kapott, a koronázáshoz az 1536. évi kondícióknál szigorúbb feltételeket kívánt támasztani. Frigyes ezeket a békeség kedvéért – egyetlen ponttól eltekintve – elfogadta.⁴⁶

Az 1559. augusztus 20-án aláírt *håndfæstning* lényeges pontokon tért el a korábbtól. Egyrészt visszakerült a feltételek közé a király halála esetére a királyi várak feletti rendelkezési jog (az 1483 óta ismert *slotslovsmyndighed*), amelynek egy új király kiskorúsága esetén legalább akkora gyakorlati jelentősége lehet, mint amekkora korábban az *interregnumok* alkalmával volt. Emellett megerősítették a nemesi birtokok védelmét és más előjogokat, sőt a nemesek új privilégiumot is kaptak: a külföldi kereskedőkkel való közvetlen kereskedés jogát.⁴⁷

Az *adelsvalde* harmadik uralkodója, IV. Keresztély 1596-ban, kiskorúsága végén írt alá hitlevelet, melyben egyebek mellett vállalta, hogy az országtanács beleegyezése nélkül nem üzen hadat és nem vet ki rendkívüli adókat.⁴⁸ Az 1596. évi koronázás érdekessége, hogy *Peder Jensen Vinstrup*, Sjælland püspöke beszédében a királyt Krisztus helytartójának (*vicarius Christi*) nevezte, a királyi hatalom isteni eredetére utalva.⁴⁹ Thorkild Kjærgaard ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy az isteni jogon uralkodást a rendi kort megelőzően, I. (Nagy) Valdemár idején, a XII. században hangsúlyozták utóljára Dániában.⁵⁰

A dán alkotmánytörténet utolsó királyi hitlevele III. Frigyes 1648. évi *håndfæstningje* volt, melynek előzménye az első vesztes „svéd háború” és a trónörökös Keresztély koronaherceg 1647-ben bekövetkezett halála. Az 1645. évi bromsebrói békében Dániának – súlyos területvesztések mellett – a svéd hajókat mentesítenie kellett a fő királyi bevételi forrást jelentő Sund-vám megfizetésének kötelezettsége alól, a kötelezettség biztosítékeként pedig 30 évre zálogba kellett adnia a partvidéki Halland tartományt Svédországnak, amivel elveszítette az Øresund feletti kizárólagos ellenőrzést.⁵¹

IV. Keresztély 1648 februárjában bekövetkezett halála után a *rigsråd* – hosszú vívódás után – mégsem szakított a hagyománnyal, és az elhunyt uralkodó kisebbik fiát, III. Frigyes (1648–70) választotta királlyá, aki nem volt felkészítve az államfői tisztség betöltésére (hiszen bátyja volt a megválasztott trónörökös). A választásnak súlyos ára volt: a tanácsurak a fiatal uralkodót minden korábbinál keményebb és megalázóbb *håndfæstning* aláírására kötelezték. A hitlevél 55 pontból állt, melyek közül az utolsó tulajdonképpen az ellenállási jogot elevenítette fel arra az esetre, ha („amitől Isten óvjon”) a király nem tartaná be a

kondíciókat, hiszen ez esetben a *rigsråd* gyakorlatilag átvehette volna a kormányzást.⁵²

III. Frigyesnek a *håndfæstning*ben a nemesek valamennyi privilégiumának, így külön nevesítve: az adómentesség és az állami hivatalok kizárólagos betöltése jogának megerősítésére is kötelezettséget kellett vállalnia.⁵³ A *rigsråd* megtiltotta, hogy a király a tanácsurak beleegyezése nélkül elhagyja az ország területét, emellett a hitlevél – az 1536 óta követett gyakorlattal szakítva – azt is kimondta, hogy Frigyes halála esetén az új uralkodó megválasztásáig a tanácsra szállt volna az államfői hatalom.⁵⁴

Ez utóbbi szabály akár a rossz emlékü *interregnumok* felélesztéséhez is vezethetett volna, alkalmazására azonban nem került sor. Egyrészt III. Frigyes a tanácsban domináló „sógorok pártjával” (IV. Keresztély vejeivel és a körülöttük csoportosuló arisztokratákkal) szemben megerősödve már 1650-ben elfogadtatta fia utódlását az országgyűléssel és később a *rigsråddal* is, másrészt 1660. október 17-én, az abszolutizmust bevezető országgyűlésen meghozott intézkedések hatására a hitlevélben vállalt valamennyi kötelezettsége alól feloldozta az uralkodót az országtanács (amely ekkor ülésezett utóljára a dán történelemben).⁵⁵

Országgyűlés

Herman Schück megállapítása szerint „a skandináv politikai rendszer XIV. század közepére kialakult közös sajátossága volt az európai általános rendi gyűlésekhez és az angol parlamenthez hasonló nagyobb politikai gyűlések hiánya”.⁵⁶ Mindez Svédországra is igaz a kalmari unió végéig (1520-as évek), Dánia alkotmánytörténetére azonban egészen a polgári átalakulásig rányomta bélyegét (hadd utaljunk e helyütt csak arra, hogy 1660–1849 között egyáltalán nem működött parlament az országban).

Erik Klipping 1282. évi *håndfæstningjében* sok egyéb mellett arra is ígéretet tett, hogy évente összehívja a főnemesek és főpapok gyűlését, „amelyet *hofnak* neveznek” (*parlamentum, quod hof dicitur*).⁵⁷ Ebből a megfogalmazásból is látszik, hogy ennek már korábban is megvolt a gyakorlata (feltételezések szerint a XIII. század közepétől válhatott rendszeressé az alkalmazása). Az alsóbb nemesiség, polgárság, szabad parasztság részvételével általános gyűlést viszont ekkor még nem tartottak – e rétegek csak tartományi szinten, a *landsting*nek nevezett hagyományos gyűléseken képviseltették magukat.

Az országos politikában a *Danehof* vette át a *landstingek* döntéshozó szerepét, amelyek a késő középkortól helyi közügyekkel, azon belül is elsősorban törvénykezéssel (azaz bíraskodással) foglalkoztak.⁵⁸ A kalmari unió időszakában ugyanakkor már azt látjuk, hogy a *Danehof* is elsorvadt (Sashalmi Endrét idézve: „nem volt a XV. századba átvezető kontinuitása”),⁵⁹ ugyanis az 1400-as évekre az országtanács lett az a fórum, amely elé a király az aktuális országos jelentőségű ügyeket vitte.⁶⁰ Amikor pedig szélesebb főnemesi körrel ülésezett együtt az uralkodó, azt *herredagnak* („urak gyűlésének”) nevezték.

A dán alkotmánytörténet első teljes országgyűlésének (*rigsdag*) az 1468 novemberében I. Keresztély által Kalund-

borgba összehívott tanácskozást tekinthetjük,⁶¹ amelyen a skandináv társadalomfejlődésnek megfelelő négy rend (a nemesség, az egyház, a városi polgárok és a szabad paraszt-ság) vehetett részt.⁶² A *rigsdag*okon a nemesek (a tanácson kívüliek is), valamint a püspökök és prépostok személyesen jelenhettek meg, míg az alsóbb papságot, a polgárságot és a parasztságot követek (szokás szerint egyházkerületenként, illetve városonként két-két fő) képviselték.⁶³

A *håndfestning*ek nem kötelezték a királyokat a diéta rendszeres összehívására. A teljes országgyűlések alkalmoszerűen működtek, és ez nemcsak a késő középkorra, hanem az 1536–1660 közötti időszakra is jellemző volt.⁶⁴ Ilyen rendkívüli alkalom volt az új kormányzati rendszer alapjait megteremtő 1536. őszi országgyűlés, amelyen több mint ezerkészsázan vettek részt, ráadásul a kialakult helyzetre tekintettel kizárólag világiak.⁶⁵ Ez volt az utolsó olyan gyűlés, amelyet *rigsdag*nak neveztek – az elnevezés későbbi mellőzése Herman Schück szerint arra utal, hogy a fejedelmi reformációval a katolikus püspökök politikai hatalma „megtört”.⁶⁶

1536 után a dán országgyűléseket egyszerűen *stændermode* („rendi gyűlés”) néven említették.⁶⁷ Több forrás szerint 1536–1627 között egyetlen ilyen általános gyűlést tartottak, amelyet II. Frigyes hívott össze 1570 januárjában, hogy a háborús költségek miatti új adókhöz csikarjon ki egy szélesebb társadalmi belegeyzést, a lemondásával is fenyegetve a rendeket.⁶⁸ Ezen az országgyűlésen rendelkeztek utóljára szavazati joggal a parasztok.⁶⁹

IV. Keresztély (1588–1648) uralkodásának első felében valóban nem működött országgyűlés, azonban meg kell jegyeznünk, hogy egy (funkcióját tekintve) „rész-országgyűlést” azért tartottak 1608 májusában, melynek egyetlen tárgya Keresztély herceg trónörökössé választása volt. Ezen a gyűlésen – amelyet egyébként nem a király, hanem az országtanács kezdeményezett⁷⁰ – a nemesek is követek útján vettek részt, és ez volt az utolsó alkalom, hogy a parasztok küldötteit is meghívták tanácskozni (szavazati jog nélkül).⁷¹

Az alsó-szászországi háború aztán visszahozta az országgyűlések tartásának szokását. A súlyos katonai vereség hatására az országtanács elérte, hogy IV. Keresztély az 1627. év elejére összehívja a rendeket Koppenhágába.⁷² Szervezettörténeti szempontból ennek az országgyűlésnek az adja a jelentőségét, hogy a három rend (nemesek, egyháziak és városi polgárság) követei már külön tanácskoztak. Ezzel tehát a dán rendi országgyűlés a háromkamarás modell szerint szerveződött újjá.⁷³ (Megjegyzendő azonban, hogy – a francia általános rendi gyűléssel ellentétben – a dán országgyűléseken nem terjedt el az a szokás, hogy a rendek 2 : 1 arányban leszavazhatták egymást.)⁷⁴

Knud J. V. Jespersen arra világít rá, hogy az 1627. évi országgyűlés összehívása a harmincéves háborúban való részvétel miatt a király és az országtanács között kialakult feszült légkörben a tanács gyengülésének első jele volt. Azaz a gyakran (joggal) elitizmussal vádolt, a politikai hatalmat a király mellett korábban kizárólagosan gyakorló és így az alsóbb rendeket is „képviseelő” tanács az ő álláspontja szerint azért döntött úgy, hogy kezdeményezi az uralkodónál a rendek összehívását, hogy szélesebb társadalmi támogatottságot szerezzen magának.⁷⁵

Jespersen álláspontját támasztja alá, hogy még ugyanabban az évben újabb (1627/28.) országgyűlést tartottak, majd 1631-ben, 1638-ban és 1645-ben is – azaz soha korábban nem látott gyakorisággal – összehívták a rendeket.⁷⁶ Az 1638. nyári odensei országgyűlés külön rögzítette a rendszeres összehívás szükségességét,⁷⁷ továbbá a kivetett adók beszédésének felügyeletére ez alkalommal kinevezett *landkommissær*ek is a három rendből kerültek ki.⁷⁸

Az 1643–45. évi katasztrófális svéd–dán háborúval összefüggő háborús adósságok miatt tartott 1645. évi országgyűlésen⁷⁹ már a nemesség pozíciója erősödött meg a többi renddel szemben, amit jól mutat az a határozat, mely szerint minden tartománynak lesz egy helyi (azaz nem a tanácsarisztokrácia köreiből tartozó) nemesi biztos, akiknek a többi renddel való konzultáció és a rendi sérelmek országtanács elé terjesztése lesz a feladata.⁸⁰

A másik fontos országos ügy – az adók kérdése mellett –, amelyben időről időre a rendek döntését kérték, a trónörökös megválasztása, azaz a hivatalban lévő király utódlásának előkészítése volt. Az 1608. évi koppenhágai országgyűlés volt az első, amely e tárgyban szavazott, majd a *rigsråd* – az utólagos belegeyzés jogát fenntartva – ki is jelentette, hogy a leendő király megválasztása a rendek feladata.⁸¹ Ezt követően még két alkalommal került sor országgyűlésen (a következő) király megválasztására: 1648-ban (III. Frigyes) és 1650-ben (a majdani V. Keresztély).⁸²

III. Frigyes uralkodása idején még két országgyűlést tartottak, 1657-ben és 1660-ban – ezeket ismét a háborús kiadások és az ezekkel összefüggő kérdések tették szükségessé. (Az 1657. februári országgyűlés az adó és az újoncok megajánlásával adott felhatalmazást III. Frigyesnek a Svédország elleni háború megindítására.) Megjegyzendő, hogy a XVII. században a dán *rigsråd* hasonló okokból Norvégiában is többször összehívta a rendi gyűlést.⁸³

Rendi országgyűlések Dániában 1536–1660 között

Időpont	Összehívásának oka
1536. október	III. Keresztély hitlevele; reformáció bevezetése
1570. január	az északi hétéves háború költségei miatt szükséges adó megállapítása
1608. május	trónörökös (Keresztély koronaherceg) megválasztása
1627. január	az alsó-szászországi háború költségeinek rendezése
1627/28 fordulója	háborús helyzet
1631. október	adóügyek
1638. nyár	adóügyek
1645. nyár	svédekkel vívott háború lezárása, adósságok
1648.	III. Frigyes megválasztása
1650.	trónörökös (a későbbi V. Keresztély) megválasztása
1657. február	háború indításához szükséges adó és újoncok megajánlása
1660. szeptember	háborús adósságok, a nemeseket is terhelő általános adó kivetése

Az idők során a képviselő szűkült (nem követve tovább a svéd mintát, a parasztnak követőit 1627 után már nem hívták meg – úgy tekintve, hogy a parasztnak követőket a bérbeadóik, azaz a nemes földbirtokosok képviselik –, a korszak vége felé pedig már az alsóbb nemesség is a *landsting*-eken megválasztott követek útján jelent meg), miközben egyre élesebbé vált a feszültség az adómentességet élvező (és legfeljebb önkéntes „adományt” felajánló) nemesek, valamint az adófizető rendek (egyház, városok) követői között.

A dán–svéd háborúk időszakában az utóbbiak – különösen a királyhoz hű protestáns egyházi vezetők és koppenhágai kereskedők – III. Frigyes mellé álltak a privilégiumaikat féltő tanács-arisztokratákkal szembeni politikai küzdelemben, aminek 1660-ban, az utolsó dán rendi országgyűlésen az abszolutizmus bevezetése lett az eredménye.

Országtanács

Az 1536 utáni *dyarchia* időszakának meghatározó – az országgyűlés, sőt részben az államfő hagyományos jogköreit is gyakorló – intézménye lett Dániában a tanács, amely a XIII–XIV. század fordulójáig más középkori államokhoz hasonlóan még „a király tanácsa” (*kongens råd*) volt.⁸⁴ Ezután azonban tagjait „az ország tanácsosaiként” (*consilarii regni*)⁸⁵ kezdték emlegetni – nem véletlenül, ugyanis a testület ekkor kezdett fokozatosan függetlenedni az uralkodótól. Bár formailag továbbra is ő nevezte ki a tanácsurakat, szokássá vált, hogy a legbefolyásosabb főnemeseket kell meghívnia, s a XIV. századtól hivataluknál fogva lettek a tanács tagjai az országos méltóságok (és 1536-ig a katolikus püspökök is).⁸⁶

Az erőskezű IV. Valdemár halála után kiváltképp megerősödött a *råd*; 1377-ben a *Danehof* lényegében úgy döntött, hogy átruházza rá saját korábbi jogköreit.⁸⁷ Ezzel a főnemesi-főpapi részországgyűléseknek a megtartása feleslegessé is vált. A *Danehof*ot utoljára VII. (Pomerániai) Erik (1397–1439) hívta össze 1413-ban,⁸⁸ hogy a Holstein-párti slesvigi felkelők hűtlenségi ügyében egy minél nagyobb létszámú és tekintélyű bírói fórum mondja ki a bűnösök jószágvesztését, azaz a nagy slesvigi birtokok visszavételét.⁸⁹

A tanács a *Danehof*hoz hasonlóan arisztokratikus testület volt, ám annál lényegesen szűkebb: rendszerint harminc fő körül mozgott a létszáma.⁹⁰ Hatáskörei pontosan nem voltak rögzítve. Sigurður Línal szavaival: „minél gyengébb kezű uralkodó ült a trónon, annál erősebben érvényesült a tanács hatalma”.⁹¹ A XV. század végére a *rigsråd* már együtt döntött a királlyal adóügyekben és hadügyekben; gyakorolta a királyválasztási jogot, *interregnum* esetén pedig az ország kormányzásának (és ugyanekkor a királyválasztás feltételeinek szabad megálapításának) jogát is.⁹²

I. Keresztély 1448. évi hitlevelében, majd pedig János, II. Keresztély és I. Frigyes királyok 1483., 1513. és 1523. évi hitleveleiben a hagyományos jogok tiszteletben tartása mellett már kiemelten (és egyre erőteljesebben) szerepelt a tanáccsal való együtt kormányzás kötelezettsége. Az *in-*

terregnum idején gyakorolt „kollektív államfői jogkör” pedig abból a szokásból eredt, hogy a király halálakor a következő uralkodó megválasztásáig a *rigsråd* vette át a várak feletti katonai autoritást (*slotslovsmyndighed*).⁹³

Az 1536. évi egyházpolitikai változásoknak az alkotmányos intézményrendszerre is közvetlen kihatásuk volt. Megszűnt a katolikus főpapok tagsága a *rigsråd*-ban, amely így tisztán világi testületté vált.⁹⁴ Az egy évvel később elfogadott, *Johannes Bugenhagen* (Luther közvetlen munkatársa) segítségével kidolgozott vallásügyi rendelet, az *Ordinatio Ecclesiastica* (dánul: *Kirkeordinans*)⁹⁵ mindezt még világosabbá tette, ugyanis kifejezetten kimondta az egyházi hivatalok és a tanácstagság összeférhetetlenségét.⁹⁶

A dán főnemesség megerősödéséhez vezetett a norvég országtanács (az utolsó nidarosi érsek, Olav Engelbrektsen által vezetett *riksråd*) 1536. évi feloszlata és Norvégia dán központi kormányzatba való beolvasztása is,⁹⁷ amivel megszűnt az Oldenburg-házi királyok azon lehetősége, hogy legalább a norvég koronára örökletes, dinasztikus alapon támaszthassanak igényt.⁹⁸ A dán–norvég unión belül a dán koronaeszmé maradt a kizárólagos szuverenitásfelfogás.⁹⁹

1536 után a dán országtanács a parlamentet helyettesítő és a legfőbb bírói jogköröket is gyakorló központi szervé – a királlyal a dániai rendi dualizmusban lényegében egyenrangú alkotmányos tényezővé – emelkedett.¹⁰⁰ Bár a *vivente rege* királyválasztás bevezetésével az *interregnum*ok megszűntek, a király kiskorúsága idején továbbra is a tanács gondoskodott a főhatalom gyakorlásáról régensek útján – amint ez IV. Keresztély nagykorúvá válásáig, 1588–1596 között is történt.¹⁰¹ Emellett a királynak minden külpolitikai kérdést meg kell tárgyalnia a *rigsråddal*, továbbá rendkívüli adók kivetése, valamint közrendűek vagy külföldiek részére dán nemesi cím adományozása sem volt lehetséges a tanács beleegyezése nélkül.¹⁰²

III. Keresztély hitlevele szerint a királynak az ország három legfőbb méltóságát (főudvarmester, kancellár és tábornagy) maga mellé kellett vennie a kormányzásban, és mindhármuknak helyett kellett biztosítania az országtanácsban.¹⁰³ Az uralkodónak ezenfelül arra is ígéretet kellett tennie, hogy a legfontosabb kormányzati pozíciókat Dániában született nemesek számára tartja fenn.¹⁰⁴ Ezzel a főnemesség közvetve megszerezte magának a legfontosabb politikai tisztségeket, a tanácsurak tekintetében ugyanis továbbra is az a gyakorlat érvényesült, hogy a jelöltek rendszerint ugyanabból a 10–12 befolyásos arisztokrata családból kerülhettek ki, akik – Knud J. V. Jespersen idézve – még a birtokos nemességnek is csak „egy nagyon szűk felső szegmensét” képviselték.¹⁰⁵

A *rigsråd* tagjait szoros pénzügyi, családi és dinasztikus szálak fűzték egymáshoz, ami a testületnek – Leon Jespersen szavaival – „elitista és exkluzív” jelleget kölcsönzött.¹⁰⁶ A királyi kinevezési jog tehát korlátozott volt, a tanács pedig majdhogynem örökletes jelleget öltött. Ahogy Paul D. Lockhart fogalmaz: „ritkán tűnt fel *homo novus* a tanács tagjai között, és kevés olyan tanácsúr volt, akinek a kollégái vagy elődei között ne lett volna ott a testvére, apja vagy éppen nagyapja”.¹⁰⁷ Martin Bellamy

megállapítása szerint a IV. Keresztély uralkodása idején kinevezett 48 tanácsúrból csupán kettő olyan volt, akit a többi tanácstaghoz nem fűzött családi kapcsolat.¹⁰⁸

A katolikus püspökök kizárásával a *rigsråd* létszáma is lecsökkent, általában hús fő alá, ami értelemszerűen a működés, döntéshozatal hatékonyságát növelte. A taglétszám egyébként nem volt törvényben vagy királyi hitlevélben meghatározva.¹⁰⁹ IV. Keresztély ezzel többször vissza is élt: gyakran kivárt addig az utolsó pillanatig, amikor már annyira lecsökkent a létszám, hogy nem lehetett tovább halogatni a kinevezéseket.¹¹⁰ 1596-ban, nagykorúvá válásakor és hitlevele aláírásakor kilenc tagot kellett kineveznie, 1616-ban hat, 1627-ben négy, majd 1640-ben ismét hat új tanácsurat nevezett ki. Egyedi kinevezésre csak kivételesen került sor, pedig hitlevelében ő is vállalta, hogy folyamatosan fenntartja a tanács taglétszámát.¹¹¹

A kinevezésekkel való késlekedés volt az egyetlen lehetőség arra, hogy a király valamennyire befolyásolja a tanács összetételét, ugyanis az egyszer már kinevezett tanácsurat vissza nem hívhatta, a kinevezés élethosszig szólt.¹¹² IV. Keresztély 1644-ben megpróbálkozott azzal, hogy a beiktatási eskü szövegét azzal egészítse ki, hogy a tanácsuraknak az uralkodó által kiadott megbízóleveleket és egyéb királyi rendelkezéseket is meg kell tartaniuk,¹¹³ ez azonban a gyakorlatban nem jelentett változást. Sőt, a tanács még meg is erősödött akkor, amikor ő ugyanekkor arra kérte tanácsurait, hogy „nevezzenek meg alkalmas személyeket, mert ő egyet sem ismer igazán”.¹¹⁴ Az 1645. évi országgyűlésen aztán az a döntés született, hogy a király csak a tanács három jelöltje közül nevezhet ki új tanácstagot.¹¹⁵

Mint e fejleményekből is látszik, IV. Keresztély kapcsolata a *rigsråddal* közel sem volt olyan harmonikus, mint elődeié. A háborús ambíciók már II. Frigyes uralkodásának elején kisebb konfliktushoz vezettek, IV. Keresztély kalmari, majd (különösen) alsó-szászországi háborúi idején pedig tovább éleződött a feszültség. A király több alkalommal is a zsarolás eszközehez folyamodva csikarta ki a tanács kedvező döntését, a *rigsråd* pedig – helyenként, mint például 1645-ben, a rendek segítségével – az ország pénzügyei fölötti befolyását próbálta megerősíteni.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a *rigsråd* alkotmányos pozíciója 1536-tól 1596-ig, IV. Keresztély nagykorúságáig meglehetősen erős volt, ezt követően viszont az uralkodó – elsősorban a Sund-vámokból befolyó rendkívül magas királyi jövedelmeknek köszönhető, nagyon kedvező pénzügyi helyzetéből adódóan¹¹⁶ – függetlenedni tudott a tanácstól. Ez azonban csak a háborús vereségig tartott: 1628–29-től közjogi kérdésekben ismét a *råd* vette át a kezdeményezést.

Mindez 1648-ban, III. Frigyes trónra lépésekor a már említett, minden korábbinál restriktivebb királyi hitlevél megfogalmazásához, majd ennek ellenhatásaként 1660-ban – a tanács túlkapasai és egyes arisztokraták, különösen *Corfitz Ulfeldt* „sógor” korábbi magatartása miatt – a *rigsråd* feloszlatásához és az abszolút monarchia bevezetéséhez vezetett.

Kancelláriák és kamara

Dánia központi igazgatása az 1660-as évekig (az abszolútizmus bevezetését követő államreformokig) alapvetően egy késő középkori centralizált monarchia képét mutatta. A XVII. század elején három központi szerv működött: a két (dán és német) kancellária, valamint a szintén a középkori kancelláriai tevékenység differenciálódásából kialakult kamara. A legrégebbi ezek közül a dán kancellária volt, amelyet az írásbeliség igénye hozott létre még a XII. század második felében, I. Valdemár király uralkodása idején – azaz nagyjából azzal egy időben, amikor a magyar királyi kancellária is létrejött.¹¹⁷

A kancellári tisztséget – Magyarországhoz hasonlóan – a kezdetektől egyháziak, nemritkán magas rangú főpapok töltötték be.¹¹⁸ A XIII. században két roskildei püspök (*Peder Sunesen* és *Niels Stigsen Galen*) is ellátta – püspöki hivatala mellett – a kancellári funkciót, de találunk slesvigi és viborgi püspököket, valamint prépostokat is a XIII–XIV. századi királyi kancellárok között.¹¹⁹ A XIV. század végén ismét két alkalommal fordult elő, hogy Roskilde püspöke királyi kancellár is volt egyben (*Niels Jacobsen Ulfeldt* 1376-ban, majd pedig *Peder Jensen Lodehat* 1396–98 között). Mindez – ahogy Magyarországon is (az esztergomi érsek és a székesfehérvári prépost közötti hatáskörmegosztással) – Dániában is a kancellári tisztség „megkettőződéséhez”, a főkancellári tisztség létrejöttéhez vezetett.¹²⁰

Ismereteink szerint *Jens Andersen Lodehat* püspök volt az első, akit Dánia főkancellárjának (*summus cancellarius regni Daciae*, mai dán írásmóddal: *Danmarks riges øvers-te kansler*) neveztek.¹²¹ Először 1419-ben találkozunk ezzel a megnevezéssel, majd a következő évben kétszer is, utoljára pedig 1423-ban – miközben a királyi kancellári tisztséget 1416 után már nem ő (hanem két lundi és roskildei kanonok) töltötte be. A főkancellári címre utaló különféle latin megnevezések (ügymint *supremus cancellarius*, *magnum cancellarius*, *archicancellarius*) a XV–XVI. század fordulóján váltak ismét használatossá.¹²²

Jens Olesen ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy bár a főkancellár lett a királyi nagypecsét őrzője, ez a méltóság valójában inkább csak formális, tiszteletbeli cím volt. A középkor végére a kancellária tényleges, operatív irányítója a királyi kancellár (*kongens kansler*) lett – és maradt a kora újkorban is, immár világi főméltóságként. A kalmari unió időszakában nála volt a kisebb (uniós, háromkoronás) pecsét, melyet különféle okleveleken alkalmaztak.

Eközben a kancelláriai apparátus – a növekvő adminisztrációs terhek, az ellátandó szakfeladatok differenciálódása miatt – folyamatosan nőtt.¹²³ 1510 körül készült az első, ma is ismert hivatali utasítás (*kancelliinstruks*) a kancellária számára, amely ekkor már a koppenhágai kastélyban működött állandó jelleggel.¹²⁴ A kancellárián írnokok (*skrivere*) és titkárok (*sekretære*) dolgoztak, akik között már nemcsak egyháziakat, hanem nemes-, sőt polgárgyermekeket is találunk. Az apparátus létszámáról pontos ismereteink nincsenek, de a Nils Hybel és Bjørn Poulsen könyvében közölt adat szerint II. Keresztély uralkodása idejéből (1513–1523) nem kevesebb, mint harminchat írnok neve maradt fenn.¹²⁵

Dán és német kancellária

A középkor végére a kancellária „megkettőződött” – létrejött a német kancellária. A hercegségek (Slesvig és Holstein) ügyei, valamint a külföldi levelezés egy része viszonylag korán, valószínűleg már III. („Bajorországi”) Kristóf idején (1440–1448) szükségessé tette németül beszélő írkokok és titkárok alkalmazását. Miután pedig a trónjáról elűzött II. Keresztélyt 1523-ban Frigyes slesvig-holsteini herceg váltotta a trónon, magával vitte Dániába gottorpi kancelláriáját *Wolfgang von Utenhof* kancellárral együtt (aki 1546-ban bekövetkezett haláláig töltötte be a kancellári tisztelet).¹²⁶

A XVI. századtól a német kancellár (*tysk kansler*) volt a király legbizalmasabb tanácsadója a diplomácia területén, ugyanakkor e tisztséget nem mindig töltötték be, és a külügyek hivatalosan a királyi kancellár hatáskörébe tartoztak.¹²⁷ Emellett egy ideig még egy norvég kancellári pozíciót is fenntartottak – ezt 1572-ben váltotta fel a norvégiai helytartó (*statholder i Norge*) tisztsége.¹²⁸

A kancellária megkettőződésével lényegében két kiadmányozási hivatal jött létre, saját ügyviteli nyelven.¹²⁹ III. Keresztély uralkodása idején, *Johan Friis* királyi kancellársága időszakában eszerint is határozták meg a dán és a német kancellária közötti feladatmegosztást.¹³⁰ A dán közigazgatás-történetnek még nem eldöntött kérdése, hogy a két kancellária ténylegesen milyen mértékben volt független egymástól, azonban az bizonyos, hogy az abszolút monarchia létrejöttéig (1660) a német és latin nyelvű oklevélkiadás önálló volt.¹³¹

A német kancellária foglalkozott minden olyan ügyvel, amelyben az adminisztráció nyelven németül vagy latinul történt. Idetartoztak a hercegségek levelezéseinek kívül a német államokkal és Hollandiával (német, esetleg holland), illetve Angliával, Skóciával, Franciaországgal, Spanyolországgal és Lengyelországgal (latin, francia) kapcsolatos

diplomáciai ügyek. A többi külföldi országgal (különösen: Svédország, Oroszország) a dán kancellária tartotta a kapcsolatot.¹³² A dán kancellária feladatát képezte ezenfelül a dán, norvég és izlandi „belügyek” intézése, a király saját alattvalóihoz intézett elhatározásainak és más okleveleink kiadása is (ami természetesen kizárólag végrehajtó, adminisztratív jellegű teendők ellátását jelentette).¹³³

A dán kancellária vezetője továbbra is a királyi kancellár maradt, a napi ügyvitelt pedig a főtitkár (*oversekretær*) irányította.¹³⁴

A dán kancellária a *rigsråds* szoros felügyelete alatt állt. A királyi kancellár méltóságánál fogva eleve tagja volt az országtanácsnak, emellett pedig a dán kancellárián dolgozó titkárok és jegyzők is jellemzően nemesi (nem feltétlenül, de gyakran főnemesi) származású fiatalok közül kerültek ki, akik itt szereztek igazgatási gyakorlatot, amelyet saját uradalmukban, de későbbi politikai karrierjük során is jól fel tudtak használni.¹³⁵ Ezzel szemben a német kancellárián nagyrészt közrendűek, általában a polgárság tagjaiból származó (és többnyire német) hivatalnokok dolgoztak, akik csak a királlyal (és nem az országtanáccsal) szemben tanúsítottak lojalitást.

A német kancellária tisztviselői az uralkodó megbízásából gyakran mentek külföldre, láttak el követi megbízást és működtek közre külföldi követek fogadásában is.¹³⁶ Paul D. Lockhart szerint IV. Keresztély a német kancelláriát „már-már egy önálló külügyminisztérium szintjére emelte,”¹³⁷ ugyanis – miután a harmincéves háború idején konfliktusba került a tanáccsal – egyre szívesebben vette igénybe szolgálatait.¹³⁸ Bár elviekben a királyi kancellár felügyeleti joga a német kancelláriára is kiterjedt volna, a király az utóbbit személyes irányítása alá vonta, amiben egyik bizalmas tanácsadója, *Frederik Günther* főtitkár segítette.¹³⁹

Martin Bellamy véleménye szerint az országtanács 1632-ben, *Ditlev Reventlow* német kancellárrá és királyi titkos tanácsossá történt kinevezésével veszítette el iga-

Johan Friis királyi kancellár (1494–1570) portréja (Jacob Binck festménye, 1551, a koppenhágai Frederiksborg Múzeum gyűjteményéből)

zán az ellenőrzést a német kancellária felett.¹⁴⁰ A tanácsurak 1641-ben panaszt is terjesztettek elő, arra kérve az uralkodót, hogy biztosítson a királyi kancellárnak (ekkor *Christen Thomesen Sehested* töltötte be ezt a tisztséget) nagyobb ráhatást a német kancellária által kibocsátott okiratok felügyeletére, IV. Keresztély azonban ennek nem tett eleget.¹⁴¹

III. Frigyes 1648-ban menesztette Reventlow-t, és a polgári származású *Theodor Lentét* nevezte ki a német kancellária élére, akit Brémából hozott magával. Ő olyan nyira bizalmi embere volt az új uralkodónak, hogy az abszolutizmus bevezetését követően is a német kancellária vezetője maradt. A dán kancelláriát *Christen Thomesen Sehested* halála (1657) után *Erik Krag* főtitkár irányította, III. Frigyes csak 1660 októberében nevezett ki új királyi kancellárt *Peder Reedtz* korábbi tanácsúr és kincstárnok személyében.

Kamara

A két kancellária melletti harmadik központi igazgatási szerv a kamara (*rentekammer*) volt, amely az állam bevételeinek és kiadásainak nyilvántartásáért és a kapcsolódó ügyintézésért felelt.¹⁴² A kamara korábban a dán kancellária egyik ügyosztályaként működött, és ténylegesen csak a XVII. század elején önállósult, de levelezését ezt követően is a dán kancellárián keresztül folytatta.¹⁴³ Frank Jørgensen és Morten Westrup közigazgatás-történeti monográfiájában azt olvashatjuk, hogy magát a *rentekammer* kifejezést 1560 körül használták először.¹⁴⁴

A szervezet élén a király által kinevezett két kincstárnok (senior és junior *rentemester*) állt – egy 1625. évi utasítás értelmében előbbi a kamarát irányította, utóbbi pedig a többi állami szerv gazdálkodását ellenőrizte.¹⁴⁵ A kincstárnokok a nemesség köréből kerültek ki (és jellemzően tanácsurak voltak, vagy hamarosan azzá nevezték ki őket), a kamarában dolgozó hivatalnokok (*renteskrivere*) többsége viszont a közrendűek sorából.¹⁴⁶

A tanács a főudvarmester (*rigshofmester*), e tisztség betöltetlensége esetén pedig a koppenhágai *statholder* vagy a királyi kancellár útján igyekezett felügyelni a kamara működését. Az 1566-ban, az északi hétéves háború idején hazahívott *Peder Oxé* például a következő évtől főudvarmesteri minőségben irányította a kamarát, és annak segítségével konszolidálta az állam pénzügyeit.¹⁴⁷ A *rentemester* nem számított az országos méltóságok közé, de szintén befolyásos tisztség volt. *Christoffer Valkendorf* – tekintélye folytán – tagja lett a IV. Keresztély kiskorúsága idejére 1588-ban létrejött gyámkormányzó tanácsnak (*regeringsråd*).

Fontos megjegyezni, hogy – sok más késő középkori, kora újkori államhoz hasonlóan – Dániában sem igazán tettek ebben a korban különbséget a király saját kincstára és az ország kincstára között. Formálisan létezett a kamarai szervezeten belül egy „király saját kamarájának” (*kongens eget kammer*) nevezett intézmény, azonban e szervezeti elkülönülés csak papíron létezett, a „saját kamaránál” ugyanis nem működött önálló személyzet, nem vezettek önállóan könyveket – csupán annak igazolására szolgált, hogy a királynak voltak olyan magánjövödelmei is, amelyek felől a tanáccsal való konzultáció nélkül is dönthetett.¹⁴⁸

Országos méltóságok

A két kancellária és a kamara mellett Dánia országos főtisztségeit (*rigsembedsmænd*) is meg kell említenünk. A legfontosabb középkori országos méltóság a magyar nádori tisztséghez hasonlító *drost* volt, amely a XIV. századig létezett. Emellett a tábornagy (*marsk*), a főkamaras (*kammermester*) és a már említett kancellár tisztsége jelentős még a korszak túlnyomó részében.¹⁴⁹ A fenti főtisztségeken túl a késő középkorban, a XIV–XV. században emelkedett ki a főudvarmester és a Királyi Tábla főbírájának méltósága (*justitiarius*), majd a XVI. század elején (I. Frigyes uralkodása idején) megjelent a kincstárnok és a német kancellár funkciója is.¹⁵⁰

III. Keresztély hitlevelében tudomásul vette, hogy az akkor legfontosabbnak számító három méltóságot, a főudvarmestert (ekkor már: *rigshofmester*), a királyi kancellárt (*kongens kansler*) és a hadsereget irányító tábornagyot (*rigsmarsk*) „méltóságukban meg kell őrizni”, azaz kötelezettséget vállalt arra, hogy azokat folyamatosan és megfelelő szinten (tanácsurakkal) betölti.¹⁵¹ Bár ez a rendelkezés a későbbi *håndfæstning*ekben is visszaköszött, a királyok azt mégsem tartották tiszteletben. II. Frigyes és IV. Keresztély is előszeretettel halogatta a kinevezéseket.¹⁵²

Főudvarmester

Miután a *drost* méltósága a kalmari unió időszakában megszűnt, a főudvarmester („az ország udvarmestere”, *rigshofmester*) lett a legmagasabb országos tisztség Dániában – egyfajta „főminiszter”, akinek a kora újkori dán államban a legfontosabb feladata az állami pénzügyek felügyelete volt.¹⁵³ Bár a Dán Királyság 1660 előtt még nem tekinthető fiskális-katonai államnak, a háborús időszakokban kivetett rendkívüli adók beszedése és nyilvántartása igen fontos és érzékeny feladatnak számított. A *rigsråd* erre a főudvarmesteri méltóságon keresztül tudott befolyást gyakorolni.

Emellett (*drost* hiányában) a főudvarmestert tekintették a király helyettesének, pontosabban, ha az uralkodó a fővárostól távol volt, őt a *rigshofmester* képviselte.¹⁵⁴ Nem csoda, hogy a királyok – bár kötelezettségük lett volna – nem mindig siettek betölteni ezt a tisztséget. *Peder Oxé* 1575. évi halála után például II. Frigyes nem nevezett ki új főudvarmestert, hanem egy alacsonyabb méltóságra, *Christoffer Valkendorf* kincstárnokra bízta a pénzügyek felügyeletét.¹⁵⁵

IV. Keresztély is a főudvarmesteri kinevezésekkel késlekedett leginkább.¹⁵⁶ 1596-ban az említett *Valkendorft* nevezte ki főudvarmesterré, aki már igen idős volt ekkor, és öt év múlva elhunyt. Ezután több mint 30 évig nem nevezett ki *rigshofmestert*. 1632-ben aztán egyik vejét (egyben ivócimboráját), az ekkor 28 éves holsteini *Frands Rantzaut* nevezte ki, aki azonban hamarosan egy kiadós ivászat után a királyi kastélyt körülvevő sáncárokba fulladt. Közel egy évtized telt el, mire ismét főudvarmestert nevezett ki az uralkodó – másik veje, *Corfitz Ulfeldt* személyében.¹⁵⁷

A korszak utolsó főudvarmestere *Joachim Gersdorff* volt, akit már III. Frigyes nevezett ki az országtanács tagjává 1649-ben. Ő *Ulfeldt* kényszerű külföldre távozása után, 1652-ben lett Dánia *rigshofmestere*, 1660 után pedig az országtanács helyébe lépő államkollégium (*statskollegium*) vezetésével bízta meg az uralkodó.

Királyi kancellár

A kancelláriák kapcsán már említettük, hogy a dán kancellária vezetője, a királyi kancellár (*kongens kansler*) szintén országos méltóság volt, amelyet tanácsurakkal kellett betölteni, illetve a királyi kancellárt ki kellett nevezni a tanács tagjává is. Az adminisztráció (írásbeliség) felügyelete mellett az országtanács ülésén is ő elnökölt, s egyben a király és a tanács közötti legfontosabb közvetítő szerepét is betöltötte.¹⁵⁸ Utóbbi szerepkörök miatt Paul D. Lockhart szerint jelentősége a főudvarmesterét is felülmúlta.¹⁵⁹

A királyi kancellár pozíciója mindvégig be volt töltve. 1532–70 között a III. Keresztély jobbkezének számító Johan Friis látta el a feladatkört, akit az uralkodó 1536 augusztusában, a polgárháborús győzelem után a tanács tagjává is kinevezett. Utódja a nem kevésbé befolyásos *Niels Kaas* lett, aki 1588-tól 1594-ben bekövetkezett haláláig a gyámkormányzó tanácsot is vezette.

Kaast 1594-ben Johan Friis unokaöccse, *Christian Friis til Borreby* követte a kancellári méltóságban, akinek a halála után, 1616-ban *Christian Friis til Kragerup* kapott kinevezést IV. Keresztélytől, aki 1639. október 1-jén hunyt el, és 1640-ben már megvolt az utódja Christen Thomesen Sehested személyében. Sehested 1657-ben halt meg, de mint láttuk, III. Frigyes ekkor nem nevezett ki új kancellárt: három évig a főtitkár, Erik Krag vezette a testületet.

Justitiarius

Az „ország kancellárja” (*rigens kansler*) a Királyi Tábla (*Kongens Retterting*) okleveleiért volt felelős a XIII. századtól, emellett ő lett a főnemesek és főpapok gyűlésének, a XV. század végétől évente, rendszerint tavasszal tartott *herredag* nevű részországgyűléseknek (egyben legfőbb törvényező fórumoknak) a titkára is.¹⁶⁰ Tiszttségét a XVI. századi bírósági reform emelte az országos méltóságok közé.¹⁶¹ A feladatkörre a késő középkortól használt *justitiarius* megnevezés sokkal jobban tükrözte valós funkcióját, amely némiképp hasonlított a magyar személynökéhez.

A *justitiarius* méltóságát (a királyi kancellárhoz hasonlóan) a korszakban folyamatosan betöltötték, és a kinevezettek jellemzően halálukig látták el megbízatásukat. 1537–44 között *Jorgen Qvitzow*, 1566-ig *Antonius Bryske* volt a *justitiarius*, akit 1566–70 között *Axel Urne*, majd 1585-ig *Eiler Grubbe* követett. Az ő utódja lett *Arild Huitfeldt*, a híres történétíró (a *Danmarks Riges Kronike* című, XVI–XVII. század fordulóján írt krónika szerzője), aki 1586-tól 1609-ben bekövetkezett haláláig töltötte be az országgkancellári tisztséget, s egyben a *rigsråd* tagja is.

Huitfeldt halála után, 1609–1630 között a tisztséget *Jakob Ulfeldt* töltötte be, akit egy régi, királyhoz hű tanácsúr, Christen Thomesen Sehested követett 1630-ban. Mint már láttuk, ő 1640-ben királyi kancellári kinevezést kapott (egyetlenként a *justitiarius*ok közül). Utódja *Just Hoeg* lett (1640–1646), a korszak utolsó *rigskanslerje* pedig *Christoffer Urne* volt (1660-ig).

Tábornagy

A legfőbb katonai méltóság (egyben – a főudvarmester és királyi kancellár után – a harmadik legfontosabb országos tisztség) a tábornagy (*rigsmarsk*), azaz a hadsereg parancsnoka volt.¹⁶² Ő felelt a hadra kelt seregek megszervezéséért és irányításáért. Kinevezéséhez szükséges volt az országtanács beleegyezése.¹⁶³

Dániának egészen addig, míg a hadügyek kapcsán el nem mérgesedett IV. Keresztély és a tanács viszonya, mindig volt marsallja. Aztán amikor *Steen Maltesen Sehested* tábornagy (1536 óta a tizedik ebben a tisztségben) 1611 augusztusában elhunyt, IV. Keresztély késlekedett az utód kinevezésével, holott épp ez év áprilisában üzent hadat Svédországnak.¹⁶⁴ A vonakodás nem véletlen: a tanács ellenezte a „kalmari háborút”.

A közkeletű, de helytelen kifejezéssel a harmincéves háború „dán szakaszaként” ismert alsó-szászországi háború idején sem volt könnyebb a helyzet. Az 1616-ban kinevezett *Jorgen Lunge* 1619. évi halála után évekig betöltetlen maradt a tábornagyi poszt – ennek szintén a *rigsråd* és a király közötti konfliktus a magyarázata. 1627-ben aztán – a lutteri vereséget és Jylland császári csapatok általi megszállását követően – a király már nem tudott tovább ellenállni az országtanács követelésének, és kinevezte *Jorgen Skeelt* Dánia marsalljává.¹⁶⁵

Ez a kinevezés az egyik legjobb példa a király és a tanács közötti, végsőkig feszült ellentétre. A tanács által jelölt Skeel ugyanis közismerten békepárti elveket vallott, emellett pedig nem volt tagja az országtanácsnak. Utóbbi tény próbálta IV. Keresztély a tanács ellen fordítani, és erre hivatkozva akarta megtagadni a kinevezést – vagyis a tanács érdekében kialakult szokásra hivatkozott a *rigsråd* jelöltje ellenében. A tanács azonban visszavágott, jelezve, hogy ez esetben nem ellenzi, ha a király azt az általa korábban már alkalmazott gyakorlatot követi, hogy a jelöltet a kinevezéssel egyidejűleg emeli be a tanácsba.¹⁶⁶

A *rigsråd* győzött – ezt követően pedig már folyamatosan betöltötték a marsalli méltóságot. Skeel halála után, 1632-től *Jorgen Urne*, 1642-től *Anders Bille*, 1658–1660 között (a második Károly Gusztáv-háború idején) pedig *Axel Urup* látta el a legfontosabb katonai funkciót.

Tengernagy

A hadiflotta növekedése tette szükségessé a második legfontosabb katonai méltóság, a „birodalmi tengernagy” (*rigsadmiral*) megjelenését. E tisztség viselője irányította a haditengerészetet háborús időkben.¹⁶⁷ Elődje a „legfőbb

tengernagy” (*overste admiral*) funkciója volt, amely még nem számított az országos méltóságok közé. E tisztséget először (1559-től) *Herluf Trolle* töltötte be.

Az északi hétéves háború idején (1563–70) ismét ki kellett nevezni flottaparancsnokot. Az uralkodó választása *Evert Bildre* esett, aki azonban 1567. augusztus 1-jén, még mielőtt hajóhadával kihajózhatott volna a Keleti-tengerre, elhunyt. Utódja *Peder Munk* lett, aki 1575-től a *rigens admiral* („az ország tengernagya”) méltóságot viselhetett.¹⁶⁸ Ő 1588-ban a gyámkormányzó tanács tagja lett, 1596-ban pedig *rigsmarsk*ká lépett elő (egyedülként a birodalmi admirálisok közül).

IV. Keresztély tengernagyai közül kiemelendő az 1610-ben kinevezett *Mogens Ulfeldt*, akinek a fia, *Corfitz Ulfeldt* (Leonóra Krisztina királyi hercegnővel 1638-ban kötött házassága révén) a király egyik veje lett. *Mogens Ulfeldt* 1616-ban bekövetkezett halála után *Albret Skeel* (a későbbi marsall, *Jorgen Skeel* testvére) lett a tengernagy. Az ő kinevezésekor került sor az admirálisi feladatkörök első hivatalos írásbeli rögzítésére.¹⁶⁹

A leghíresebb *rigsadmiral* azonban minden bizonnyal *Ove Gjedde* volt, aki 1618-ban azt az expedíciót vezette Indiába, melynek eredményét *Tranquebar* területének megvásárlása és az ottani dán helyőrség megalapítása jelentette. Az 1643–45. évi svéd háború („*Torstensson*-háború”) idején *Gjedde* már a dán királyi flotta parancsnokaként működött – *rigsadmiral*i kinevezését azonban csak 1645 márciusában, azaz a katonai vereség után kapta meg.¹⁷⁰

Bírósági szervezet

1536 után a dán bírósági rendszer egyre jobban emlékeztetett egy háromszintű törvénykező szervezetre. A különféle tradicionális kerületi (*herredsting*) és speciális rendi – például földesúri (*birketing*) vagy városi (*byting*) – bíróságok alkották a legalsó, helyi ítélkezés szintjét. Fölöttük álltak a tartományi gyűlések, azaz az igazságszolgáltató funkciót (is) ellátó *landsting*ek, a hierarchia csúcsán pedig az uralkodó és a főnemesek közös ítélkezéséből kifejlődő Királyi Tábla (*Kongens Retterting*) helyezkedett el.¹⁷¹

A középkori törvénykezéssel ellentétben ekkor már jogorvoslati rendszer is megfigyelhető, ami értelemszerűen azt jelentette, hogy az alsóbb bíróságok által hozott ítéletekkel szemben a hierarchiában fölöttük elhelyezkedőhöz lehetett fellebbezni. Ennek fontos előzménye, hogy III. Keresztély,

miután 1537-ben bejárta az országot, megállapította, hogy „sok olyan ügyet hoznak elé, amelyeket korábban a kerületi vagy a tartományi gyűlés nem tárgyalt meg”, egyúttal azt is rögzítette, hogy senki ügyében nem fog eljárni akkor, ha azt először a helyi, majd a tartományi bíróságok nem bírálták el.¹⁷²

A korszakban – a Svédországgal szembeni területvesztésekig (1645, 1658) – 11 *landsting* működött. Külön tartományi „felsőbíróság” működött Észak-Jyllandnak, Skånének, Hallandnak és Blekingének; a szigetek közül pedig *Sjællandon* kívül *Fynnek*, *Langelandnak*, *Lollandnak*, *Falsternek*, *Monnek* és *Bornholm*nak is. Az alsóbb bíróságokról fellebbezett ügyek aránya viszonylag csekély volt, azonban 1576 után a boszorkányperekben, 1623-tól a nemesek elleni eljárásokban, 1636 után pedig az emberölési ügyekben is kötelezővé vált a fellebbviteli eljárás lefolytatása, azaz az ilyen tárgyú ügyek automatikusan felkerültek a *landsting*ekre.¹⁷³

1660-ig a legmagasabb szintű dániai bírói fórum a *Kongens Retterting* volt. Már a 13. végéről ismerünk olyan ügyeket, amelyekben a király a *Danehof*okon, később a minden év tavaszán tartandó *herredag*okon egybegyűlt főurakkal együtt ítélkezett. Ugyanakkor az is előfordult, hogy a tanácsurakkal *herredagon* kívül bíraskodott.¹⁷⁴ A király és a főnemesek törvénykező gyűlését 1537-ben nevezték először *Kongens Retterting*nek, ami valamiféle funkcionális elkülönülésre utal.¹⁷⁵ Ez azonban még nem jelentett állandó helyszínt: a polgárháború utáni években a király és a tanácsurak az országot járva szolgáltattak igazságot, de még az 1620-as években is több királyi várban törvénykeztek.¹⁷⁶

A *Kongens Retterting* eleinte túlnyomórészt elsőfokú bírósággént járt el, az 1630-as évek végére viszont már az elé került ügyek több mint 80 százalékát *landsting*ről érkezett fellebbezések adták. *Ditlev Tamm* jogtörténész-professzor arra az érdekes összefüggésre világít rá ezzel kapcsolatban, hogy minél közelebb helyezkedett el egy tartomány *Koppenhágához* (ekkor már itt működött állandó jelleggel a Királyi Tábla), annál nagyobbak mutatkoztak a „fellebbezési hajlandóság”. A fellebbviteli ügyek legnagyobb része *Sjælland*ról és *Skånéból* érkezett, ezen belül is jellemzően a *koppenhágai* és a *malmói* városi bíróságon indultak első fokon. A perek mindössze 10 százaléka érkezett a *Jylland-félszigetről*.¹⁷⁷

A dán jogtörténet-tudomány másik érdekes megállapítása, hogy a *Kongens Retterting* elé kerülő ügyek túlnyomó része polgári per volt, a büntetőügyek jellemzően a *landsting*ek ítéletével

A IV. Keresztély által építtetett koppenhágai Rosenborg-kastély (tervezte: Bertel Lange és ifj. Hans van Steenwinckel, Dennis Jarvis fényképfelvétele)

lezárultak. Ditlev Tamm kutatásai szerint az 1615–35 közötti időszakban a *Kongens Retterting* által tárgyalt ügyek mindössze 9 százaléka volt büntetőügy.¹⁷⁸ A Királyi Táblára került perek többsége meg nem adott adósság miatt indult, azaz az egyszerű polgári ügyek közé tartozott.¹⁷⁹ Per Andersen végül arra hívja fel a figyelmet, hogy az uralkodó csak az esetek kb. 60 százalékában vett részt ténylegesen a döntéshozatalban, amikor pedig valamilyen végrehajtási kérdés merült fel (például bírság be nem fizetése), mindig a *justitiarius* járt el.¹⁸⁰

Összegzés

Jelen tanulmány Dánia központi államszervezetének, kormányzatának fő pilléreit, a királyi hatalmat, az országgyűlést és országtanácsot, a központi igazgatási szerveket és az országos méltóságokat, valamint a bírósági szervezetet mutatta be. Az 1536–1660 közötti dán kormányzati berendezkedésre a *dyarchia* a legáltalánosabb megjelölés, amelyet Knud Fabricius alkalmazott először, és amely a dán(–norvég) államban a király és a főnemesség közös uralmát jelenti. A dániai rendi dualizmus struktúrájában nem az országgyűlés, hanem az arisztokratikus országtanács (*rigsråd*) volt az uralkodói hatalom ellenpontja.

GYÖRGY KÉPES

Dänemarks zentrale Staatsorganisation zwischen 1536–1660

Die vorliegende Studie stellt die wichtigsten Säulen der zentralen Staatsstruktur und der Regierung Dänemarks dar, die königliche Gewalt, die Reichsversammlung und den Reichsrat, die zentralen Verwaltungsorgane und die hohen Würden des Landes, sowie die Gerichtsverfassung. Auf die dänische Regierungsverfassung zwischen 1536–1660 passt am besten die Bezeichnung Dyarchie (Doppelherrschaft), die im Dänisch(-norwegischen) Staat eine gemeinsame Herrschaft des Königs und des Hochadels bedeutet. In der Struktur des dänischen Ständedualismus bedeutete nicht die Reichsversammlung, sondern der Reichsrat der Aristokraten das Gegengewicht der königlichen Macht. Die zentrale Verwaltung war dabei größtenteils noch nicht ausgebaut. Die Befugnisse wurden nicht eindeutig festgelegt, und die Ämter waren mit ziemlich wenig Personal besetzt, was sich zum richtigen

A központi igazgatás ugyanakkor ebben az (abszolút monarchia államreformjait megelőző) időszakban még jórészt kialakulatlan: Martin Bellamyt idézve „széttagolt volt, és nagyon kevésbé volt hatékony”, melyben a tanácsurak az alájuk rendelt szakterületnél sokkal szívesebben foglalkoztak saját kezelésű uradalmaikkal.¹⁸¹ A hatáskörök meghatározása nem történt meg egyértelműen, és a hivatali apparátus létszáma is meglehetősen alacsony volt, ami – Dánia és Norvégia területi kiterjedését, valamint egyes uralkodók, különösen IV. Keresztély nagyratörő ambícióit is figyelembe véve – elégtelennek bizonyult az állam megfelelő működtetéséhez.¹⁸²

Mindezen hiányosságok ellenére, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi volt Dánia kormányformája ebben a közel másfél évszázadig tartó átmeneti korszakban, a *központosított rendi monarchia* mellett tennénk le voksunkat. Elsősorban a külügyek, részben a hadügyek területén már megjelentek a modern bürokrácia első jelei, miközben sajátos jelleget kölcsönöz a dán államnak az a tény, hogy az országgyűlés nem tudott megszilárdulni. Egyéb (elsősorban társadalmi és gazdasági) okok mellett e két tényező is közrejátszott abban, hogy 1660 után az abszolút monarchia egészen tökéletes változata tudott kialakulni az országban.

Funktionieren des Staates als ungenügend erwies. Müsste man trotz der genannten Mängel die Frage stellen, welche Regierungsform Dänemark in diesen beinahe 150 Jahren während der Übergangszeit hatte, würde man sein Votum für die zentralisierte ständische Monarchie abgeben. Vor allem im Bereich der auswärtigen Angelegenheiten und teilweise auch auf dem Gebiet des Kriegswesens erschienen schon die ersten Zeichen der modernen Bürokratie, wobei dem dänischen Staat die Tatsache, dass sich die Reichsversammlung nicht festigen konnte, einen besonderen Charakter verlieh. Neben anderen (vor allem gesellschaftlichen und wirtschaftlichen) Ursachen spielten auch die genannten zwei Faktoren dabei eine wichtige Rolle, dass sich im Land nach 1660 eine einwandfreie Form der absolutistischen Monarchie herausbilden konnte.

Jegyzetek

- 1 Jespersen, Knud J. V.: *A History of Denmark*. Second Edition. (New York, Palgrave MacMillan, 2011, 38. p.)
- 2 Feldbæk, Ole: *Danmarks historie*. (København, Gyldendal, 2010, 5, 79. p.); Kühl, Ebbe: *Danmarks historie i et globalt perspektiv*. (København, Gyldendal, 2008, 80. p.)
- 3 Bath, Matthias: *Kopenhagen. Eine Biografie: Menschen und Schicksale von Absalon zur Kleinen Meerjungfrau*. (Mainz am Rhein, Nünnerich-Asmus Verlag & Media, 2014, 45. p.); Findeisen, Jörg-Peter: *Dänemark. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Geschichte

- der Länder Skandinaviens. (Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2009, 109. p.); Larson, James L.: *Reforming the North. The Kingdoms and Churches of Scandinavia, 1520–1545*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 440. p.); Lockhart, Paul D.: *Denmark, 1513–1660. The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy*. (Oxford, Oxford University Press, 2007, 31. p.); Rying, Bent: *Danish in the South and the North. Volume II: Denmark History*. (København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 1988, 117–119. p.)

- ⁴ Jespersen, Leon: *The Constitutional and Administrative Situation*. In: Jespersen, Leon (szerk.): *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*. (Odense, Odense University Press, 2000, 43–181. p., 47, 180. p.)
- ⁵ Bath, M., i. m., 45. p.; Seidelin Jacobsen, Helge: *An Outline History of Denmark*. (København, Høst & Son Forlag, 1986, 46. p.)
- ⁶ Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.
- ⁷ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 35. p.; Maarbjerg, John P.: *Regimen Politicum and Regimen Regale. Political Change and Continuity in Denmark and Sweden (c.1450–c.1550)*. (Scandinavian Studies 72, 2000. 2. sz., 141–162. p., 154–155. p.)
- ⁸ Lockhart, Paul D.: *Frederik II and the Protestant Cause. Denmark's Role in the War of Religions, 1559–1596*. The Northern World 10. (Leiden, Brill, 2004, 17. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.
- ⁹ <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/recesen-om-reformationen-af-30-oktober-1536/> (Letöltés: 2013. 11. 30.)
- ¹⁰ Bohn, Robert: *Dänische Geschichte*. (München, Verlag C. H. Beck, 2001, 55. p.)
- ¹¹ Jespersen, K., 2011, i. m., 39, 96. p.
- ¹² Orfield, Lester B.: *The Growth of Scandinavian Law*. (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1953, 143. p.); Rao, Anna Maria – Supphellen, Steinar: *Power Elites and Dependent Territories*. In: Reinhard, Wolfgang (szerk.): *Power Elites and State Building*. (Oxford, Oxford University Press, 1996, 79–100. p., 85. p.); Schück, Herman: *The Political System*. In: Helle, Knut (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia*. Volume 1: *Prehistory to 1520*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 679–709. p., 758. p.)
- ¹³ Bohn, R., i. m., 44. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 17. p.; Rao, A. – Supphellen, S.: i. m., 85. p.; Sashalmi Endre: *Az emberi testől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300–1800*. (Budapest, Kronosz Kiadó, 2015, 187. p.)
- ¹⁴ Kühle, E., i. m., 80. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ¹⁵ Lockhart, P., 2007, i. m., 56. p.
- ¹⁶ Nordstrom, Byron J.: *Scandinavia since 1500*. (Minneapolis, University of Minnesota Press, 2000, 30. p.)
- ¹⁷ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 35. p.; Maarbjerg, J., i. m., 154–155. p.
- ¹⁸ L. például Anderson, Perry: *Az abszolútista állam*. (Budapest, Gondolat Kiadó, 1989, 370. p.); Sashalmi E., 2015, i. m., 72. p., 227. sz. lábjegyzet.
- ¹⁹ Fabricius, Knud: *Kongeloven: dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling. En historisk Undersøgelse*. (København, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1971 [1. kiadás: 1920], 77. p.)
- ²⁰ Jespersen, K., 2011, i. m., 40. p.; Lockhart, Paul D.: *Political Language and Wartime Propaganda in Denmark, 1625–1629*. (European History Quarterly 31, 2000. 1. sz., 5–42. p., 7. p.); Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ²¹ Jespersen, K., 2011, i. m., 40. p. [„Kings could die, the members of the council could change, but 'The Crown of Denmark' – the fulcrum of sovereignty and the state – existed independently.”]
- ²² Johansen, Jens Chr. V.: *Absolutism and the 'Rule of Law' in Denmark, 1660–c. 1750*. (The Journal of Legal History 27, 2006. 2. sz., 153–173., 157. p.); Kaspersen, Lars Bo: *How Denmark became democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms*. (Acta Sociologica 47, 2004. 1. sz., 71–89. p., 78. p.)
- ²³ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Orfield, L., i. m., 16. p.; Rying, B., i. m., 10. p.
- ²⁴ Lockhart, P., 2001, i. m., 9. p. [A Christian Fredriksen magyarul „Frígyes fia, Keresztély”-t jelent – a szerző megjegyzése.]
- ²⁵ Jespersen, L., 2000, i. m., 49. p.
- ²⁶ Sashalmi E., 2015, i. m., 146. p.
- ²⁷ Jespersen, L., 2000, i. m., 49. p.
- ²⁸ A témáról bővebben lásd Maarbjerg, J., i. m.
- ²⁹ Nagy Gábor: *A középkori Svéd Királyság története*. (Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2012, 170. p.) [Nagy Gábor megjegyzi, hogy az uniós oklevélnek végleges változatát nem ismerjük. A mai értelmezés szerint feltehető, hogy I. Margit azt nem fogadta el. A 15. század során azonban jogi jelentőséget tulajdonítottak neki, és a tanácsalkotmányosság (rådkonstitutionalism) fontos hivatkozási alapja lett.]
- ³⁰ Kurrild-Klitgaard, Peter: *The Constitutional Economics of Autocratic Succession*. (Public Choice 103, 2000. 1–2. sz., 63–84. p., 77. p.)
- ³¹ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 31–32, 35. p.; Maarbjerg, J., i. m., 154–155. p.
- ³² Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.
- ³³ Kurrild-Klitgaard, P., i. m., 77. p.
- ³⁴ Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 32. p.
- ³⁵ Olden-Jørgensen, Sebastian: *Poesi og politik: lejlighedsdigtrngen ved enevældens indførelse 1660*. Renæssancestudier 8. (København, Museum Tusulanum Press, 1996, 30. p.)
- ³⁶ Nagy G., i. m., 83. p.
- ³⁷ Johansen, J., i. m., 157. p.
- ³⁸ Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig*. Jogtörténeti Értekezések 37. (Budapest, Gondolat Kiadó, 2009, 28. p.); Líndal, Sigurður: *Early Democratic Traditions in the Nordic Countries*. In: Wisli, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. (København, Det Danske Selskab, 1981, 15–43. p., 27. p.); Orfield, L., i. m., 18. p.; az első dán királyi chartáról bővebben lásd Kjersgaard, Erik: *Denmark's Magna Carta*. (København, Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 1982.)
- ³⁹ Bagge, Sverre: *Cross & Scepter: The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation*. (Princeton, Princeton University Press, 2014, 150, 163. p.); Feldbæk, O., i. m., 36. p.; Hoffmann, Erich: *Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*. (Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1976, 139. p.); Skovgaard-Petersen, Inge: *The Danish Kingdom: Consolidation and Disintegration*. In: Helle, Knut (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia*. Volume 1: *Prehistory to 1520*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 353–368. p., 366. p.) – a forrást német nyelven lásd Tamm, Ditlev – Schubert, Werner – Jørgensen, Jens Ulf (szerk.): *Quellen zur dänischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (12–20. Jahrhundert)*. Rechts-historische Reihe 363. (Frankfurt am Main, Peter Lang, 57–60. p.) [10. sz. forrás.]
- ⁴⁰ Kjersgaard, E., i. m., 6. p.; Líndal, S., i. m., 27. p.; Skovgaard-Petersen, I., i. m., 366. p.
- ⁴¹ Bagge, S., i. m., 273. p.; Líndal, S., i. m., 28. p.; Maarbjerg, J., i. m., 150. p.
- ⁴² Larson, J., i. m., 398. p.
- ⁴³ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.; Maarbjerg, J., i. m., 144. p.
- ⁴⁴ Az 1658. évi roskildei békeszerződéssel a Svéd Királysághoz csatolt part menti terület, a mai Svédország déli része – a szerző megjegyzése.
- ⁴⁵ Bohn, R., i. m., 44. p.
- ⁴⁶ Lockhart, P., 2004, i. m., 38. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 37–38. p.
- ⁴⁷ Lockhart, P., 2007, i. m., 37. p.; a forrás néhány szakaszát német nyelven lásd Tamm, D. – Schubert, W. – Jørgensen, J., i. m., 74–75. p. [19. sz. forrás.]
- ⁴⁸ Bellamy, Martin: *Christian IV and his Navy. A Political and Administrative History of the Danish Navy, 1596–1648*. The Northern World. Volume 25. (Leiden–Boston, Brill, 2006, 44. p.); Munck, Thomas: *Seventeenth-Century Europe. State, Conflict and Social Order in Europe, 1598–1700*. Palgrave History of Europe. (New York, Palgrave, 1990, 62. p.)
- ⁴⁹ Kjærgaard, Thorkild: *The Danish Revolution, 1500–1800. An Eco-historical Interpretation*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 201. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 184. p.
- ⁵⁰ Kjærgaard, T., i. m., 201. p.
- ⁵¹ Bath, M., i. m., 57. p.; Bellamy, M., i. m., 25. p.; Feldbæk, O., i. m., 99. p.; Jørgensen, Frank – Westrup, Morten: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*. (Viborg, Dansk Historisk Fællesforening, 1982, 39. p.); Kan, Alekszandr Sz.: *A skandináv országok történe-*

- te. (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976, 80. p.); Lauring, Palle: *A History of the Kingdom of Denmark*. (København, Høst & Sons Forlag, 1960, 159–160. p.); Orfield, L., i. m., 9. p.; Rying, B., i. m., 152. p.
- ⁵² A forrás 55. szakaszát német nyelven lásd Tamm, D. – Schubert, W. – Jørgensen, J., i. m., 86–87. p. [30. sz. forrás.]
- ⁵³ Jespersen, K., 2011, i. m., 45. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 228–229. p.; Nordstrom, B., i. m., 56–57. p.
- ⁵⁴ Johansen, J., i. m., 157. p.; Treasure, Geoffrey: *The Making of Modern Europe, 1648–1780*. (London–New York, Routledge, 2003, 419. p.)
- ⁵⁵ Ekman, Ernst: *The Danish Royal Law of 1665*. (The Journal of Modern History 29, 1957. 2. sz., 102–107. p., 103. p.); Kaspersen, L., i. m., 79. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 245. p.; Sashalmi E., 2015, i. m., 203. p.
- ⁵⁶ Schück, H., 2008, i. m., 680. p.
- ⁵⁷ Schück, H., 2008, i. m., 680. p.; Skovgaard-Petersen, I., i. m., 362. p.
- ⁵⁸ Képes Gy., i. m., 2009, 30. p.; Orfield, L., i. m., 18. p.
- ⁵⁹ Sashalmi E., 2015, i. m., 148. p.
- ⁶⁰ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.
- ⁶¹ LINDAL, S.: i. m., 26. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 51. p.; Orfield, L., i. m., 20. p.; Schück, Herman: *Royal Assemblies (Parliaments, Estates)*. In: Pusliano, Phillip – Wolf, Kirsten (szerk.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. (New York, Routledge, 1993, 544–545. p., 544. p.) [Schück, H., 1993a, i. m.]
- ⁶² Bellamy, M.: i. m., 53. p.; Krüger, Kersten: *Die Ständischen Verfassungen in Skandinavien in der Frühen Neuzeit. Modelle einer europäischen Typologie?* In: Krüger, Kersten (szerk.): *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte Aufsätze*. (Berlin–Hamburg–Münster, LIT Verlag, 2005, 179–198. p., 196. p.)
- ⁶³ Krüger, K., i. m., 196. p.; Schück, H., 1993a, i. m., 544–545. p.
- ⁶⁴ LINDAL, S., i. m., 26. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 51. p.; Schück, H., 1993a, i. m., 544–545. p.
- ⁶⁵ Bath, M., i. m., 45. p.; Seidelin Jacobsen, H., i. m., 46. p.
- ⁶⁶ Schück, H., 1993a, i. m., 545. p.
- ⁶⁷ Bellamy, M., i. m., 52. p.
- ⁶⁸ Jensen, Frede P.: *Frederik II.s militære politik 1569–70*. (Historisk Tidsskrift 12, 1973. 6. sz., 59–92. p., 81. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 39. p.
- ⁶⁹ Krüger, K., i. m., 186–187. p.
- ⁷⁰ Lockhart, P., 2007, i. m., 198. p.
- ⁷¹ Brandt, Peter: *Von der Adelsmonarchie zur königlichen „Eingewalt“*. *Der Umbau der Ständegesellschaft in der Vorbereitungs- und Frühphase des dänischen Absolutismus*. (Historische Zeitschrift 250, 1990. 1. sz., 33–72. p., 45. p.); Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.; Krüger, K., i. m., 196. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 198. p.
- ⁷² Lockhart, Paul D.: *Denmark and the Empire. A Reassessment of Danish Foreign Policy under King Christian IV*. (Scandinavian Studies 64, 1992. 3. sz., 390–416. p., 413. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 198. p.; Rian, Øysten: *Conclusions*. In: Jespersen, Leon (szerk.): *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*. (Odense, Odense University Press, 2000, 318–329. p., 322. p.)
- ⁷³ Jespersen, L., 2000, i. m., 178. p.; Krüger, K., i. m., 196. p.; Sashalmi E., 2015, i. m., 202. p.
- ⁷⁴ Krüger, K., i. m., 188. p.
- ⁷⁵ Jespersen, Knud J. V.: *Repression and Representation: Political Culture in Early Modern Scandinavia*. In: Jansson, Maija (szerk.): *Realities of Representation. State Building in Early Modern Europe and European America*. (New York, Palgrave MacMillan, 2007, 133–147. p., 139. p.)
- ⁷⁶ Heiberg, Steffen: *Rigsråd, kongemagt og statsfinanser i 1630'erne*. (Historisk Tidsskrift 13. sorozat, 3. kötet, 1976. 1. sz., 25–58. p., 45. p.); Lockhart, P. 2007, i. m., 198. p.
- ⁷⁷ Bellamy, M., i. m., 53. p.
- ⁷⁸ Lockhart, P., 2007, i. m., 204. p.
- ⁷⁹ Lockhart, P., 2007, i. m., 209. p.
- ⁸⁰ Bellamy, M., i. m., 53. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 209. p.
- ⁸¹ Kurrild-Klitgaard, P., i. m., 77. p.
- ⁸² Bath, M., i. m., 75. p.
- ⁸³ A norvég rendi gyűlések kora újkori történetéről lásd Malhek, Janusz: *Estates Assemblies in Norway in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. (Parliaments, Estates and Representation 21, 2001. 1. sz., 73–90. p.)
- ⁸⁴ Képes Gy., 2009, i. m., 26. p.; Orfield, L., i. m., 17. p.
- ⁸⁵ Skovgaard-Petersen, I., i. m., 363. p.
- ⁸⁶ Helle, Knut: *Towards Nationally Organised Systems of Government. Introductory survey*. In: Helle, Knut (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 345–352. p., 351. p.); Képes Gy.: i. m. (2009, 31. p.); LINDAL, S., i. m., 26. p.
- ⁸⁷ Schück, H., 2008, i. m., 682. p.
- ⁸⁸ Andersen, Per: *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark. Medieval Law and Its Practice, Volume 11*. (Leiden–Boston, Brill, 2011, 400–401. p.); Schück, H., 1993a, i. m., 544. p.; Schück, H., 2008, i. m., 686. p.
- ⁸⁹ Riis, Thomas: *The states of Scandinavia, c.1390–c.1536*. In: Allmand, Christopher (szerk.): *The New Cambridge Medieval History. Volume VII. c.1415–c.1500*. (Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 671–706. p., 679. p.)
- ⁹⁰ Képes Gy., 2009, i. m., 32. p.; LINDAL, S., i. m., 26. p.; Sashalmi Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlatja*. (Budapest, Pannonica Kiadó, 2006, 75. p.)
- ⁹¹ LINDAL, S., i. m., 26. p.
- ⁹² Hoffmann, E., i. m., 162–163. p.; LINDAL, S., i. m., 26. p.; Olesen, Jens E.: *Council of the Realm (Rigsråd)*. In: Pulsiano, Phillip – Wolf, Kirsten (szerk.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. (New York, Routledge, 1993, 111–113. p., 112. p.); Orfield, L., i. m., 18. p.
- ⁹³ Jespersen, L., i. m., 45. p.
- ⁹⁴ Jespersen, K., i. m., 39–40. p.
- ⁹⁵ A rendelet 1539. június 14-ei odensei herredagon átdolgozott, dán nyelven kiadott változatát kivenatosan német nyelven lásd Tamm, D. – Schubert, W. – Jørgensen, J., i. m., 69–72. p. [17. sz. forrás.]
- ⁹⁶ Krüger, K., i. m., 186. p.; Nordstrom, B., i. m., 39. p.
- ⁹⁷ Lockhart, P., 2007, i. m., 44–45. p.; Rao, A. – Supphellen, S., i. m., 85. p.; Sashalmi E., 2006, i. m., 116. p.
- ⁹⁸ Jespersen, L., 2000, i. m., 47–48. p.
- ⁹⁹ Jespersen, K., 2011, i. m., 40. p.
- ¹⁰⁰ Képes György: *A dán példa. Abszolutizmus az elméletől a gyakorlatig*. In: Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. (Budapest, Gondolat Kiadó, 2011, 136–168. p., 141. p.); Ladewig Petersen, Erling: *From Domain State to Tax State*. (Scandinavian Economic History Review 23., 1975. 2. sz., 116–148. p., 128. p.); Maarbjerg, J., i. m., 155. p.
- ¹⁰¹ Jespersen, Leon: *Office and Offence Crisis and Structural Transformation in 17th century Scandinavia*. (Scandinavian Journal of History 18, 1993. 2. sz., 97–120. p., 108. p.)
- ¹⁰² Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ¹⁰³ Brandt, P., i. m., 44. p.; Krüger, K., i. m., 186. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.
- ¹⁰⁴ Lockhart, P., 2004, i. m., 33. p.
- ¹⁰⁵ Jespersen, K., 2007, i. m., 137. p.
- ¹⁰⁶ Jespersen, L., 1993, i. m., 103. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.
- ¹⁰⁷ Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ¹⁰⁸ Bellamy, M., i. m., 44. p. – Enciklopédiák, lexikonok adatai alapján, az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy 1536-tól a tanács 1660. évi feloszlásáig hét-hét Bille és Ulfeldt, valamint hat-hat Brahe, Gyldenstjerne és Rosenkrantz családtagot neveztek ki. Amikor tehát Shakespeare a Hamlet két, nem túl pozitív szereplőjét Guildensternnek és Rosencrantznak nevezte, a korabeli dán arisztokrácia belső viszonyainak jó ismeretéről tett tanúbizonyságot. [Lásd *Dansk Biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537–1814*. Första utgåvan, 19 band, 1887–1905. <http://runeberg.org/dbl/>; *Den store Danske. Gyldendals åbne encyklopedi*. <http://>

- www.denstoredanske.dk/; *Roskildes Historie*. <http://www.roskildehistorie.dk/> (Letöltés: 2013. 11. 29.)]
- ¹⁰⁹ Jespersen, L., 2000, i. m., 48–49. p.
- ¹¹⁰ Bellamy, M., i. m., 45. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 414. p.; Munck, T., i. m., 63. p.
- ¹¹¹ Bellamy, M., i. m., 45. p.
- ¹¹² Bellamy, M., i. m., 45. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.
- ¹¹³ Bellamy, M., i. m., 45. p.
- ¹¹⁴ Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.
- ¹¹⁵ Jespersen, L., 2000, i. m., 50. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 209. p.
- ¹¹⁶ Krüger, K., i. m., 186. p.; Lockhart, Paul D.: *Religion and Princely Liberties. Denmark's Intervention in the Thirty Years War; 1618–1625*. (The International History Review 17, 1995. 1. sz., 1–22. p., 4. p.); bővebben lásd Lockhart, P., 2007, i. m., 133, 142–147. p.; részletesen: Ladewig Petersen, Erling: *Defence, War and Finance: Christian IV and the Council of the Realm, 1596–1629*. (Scandinavian Journal of History 7, 1982. 1–4. sz., 277–313. p.)
- ¹¹⁷ Képes Gy., 2009, i. m., 26. p.; Orfield, L., i. m., 17. p.
- ¹¹⁸ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 14. p.; Schück, Herman: Chancery. In: Pulsiano, Phillip – Wolf, Kirsten (szerk.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. (New York, Routledge, 1993, 71–72. p., 71. p.) [Schück, H., 1993b.]
- ¹¹⁹ Christensen, William: *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede*. (København, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1903, 83. p.); a kancellárok listáját lásd <http://www.roskildehistorie.dk/oversigter/embeder/rigsembeder/kanslere.htm> (Letöltés: 2015. 06. 02.)
- ¹²⁰ Schück, H., 1993b, i. m., 71. p.
- ¹²¹ Lerdam, Henrik: *Kongen og tinget. Det senmiddelalderlige retsvæsen, 1340–1448*. (København, Museum Tusulanum Press, 2001, 33. p.)
- ¹²² Christensen, W., i. m., 85–87. p.
- ¹²³ Olesen, Jens E.: *The Governmental System in the Union of Kalmar; 1389–1439*. In: Riis, Thomas (szerk.): *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes* 1. (Odense, Odense University, 1995, 49–66. p., 56. p.)
- ¹²⁴ Christensen, W., i. m., 99. p.; Schück, H., 1993b, i. m., 71. p.
- ¹²⁵ Hybel, Nils – Poulsen, Bjørn: *The Danish Resources, c. 1000–1550. Growth and Recession*. The Northern World 34. (Leiden–Boston, Brill, 2007, 100. p.)
- ¹²⁶ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 48. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 70. p.
- ¹²⁷ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹²⁸ Bellamy, M., i. m., 49–50. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹²⁹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹³⁰ Bellamy, M., i. m., 50. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 72. p.; Képes Gy., 2011, i. m., 154. p.; Lockhart, P., 2000, i. m., 52. p.
- ¹³¹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 18. p.
- ¹³² Bellamy, M., i. m., 50. p.; Bohn, R., i. m., 57. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 72. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M.: i. m., 19. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.
- ¹³³ Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹³⁴ Bellamy, M., i. m., 51. p.
- ¹³⁵ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19–20. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹³⁶ Bellamy, M., i. m., 51. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹³⁷ Lockhart, P., 1992, i. m., 413. p.
- ¹³⁸ Jespersen, L., 2000, i. m., 72. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹³⁹ Bellamy, M., i. m., 51. p.
- ¹⁴⁰ Bellamy, M., i. m., 51. p.
- ¹⁴¹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹⁴² Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 18. p.
- ¹⁴³ Bellamy, M., i. m., 52. p.
- ¹⁴⁴ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 95. p.
- ¹⁴⁵ Bellamy, M., i. m., 52. p.
- ¹⁴⁶ Bellamy, M., i. m., 52. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹⁴⁷ Bellamy, M., i. m., 52. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 97. p.
- ¹⁴⁸ Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹⁴⁹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 14. p.
- ¹⁵⁰ Hybel, N. – Poulsen, B., i. m., 100. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 70. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 18. p.
- ¹⁵¹ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 55–56. p.
- ¹⁵² Jespersen, L., 2000, i. m., 7. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹⁵³ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁵⁴ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.
- ¹⁵⁵ Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹⁵⁶ Bellamy, M., i. m., 46. p.; Lockhart, P., 1992, i. m., 414. p.
- ¹⁵⁷ Bellamy, M., i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹⁵⁸ Bellamy, M., i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁵⁹ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.
- ¹⁶⁰ Bellamy, M., i. m., 49. p.
- ¹⁶¹ Lockhart, P., 2007, i. m., 55–56. p.
- ¹⁶² Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁶³ Bellamy, M., i. m., 48–49. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.
- ¹⁶⁴ Jespersen, L., 2000, i. m., 7. p.
- ¹⁶⁵ Bellamy, M., i. m., 49. p.; Ladewig Petersen, E., 1982, i. m., 309. p.; Lockhart, P., 1992, i. m., 410, 414. p.
- ¹⁶⁶ Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁶⁷ Bellamy, M., i. m., 49. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.
- ¹⁶⁸ Bellamy, M., i. m., 49. p.
- ¹⁶⁹ Bellamy, M., i. m., 49. p.
- ¹⁷⁰ A fejezetben közölt életrajzi adatok forrása: *Den store Danske. Gyldendals åbne encyklopædi*. <http://www.denstoredanske.dk/> (Letöltés: 2013. 11. 27., 2016. 03. 08.)
- ¹⁷¹ Tamm, Ditlev: *The History of Danish Law. Selected Articles and Bibliography*. (København, DJØF Publishing, 2011, 57–58. p.)
- ¹⁷² Larson, J., i. m., 449. p.
- ¹⁷³ Andersen, P., i. m., 320. p.; Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁴ Andersen, P., i. m., 400–401. p.; Orfield, L., i. m., 32. p.; Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁵ Andersen, P., i. m., 400. p.
- ¹⁷⁶ Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁷ Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁸ Tamm, D., i. m., 61. p.
- ¹⁷⁹ Andersen, P., i. m., 403. p.
- ¹⁸⁰ Andersen, P., i. m., 406–407. p.
- ¹⁸¹ Bellamy, M., i. m., 53. p.
- ¹⁸² Bellamy, M., i. m., 54. p.

Hatályos joganyagunk több olyan rendelkezést tartalmaz, melyek korlátok közé szorítják a katonák véleménynyilvánítási szabadságát.¹ A Magyar Honvédség tényleges, valamint a rendvédelmi szervek hivatásos állománya számára minden olyan megnyilvánulás tilalmazott, melyek összeegyeztethetetlenek a katonai testületek hatékony működését biztosító tényezőkkel: a fegyvellemmel, a szolgálati renddel, valamint a függelmi viszonyokkal.²

- A fegyvellem a jogszabályok, belső rendelkezések és az előjárók által meghatározott követelmények teljesítését, végrehajtását jelenti. Megvalósítása és fenntartása minden katonára kötelessége. Egy Zrínyi Miklósnak tulajdonított aforizma szerint „*fegyvellem nélkül a had nem had, csak zűrzavar*”.³
- A szolgálati rend a köteleességek teljesítéséhez és a feladatok végrehajtásához szükséges, jól kidolgozott, a gyakorlatban érvényesülő szervezeti és működési rendet, a jogosultságoknak, a kötelezettségeknek mindenki számára történő pontos meghatározását, a katonai élet és szolgálat minden területére kiterjedő tevékenység személyi, dologi feltételeinek biztosítását jelenti.
- A függelme a szolgálati rend és fegyvellem alapja, biztosítja az előjáró és más szolgálati közeg, illetve feljebbvaló jogát a parancs és egyéb rendelkezés adására, valamint meghatározza az alárendelt kötelezettségét a parancs teljesítésére.

A hon- és rendvédelmi szervezetek rendeltetésszerű működése feltételezi továbbá a katonák személyes felelősségérzetén alapuló engedelmisségi készségét, mely alapján – az egyéni érdekeit háttérbe szorítva, a szolgálati rend által biztosított keretek között – végrehajtja a jogszabályokban foglaltakat, valamint az előjárói által meghatározottakat. Ennek során tiszteletben kell tartania az állam, valamint az állampolgárok közösségének érdekeit, a jogszabályokat, a szolgálati tekintélyt, végezetül pedig a szervezeti hierarchián belül elfoglalt pozíciójából adódó kötelességeit, így köteles felelősséggel viseltetni előjárói, továbbá alárendeltjei irányában.

A katonai testületek hatékony működését sértő vagy veszélyeztető megnyilvánulások fegyvelmi, súlyosabb esetben pedig büntetőjogi felelősségre vonást eredményezhetnek.⁴ E szankciók alapvető célja a jogi tárgy – a fegyvellem, a szolgálati rend, valamint a függelmi viszonyok – védelme, végső soron pedig a hon- és rendvédelmi szervek rendeltetésszerű működésének biztosítása.

Ha a magyar szabályozást összevetjük más államok ilyen tárgyú rendelkezéseivel, nagyfokú hasonlóságot fedezhetünk fel, ami döntően arra vezethető vissza, hogy a katonai testületek szervezési és működési elvei mindenütt azonosak.⁵ Ezen elvek azonban nem csupán napjainkban meghatározó jelentőségűek, hanem a múltban is annak kellett lenniük, hiszen aligha képzelhető el ütőképes haderő egységes irányítás, fegyvellem, valamint szolgálati és függelmi rend nélkül.

Erre vezethető vissza feltevés, mely szerint a katonai testületek rendeltetésszerű működését sértő vagy ve-

Fejes Erik

A katonák véleménynyilvánításának korlátai a kora újkori magyar hadi regulákban

szélyeztető megnyilvánulásokkal szemben – valamilyen módon – a korábbiakban is fel kellett lépni. Írásomban arra keresem a választ, hogy a magyar katonai jog első írott forrásaiban, a hadi regulákban találhatóak-e a véleménynyilvánítási szabadságát korlátozó rendelkezések, és ha igen, azok mire vezethetők vissza, megszegésük pedig milyen szankciókat vont maga után.

A hadi regulákról

Első katonai szabályzataink a török elleni harcok időszakában születtek, a XV–XVI. században. Ebben az időben még nem volt szervezett nemzeti haderő, így ritkák voltak az általános érvényű hadi regulák. A szabályzatok nagy része banderális seregek vagy várőrségek részére, illetőleg egy-egy meghatározott harci cselekmény végrehajtására készült.⁶

Feltehető, hogy I. Mátyás (1458–1490) zsoldoshadse- rege is rendelkezett hadi szabályzattal, azonban hazánk első ismert katonai reguláját Bártfa városa bocsátotta ki a XV. század második felében.⁷

A függelmi rend, ezen belül pedig a szolgálati tekintély megőrzése már ekkor különös jelentőséggel bírhatott, ugyanis a – mindössze öt pontból álló – szabályzat azzal kezdődik, hogy „*aki a zsoldosok közül hadnagyát vagy tizedesét szóval vagy tettel megsérti, fejét veszítse*”. Az előjáró ellen irányuló tettleges erőszak és a verbális tekintélysértés – hatályos jogunktól eltérően – még azonos súllyal esett latba, ami a szolgálati tekintély védelmének feltétlenségére utal.

A regula utolsó pontja a lovageszmény visszatükröz- déseként is értékelhető, ugyanis a zsoldosoknak „*fejvesztés terhe mellett*” tiltotta, hogy az asszonyokat, illetve lányokat illetlen szóval vagy tettel sértsék.⁸

Istenkáromlás

Ahogy a nőekkel szembeni illetlen viselkedést, úgy az istenkáromlást és a szitkozódást is katonához méltatlan cselekedetnek tartották, így nem véletlen, hogy hadi reguláink kiemelt figyelmet szenteltek e kérdéskörnek.⁹

A vonatkozó szabályozás egyik legszebb példáját az 1665-ben Kővár védői számára kiadott ediktumban találhatjuk. „Mivel igen eláradott az isten ellen való káromkodás. [...] Valaki ezeknek a rít szitkoknak nemével, ördögattával, ördögteremtéssel szitkozódik, indifferenter akárki legyen: kövel veretessék agyon. A ki pedig ördög-lelkével s egyéb afféle szokatlan szitkokkal szitkozódik, német és darabont, szolgarend: megpálcáztassék.”¹⁰

Bár a szankciók igen súlyosak voltak, különösebb eredményre nem vezethettek. II. Rákóczi Ferenc pár év-tizeddel később szomorúan állapította meg, hogy a „szelid” intelmek ellenére „a ragály úgy terjed, annyira, hogy már nagyobb tekintélynek örvend az, a ki mennél inkább ki tudja cifrázni tobzódó ajakkal a magyar nyelvnek 'atta teremtette' káromkodásait, hogy ezek által koptassák isten dicséretére teremtett nyelvüket és katonai dicsőségnek tartják emez isten-káromló szokásukat.”¹¹

Erre tekintettel 1705-ben külön hadi rendeletet adott ki a káromkodók ellen, melyben a szabályozás eredőit is ismerteti: „gúny tárgyává váltunk más keresztyén népek előtt s mi több, az efféle kihágások által eltávolítjuk magunktól az Isten kegyelméből fegyvereinknek eddig engedélyezett szerencsés sikereket és ezen nemzeti bűn miatt könnyek között látjuk majd édes hazánkra zúdulni a különféle csapásokat”.¹² Mindez jól mutatja II. Rákóczi Ferenc azon félelmét, hogy a „bűnös szokás” miatt elveszíthetjük a keresztyén szövetségeseinket, de még inkább Isten kegyelmét, melyek nélkül szabadságunk kivívását nem remélhettük.¹³

Tekintélysértés

Bártfa város hadi regulája mellett kivétel nélkül szinte az összes katonai szabályzat büntetni rendelte az előljárók tekintélyének megsértését.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1623 körül kiadott hadi ediktumában olvashatjuk, hogy „minden vitézlő rend tőlünk eleikben adatot kapitányától, az után hadnagyától halgasson, azt becsüllye, valamit az minékünk való szolgálatban fog parancsolni, abban igen nagy engedelmséggel szavát fogadja, ellene ne támadjon, és semmiben ellene ne járjon szántsándékkal, mert valaki kapitányára, hadnagyára támad, valaki szidalommal illeti, meghal érte; valaki illetlen szókkal illeti, mely becsületi ellen lenne, három pálcával veretessék meg érte”.¹⁴

A szabályozás a függelmi rendre vezethető vissza, melynek alapja a szolgálati felsőbbtség kötelező érvényű parancsának az alárendelt részéről történő maradéktalan végrehajtása, azaz az engedelmség. A parancsadásra jogosult akaratanak azonban csak az tudja magát alávetni, aki elfogadja és tisztelt előljáróját, így annak megóvása a katonai jogban kiemelt jelentőséggel bír.¹⁵

Megjegyzést érdemel, hogy nemcsak az előljárók, hanem más parancsadási joggal bíró szolgálati személyek, így a strázsát állók,¹⁶ valamint a katonai ügyészek elődeinek tekinthető profoszok tekintélyének megsértését is szigorúan büntették. „Valaki kezét veti vagy az profoszra

vagy annak szolgáljára, minden kegyelem nélkül fejével éri meg; az ki pedig bosszú beszéddel illeti, kerékre tétetik.”¹⁷

Bocskai István erdélyi fejedelem 1606-ban kiadott haditörvénye az elkövetési magatartás jellege alapján rendelte büntetni a parancsmegtagadást, így a bírói jogkörrel felruházott soltésznek akár arra is lehetősége volt, hogy a cselekmény kirívóan tekintélysértő voltát súlyosító körülményként külön is értékelje. „Általában minden parancs vagy utasítás nem-telejesítése a magaviselet mivoltja szerint halállal vagy más büntetéssel sújtandó.”¹⁸

Alárendelt megsértése

Katonai szabályzataink védelemben kívánták részesíteni az alárendeltet is az előljárók önkénye, hatalmaskodása, illetőleg túlkapasai ellen.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1634-ben kiadott hadi regulája meghagyta, hogy „...kapitányink és hadnagyink is senkit vétek nélkül meg ne szidalmazzanak [...] hanem kinek-kinek érdemek szerint való tisztességet adjanak”.¹⁹

Az 1789-ben kiadott Khevenhüller-féle hadi utasítás a szabályozás hátterét is igyekezett megvilágítani. „Az altiszt óvakodjék attól, hogy rendre utasítás alkalmával kemény, vagy gyalázó kifejezéseket használjon – a kapitány parancsait ildomossággal adja, mert az alárendeltet ésszel lehet kormányozni – a katonát nem szabad bántalmazni, mert egy bizonyos tekintet, mellyel ez egyik a másik iránt viseltetik, tiszteletet gerjeszt és növeli a tekintélyt.”²⁰

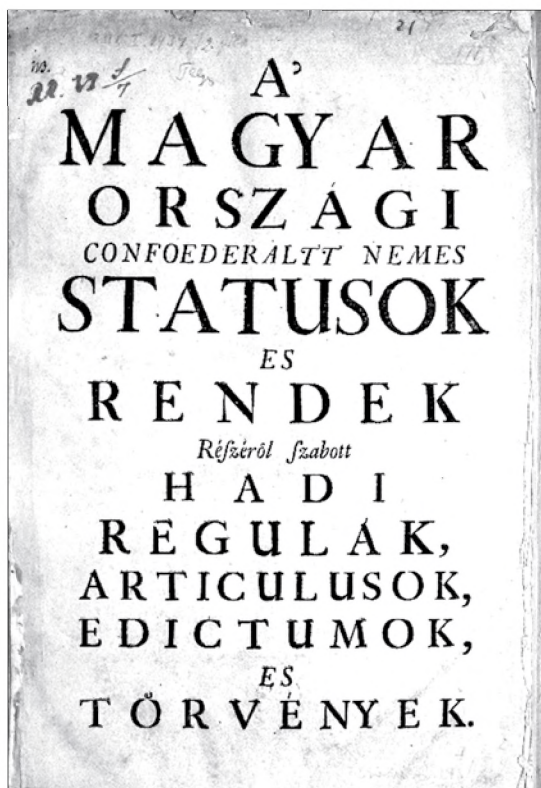
Hadi reguláink igen súlyos büntetéseket rendeltek az egyes elkövetési magatartásokhoz, így szembevetendő, hogy az idézett rendelkezések mellőzik a jogkövetkezmények meghatározását. Ha figyelembe vesszük, hogy a seregek vezető rétegét akkoriban a nemesség adta, ez talán nem is meglepő. Kérdésként merül fel azonban, milyen védelmet nyújthattak ezen intelmek az egyébként is kiszolgáltatott helyzetben lévő közkatonáknak.

Bajtársi és egyéb tiszteletlenségek

Katonai életviszonyok között kiemelt jelentőséggel bír a bajtársiasság, ami annyit tesz, hogy a katonák kötelesek egymásnak az elvárható tiszteletet megadni, egymás becsületét, jogait tiszteletben tartani, és támogatni a másikat a bajban, továbbá kimenteni a veszélyből. A bajtársiasság emellett magában foglalja a kölcsönös elismerést és a mások helyzetére való odafigyelés követelményét is.

Mindebből következik, hogy szabályzataink tiltották „az egymás között való veszekedést, becsületlenséget, szitkozódásokat, vagdalkozásokat, verekedéseket” is.²¹

Az 1707. évi önödi országgyűlésen elfogadott *Edictum militare*, II. Rákóczi Ferenc katonai büntető törvénykönyve szerint ha „valaki felebarátyának méltatlanul becsületiben gázol, és azt vagy szemben, vagy hát megé mocskos

II. Rákóczi Ferenc 1707-ben kiadott katonai büntető törvénykönyvének címlapja

Thurzó György (1557–1616), az 1606-os füleki zendülés miatt összehívott haditörvényszék elnöke

szókkal illeti, gyalázza, jó hírében, nevében meg-becstele-níti, kissebbíti, a' Hadi Széken revideáltassék dolga, s ha meg nem bizonyíthatya a' felebaráttýára kent gyalázatot, nyelv váltságon maradgyon²²

A *Tripartitum* II. részének LXXII. címe értelmében „a királyi felség vagy más rendes bírák elé terjesztett igazságtalan és hamis panasz és gyakran valamely jó hírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becs-telen szavak miatt” az elkövetőt nyelvváltságra ítélték, melyet „száz arany forintot tevő huszonöt girával” egyenlíthetett ki.²³

A katonák közötti ellentét bomlasztólag hat a fegyelem-re, ezért minden olyan megnyilvánulásnak elejét kívánták venni, melyek összegegyeztetetlenség a bajtársiasság kö-vetelményével. Kissé ellentmondásosnak tűnik azonban, hogy szabályzataink lehetőséget biztosítottak a valóság bi-zonyítására, ugyanis a bajtárs jó hírének csorbítása akkor is éket verhet a katonák közé, ha a cselekményt valós tények hangoztatásával követik el.

A lovagkorban gyökerező hagyományok nem csupán a nők, hanem a szegények,²⁴ az idegen nemzetből valók,²⁵ valamint az egyházi személyek, sőt más vallásának a tisz-teletét is megkövetelték.

Forgách Ádám bányavárosi főkapitány 1648-ban ki-adott katonai rendtartása meghagyta, hogy „az egyházi rendeknek becsület adassék, senki egymás hite ellen gya-lázatosan se vallása ellen s annnyival inkább káromkodva ne beszéljen és ne gyűlölködjék; szeressék egymást és va-laki ez ellen cselekednék, egy hétig való kemény tömlöczö-zéssel büntetődjék meg”.²⁶

Zendülés

Hadi reguláink egyik legsúlyosabb függelemsértő maga-tartása a zendülés volt, melynek elkövetői a legszigorúbb büntetésre számíthattak. „Minden zendülés és lázadás, to-vábbá a tiszteknek való ellenszegülés, fővesztés terhe alatt tiltatik.”²⁷

Habár a deliktum elkövetési magatartását teljeskörűen egyik szabályzatunk sem határozta meg, az 1606-os füleki zendüléssel kapcsolatos haditörvényszéki eljárás jegyző-könyvei²⁸ alapján megállapítható, hogy akkoriban is olyan csoportos, nyílt ellenszegülést értettek rajta, amely veszé-lyeztette a szolgálati feladatok teljesítését.²⁹

Büntető törvénykönyvünk hatályos rendelkezéséhez hasonlóan nem csupán a zendülés kezdeményezőjét, szer-vezőjét vagy vezetőjét, hanem az abban részt vevő, ille-tőleg az azt támogató valamennyi katonát büntetni ren-delték.³⁰

A cselekmény kiemelt tárgyi súlyát jelzi, hogy arra is halálbüntetés várt, aki „oly szavakat ejt[ett], melyekből zendülés támadhat[ott]”.³¹

Bujtogatás – harci szellem bomlasztása

Az előljáró, a parancs vagy általában a szolgálati rend, va-lamint a fegyelem iránt elégedetlenséget szító, továbbá a háború idején kishitűséget keltő katonákra is szigorú büntetés várt.

I. Rákóczi György 1634-es hadi ediktuma meghagyta, hogy „senki hamis hírt ne költson táborunkban feje vesztése alatt, hanem ha ki mi hírt hallhat, igazat vagy hamisat, tartozzék főkapitányának mingyárt megjelenteni, el nem titkolni, és az tábort ne rémítsék, mert valaki ez ellen cselekedik, megbizonyosodván, meghal érte”.³²

A tábori elhelyezési körülmények nem lehettek a legjobbakkal, ezért több szabályzat külön is büntetni rendelte a szállással kapcsolatos elégedetlenséget.³³

Hadi reguláink ugyanakkor lehetőséget biztosítottak a katonák vélt vagy valós sérelmeinek előterjesztésére, azonban megkötés volt, hogy panaszaikkal kizárólag előjáróikhoz fordulhattak.³⁴

Pártütés

A katonák politikai véleménynyilvánításának tilalma szintén visszavezethető hadi reguláink rendelkezéseire.³⁵

Bethlen Gábor korábbiakban már idézett haditörvénye alapján a pártütők mellett azok felbujtóit is halálbüntetéssel sújthatták: „Táborunkban senki hamis hírt ne költson, és senkit rémíttetni ne igyekezzék, annál inkább párt ütésre senkit ne kistessen, tanácsollyon, mert valakire megbizonyosodik, meghal érte.”³⁶

Minden katona hűséggel tartozott hazája és nem utolsósorban törvényes királya iránt. A három részre szakadt országban azonban több, egymással hadakozó uralkodó volt, így nem lehetett közömbös, hogy a sereg vagy annak katonái kinek az oldalára álltak. Miután a magyar nemzeti érdekek háttérbe szorultak, katonáink elsősorban ahhoz voltak lojálisak, aki a zsoldjukat fizette. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül az sem, hogy a katonák szívesebben szolgálták azt az uralkodót, akinek a céljaival azonosulni tudtak. A zsold összege, illetve az uralkodók céljai azonban gyakran változtak, így nem véletlen, hogy az árulással felérő pártütés – elrettentésként – igen szigorú szankciót vont maga után.

Hatályos jogunk ugyan mást ért a politikai véleménynyilvánítás tilalmán, és a szabályozás indoka is eltérő, azonban a vonatkozó rendelkezések közös eredőjeként értékelhetjük azt a felismerést, hogy a pártoskodás károsan hat a fegyelemre, a szolgálati rendre, valamint a függelmi viszonyokra.

A katonák véleménynyilvánításának korlátai a kora újkorban és napjainkban

A szemelvényekből látható, hogy hatályos jogunkhoz hasonlóan kora újkori hadi reguláink is korlátok közé szorították a katonák véleménynyilvánítási szabadságát. Utóbbi rendelkezések ismertetésén és értékelésén túl a két joganyag összehasonlítását sem mellőzhetjük, hiszen a korlátozás alapjául szolgáló elkövetési magatartások, a védett jogi tárgyak, valamint a szankciók összevetése

további lehetőséget kínál számunkra a téma minél alaposabb feldolgozására.

E kérdéskörök kifejtését megelőzően azonban indokoltnak tűnik rámutatni egy fontos rendszertani sajátosságra. Kora újkori hadi reguláinkban a fegyelmi, illetőleg büntetőjogi rendelkezések még nem különültek el egymástól. Hatályos jogunkban előbbiek a hon- és rendvédelmi testületek és a kötelekükhöz tartozó személyek között fennálló, sajátos tartalmú jogviszonyból eredő kötelezettségek vétkes megszegése, míg utóbbiak a mások személyét vagy jogait, illetve az ország társadalmi, gazdasági, állami rendjét sértő vagy veszélyeztető, büntető törvénykönyvben meghatározott (elkövetési) magatartások esetén alkalmazandóak.³⁷ Másképpen fogalmazva: kizárólag a materiális jogellenesség büntetőjogilag releváns szintjét el nem érő, azonban a katonai testületek hatékony működése, valamint társadalmi megbecsülése ellen ható cselekmények tartoznak fegyelmi, illetőleg méltatlansági eljárásra.³⁸

A kora újkori hadi regulák által büntetni rendelt cselekmények egy része már akkor is a hadsereg, illetve a katonák becsületének védelmét szolgálta. Az istenkáromlás, a nők, a szegények, az idegen nemzetből valók, az egyházi személyek, valamint a más vallásúak szidalmazása mint katonához nem méltó megnyilvánulások napjainkban legfeljebb méltatlanság megállapításához, végső soron pedig a jogviszony megszüntetéséhez vezethetnek.³⁹

A pártoskodás tilalma ma leginkább a politikai véleménynyilvánítás korlátozásának feleltethető meg, melynek megszegése – a pártatlanság elvének sérelme, valamint a hon- és rendvédelmi szervezetek működését meghatározó tényezőkkel össze nem egyeztethető volta miatt – fegyelmi felelősségre vonást eredményezhet.⁴⁰

Hatályos büntető törvénykönyvünk hét olyan tényállást (szolgálat megtagadása, zendülés, parancs iránti engedetlenség, szolgálati tekintély megsértése, bujtogatás, alárendelt megsértése, harci szellem bomlasztása) tartalmaz, melyek a véleménynyilvánítás szabadságának – közvetlen vagy közvetett – korlátját jelentik. Ezek közül – a szolgálat megtagadásán kívül – valamennyi cselekmény büntető volt már a kora újkorban is, ami arra utal, hogy a katonai testületek hatékony működését feltételező tényezők – a fegyelem, a szolgálati rend, valamint a függelmi viszonyok – védelmének elvéből a véleménynyilvánítást korlátozó rendelkezések szükségszerűen következnek.

A kora újkor, illetőleg napjaink büntetőjogi rendelkezéseinek összevetése eredményeként megállapítható, hogy az elkövetési magatartások jóval átfogóbbak és cizelláltabbak lettek. A szolgálati tekintély, valamint az alárendelt megsértése immáron a tekintély vagy az emberi méltóság feltűnően durva, illetőleg más előtt történő elkövetését kívánja meg, a több katona előtt vagy nyilvánosan elkövetett cselekmények pedig súlyosabb büntetést vonnak maguk után. Utóbbi büncselekmény törvényi tényállása jogkövetkezményt is fűz az elkövetési magatartáshoz, ami a kora újkori szabályozáshoz képest hatékonyabb védelmet biztosít az alárendeltnek számára. Büntető törvénykönyvünk már nem példálózó jelleggel, hanem komplex módon szabályozza a zendülés és a bujtogatás elkövetési

magatartását, melyek súlyosabban büntetendők, ha a szolgálatra vagy a fegyelemre jelentős hátrány veszélyével járnak.

Ezen változások – meglátásom szerint – a katonai testületek működésének hatékonyabb védelmét, valamint a jogbiztonság követelményének érvényesülését szolgálták.⁴¹

A jogi tárgyak – fegyelem, szolgálati rend, függelmi viszonyok – viszont az elmúlt évszázadokban változatlanok maradtak. A szankciókat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy differenciáltabbak és enyhébbek lettek, bár az utóbbi változás – az emberi jogok előtérbe kerülésének következtében – nem csupán a katonai, hanem más bűncselekmények esetén is megmutatkozik.

Összegzés

Vizsgálódásunk eredményeként megállapítható, hogy kora újkori hadi reguláink is számos, a katonák vélemény-

nyilvánítási szabadságát korlátozó rendelkezést tartalmaztak. Ezek egy része a katonai testületek rendeltetésszerű működését sértő vagy veszélyeztető, más részük pedig a katonákhoz méltatlan megnyilvánulások megelőzésére, illetve szankcionálására szolgáltak.

A fegyelemmel, a szolgálati renddel, illetőleg a függelmi viszonyokkal össze nem egyeztethető magatartások szabályozása nagyfokú hasonlóságot mutat hatályos jogunk vonatkozó rendelkezéseivel. Különbség szinte csak abban mutatkozik, hogy az elkövetési magatartások meghatározása kissé cizelláltabbá vált, az alárendeltek hatékonyabb védelmet élveznek, a szankciók pedig jelentősen enyhültek.

A káromkodás, a nők, a szegények, az idegen nemzetből valók és az egyházi személyek megsértése, valamint a politikai véleménynyilvánítás büntetőjogi felelősségre vonást ugyan már nem eredményezhet, azonban kirívó esetekben – fegyelmi vagy méltatlansági eljárás keretében – ezen megnyilvánulások is szankcionálhatók.⁴²

ERIK FEJES

Schranken der Meinungsäußerung in den ungarischen Militärregeln der frühen Neuzeit

Die militärischen Regeln auch der frühen Neuzeit enthielten zahlreiche Bestimmungen zur Einschränkung der freien Meinungsäußerung der Soldaten. Ein Teil von ihnen diente zur Vorbeugung bzw. Sanktionierung von Äußerungen, die das zweckbestimmte Funktionieren der militärischen Körperschaften beeinträchtigten, während der andere Teil dem Militär unwürdige Äußerungen unterbinden wollte.

Die Regelung des mit Disziplin und Dienstordnung unvereinbaren, bzw. den Dienstgehorsam missachtenden Verhaltens weist eine sehr große Ähnlichkeit mit den ein-

schlägigen Bestimmungen unseres geltenden Rechts auf. Unterschiede findet man fast nur in der Hinsicht, dass die Beschreibung des Tatverhaltens etwas ziseliert ist, die Untergeordneten einen wirksameren Schutz genießen, bzw. die Sanktionen erheblich milder sind.

Das Fluchen und das Beleidigen von Frauen, Armen, Fremden und kirchlichen Personen sowie die Meinungsäußerung in politischen Sachen können zwar strafrechtlich nicht mehr verfolgt werden, aber in extremen Fällen können auch solche Äußerungen – im Rahmen von Disziplinar- oder Unwürdigkeitsverfahren – sanktioniert werden.

Jegyzetek

¹ Alaptörvény 45. cikk (1) bekezdés, 46. cikk (1) és (3) bekezdés, a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény (a továbbiakban: Hjt.) 23. § (1) bekezdés, a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény (a továbbiakban: Hszt.) 21. § (1)–(3) bekezdés, 108. § (1)–(3) bekezdés.

² A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 40. § (2) bekezdése értelmében a Magyar Honvédség tényleges katonai állományába a hivatásos és szerződéses katonák, az önkéntes tartalékos katonai szolgálatot ellátók, a honvéd tisztjelöltek, a honvéd altisztjelöltek, valamint megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idején – a hadkötelezettség bevezetését követően – a hadkötelesek tartoznak. Rendvédelmi szerv a Hszt. 1. § (1) bekezdése alapján a rendőrség, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv, a büntetés-végrehajtási szervezet, az Országgyűlési Őrség, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, valamint a Nemzeti Adó- és Vámhivatal.

³ Rohonyi Gábor: *A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból.* (Hadtörténelmi Közlemények [a továbbiakban: HK], I. évf., 1. sz., Budapest, Honvédelmi Minisztérium – Hadtörténelmi Intézet, 1954, 233. p.)

⁴ Hjt. 145. § (1) bekezdés, Hszt. 21. § (4) bekezdés, 182. § (1) bekezdés, a Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 442. §, 444. § (3) bekezdés a) pont, 447–449. §, 457. §.

⁵ Vö. Boyce, Ronald N.: *Freedom of speech and the military.* (Utah Law Review, Utah, Utah University, 1968, 240–266. p.); Lucks, Ulrich: *Bedeutung und Grenzen der Meinungsfreiheit für Soldatinnen und Soldaten.* (Unterrichtsblätter für die Bundeswehrverwaltung, [szerk.: Streffer, Michael], 47. évf., 1. sz., Heidelberg, R. v. Decker's Verlag, 2008, 10–14. p.)

⁶ Kocsis Bernát (szerk.): *Válogatás a magyar hadtűgy írásából.* (Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1986, 194. p.)

⁷ Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVI. században.* (Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995, 66. p.); Rhódy Alajos: *Érdekes adatok Bártfa szab. kir. város múltjáról.* (Budapest, Franklin, 1903, 4–5. p.)

⁸ Vö. Stossek Balázs (szerk.): *A templomos lovagrend regulája.* (Budapest, Agón–Kairosz, 2002, 146. p.); Phillips, Charles: *Lovagok – A lovagi kultúra aranykora.* (Budapest, Kossuth Kiadó, 2010, 6. p., 11. p.)

⁹ Vö. Mezey Barna: *A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban.* (Jogtörténelmi Szemle [szerk. Révész T. Mi-

- hály], I. évf., 1. sz., Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, 1986, 56–65. p.)
- ¹⁰ Koncz József: *Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből*. (HK [szerk. Rónai Horváth Jenő], IV. évf., 4. k., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága [a továbbiakban: MTA HB], 1891, 429. p.)
- ¹¹ Lásd Veress Endre: *II. Rákóczi Ferenc hadi rendelete a káromkodók ellen*. (HK, V. évf., 5. k., Budapest, MTA HB, 1892, 712–716. p.)
- ¹² Uo.
- ¹³ Hasonlóan vélekedett a fejedelem mostohaapja, Thököly Imre is, amikor 1676-ben kiadott ediktumában kifejtette, hogy „*aki Istennek játszik, veszedelmet nyer*”. Lásd Szendrei János: *Magyar hadi szabályzatok és utasítások a XVII. századból*. (HK, II. évf., 2. k., Budapest, MTA HB, 1889, 294. p.)
- ¹⁴ Hausner Gábor: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadi edictuma*. (HK [szerk. Csákváry Ferenc], CXIV. évf., 2–3. sz., Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2001, 476. p.)
- ¹⁵ Schultheisz Emil: *A katonai büntetőtörvény (1930. évi II törvény-cikk) magyarázata*. II. kötet – Különös rész – I. füzet – Függelék-sértés. (Budapest, Radó Nyomdai Műintézet, 1934, 3. p.)
- ¹⁶ Rónai Horváth Jenő (szerk.): *Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferenc lovass tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elé terjesztettek*. (HK, V. évf., 5. k., Budapest, MTA HB, 1892, 417. p.)
- ¹⁷ Barabás Samu: *Báthory István lengyel király hadi rendtartása a magyar huszárak számára (1576–1586)*. (HK, III. évf., 3. k., Budapest, MTA HB, 1890, 670. p.)
- ¹⁸ Kemény Lajos: *Bocskay István haditörvénye (1606)*. (HK, XXIII–XXIV. évf., 23–24. k. [szerk. Gyalokay Jenő], Budapest, MTA, 1923, 157. p.)
- ¹⁹ Szilágyi Sándor: *I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata*. (HK, VII. évf., 7. k. [szerk. Rónai Horváth Jenő], Budapest, MTA HB, 1894, 145. p.)
- ²⁰ Gömöry Gusztáv: *Hadi szabályzatok a 18. század első felében*. (HK, X. évf., 10. k., Budapest, MTA HB, 1897, 641. p.)
- ²¹ Kocsis, 1986, i. m., 226. p.
- ²² Bögöly Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma*. (Pécs, Kódex Nyomda Kft., 2007, 263. p.)
- ²³ A 16. században száz aranyforint 4-5 hatásos árának felelt meg.
- ²⁴ Illésy János: *Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása*. (HK, V. évf., 5. k., Budapest, MTA HB, 1892, 571. p.)
- ²⁵ Kocsis, 1986, i. m., 226. p.
- ²⁶ Illésy, 1892, i. m., 571. p.
- ²⁷ Rónai Horváth, 1892, i. m., 415. p.
- ²⁸ Lásd Komáromy András: *A füleki zendülés*. (HK, III. évf., 3. k., Budapest, MTA HB, 1890, 59–75. p.)
- ²⁹ Vö. Btk. 442. §.
- ³⁰ Vö. Tóth Zoltán: *A magyar lovasság regulamentuma 1772*. (HK, XVII. évf., 17. k. [szerk.: Pilch Jenő], Budapest, MTA, 1916, 259. p.)
- ³¹ Rónai Horváth, 1892, i. m., 418. p.
- ³² Szilágyi, i. m., 147. p.
- ³³ Rónai Horváth, 1892, i. m., 417. p.; Tóth, 1916, i. m., 268. p.
- ³⁴ Pálffy, 1995, i. m., 185. p.
- ³⁵ Vö. Alaptörvény 45. cikk (1) bekezdés, 46. cikk (1) és (3) bekezdés, Hjt. 23. § (1) bek. a) pont, Hszt. 108. § (1)–(2) bek.
- ³⁶ Hausner, 2001, i. m., 479. p.
- ³⁷ Hjt. 145. § (1) bek., Hszt. 181. § (1) bek., Btk. 4. § (2) bek.
- ³⁸ Mindez azonosságot mutat a versenyszféra munkáltatói által gyakorolt fegyverkezési jogot megalapozó körülményekkel (ásd munkafegyver, működőképesség, versenyképesség fenntartása, jó hírnév védelme).
- ³⁹ Hjt. 68. § (1) bek. m) pont, 162. § (1) bek. c) pont.
- ⁴⁰ Lásd bővebben Fejes Erik: *A Kúria, mint felülvizsgálati bíróság ítélete Kőrya Péter munkaügyi perében – Politikai véleménynyilvánítás és érdekvédelem a katonai testületeknél*. (Jogesetek Magyarázata [szerk.: Szomora Zsolt], VII. évf., 1–2. sz., Budapest, Opten, 2016, 37–44. p.)
- ⁴¹ Vö. nullum crimen sine lege certa elve.
- ⁴² Hjt. 145. § (1) bekezdés, 162. § (1) bekezdés c) pont, Hszt. 86. § (2) bekezdés d) pont, 181. § (1) bekezdés.

Palguta Virág

A fiatalok és a büntetőnovella¹

A XX. század eleje sok jogtudós szemében a büntetőjog virágkorát jelenti, mivel példaértékűek voltak a korban megjelenő reformeszmék és ezek sorozatos kodifikálása. A büntetőjogi és kriminológiai tudományok ebben az időben Magyarországon az európai színvonalal konkurráltak, és ennek megfelelően a fiatalok bünelkövetőkkel kapcsolatban majd kilencévi előkészítő munkálatok után egy jól átgondolt, a gyakorlatban is kivitelezhető jogszabály született: az 1908:36. törvény-cikk. Ahhoz, hogy a novellát igazán jól megértsük, nem elég csupán a szabályait megismerni. Éppen ezért először megvizsgálom azokat a korban megjelenő kriminológiai irányzatokat, amelyek hatással voltak a novella megalkotására, majd röviden kitérek az akkoriban újonnan meg-

jelenő bűnügyi statisztika tudományának szerepére is. Ezután megvizsgálom, hogy a Csemegi-kódexet ért mely kritikák vezették a kor jogtudósait abba az irányba, hogy megalkotásra kerüljön az 1908:36. törvény-cikk, avagy az első büntetőnovella.

Talán joggal állíthatom, hogy tökéletes törvényt alkotni nem lehet, az idő múlása során a gyakorlat mindig megteremti azokat a helyzeteket, amelyek kiemelik a jogszabály hiányosságait. Így történt ez a Csemegi-kódexszel is. Azonban ahogyan a világ, az ember gondolkodásmódja is folyamatosan átalakul, mint ahogy a klasszikus iskolát fokozatosan felváltották a determinista nézetet valló büntetőjogi irányzatok. Éppen ezért a novella nem pusztán a büntető törvénykönyv gyakorlat által kimutatott hibáinak kijavítása céljából született, hanem a büntetőjogban akkoriban teljesen új szemléletmódot kívánt átültetni mind az anyagi jogba, mind a gyakorlatba.

Ebben az időszakban jelent meg a kriminológia és a bűnügyi statisztika tudománya. A kriminológia átforgalmazta a jogalkotók gondolkodását. A novella megalkotásának szempontjából négy irányzatot érdemes megismerni: a klasszikus iskolát, a kriminálantropológiai iskolát, a kriminálpszichológiai és a közvetítő irányzatokat. A klasz-

szikus iskola a Csemegi-kódex megalkotására gyakorolt nagy hatást, az egész törvénykönyvből kiolvashatóak az irányzat tanai. Előfutárának Cesare Beccariát tekintjük. Az iskola az indeterminizmust hirdeti, a bűnelkövetőt önállóan cselekvő, autonóm személyiségnek tartja, ezért úgy tekinti, hogy minden bűnelkövetővel szemben fennáll a büntetőjogi felelősség. Az irányzat szerint a büntetés célja az, hogy a bűnelkövető ne okozzon több kárt a társadalomnak, és másokra visszatartó hatása legyen (generális és speciális prevenció).²

A következő irányzatok a klasszikus iskolával ellentétben a bűnelkövetés okát a bűnelkövető determináltságában látták. Közös jellemzőjük, hogy a klasszikus iskola tett-központúságával szemben itt már a tettes került a vizsgálat középpontjába. A kriminálantropológiai iskola, melynek legfontosabb képviselője Cesare Lombroso, a bűncselekmény elkövetésének okát élettani alapon magyarázta meg. Elmélete szerint a született büntettes szervezeti és testi jegek alapján jellemezhető (ilyen tulajdonság lehet például egy szabálytalan szemöldökív), az emberi evolúció alacsonyabb szintjén megrekedt emberfajhoz tartozik, atavisztikus lelki tulajdonságainál fogva pedig determinált a bűncselekmények elkövetésére.³ Lombroso tanaiból az következik, hogy a büntetőjogi szankció céljának a megtorlás helyett az ártalmatlanná tételnek kell lennie. Balogh Jenő szerint, bár önmagában ez az elmélet nem vezet eredményre, sőt egyenesen zsákutcába irányul, mégsem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül. A bűnügyi embertan ugyanis arra vezette a további kutatókat, hogy magát az elkövetőt vizsgálják, így tulajdonképpen Lombrosónak köszönhetjük az újabb ismeretanyagok felhalmozódását mind a fiatalokkal, mind a hivatásos bűnelkövetőkkel kapcsolatban, valamint az őket körülvevő életviszonyokról, szokásokról összegyűjtött információkat is.⁴ A kriminálpszichológiai iskola szerint (legismertebb képviselői Alexandre Lacassagne, Gabriel Tarde) a bűnelkövetőt a társadalmi tényezők determinálják a bűnözésre, azonban ezek a tényezők leküzdhetők. Az irányzat hibája azonban abban rejlik, hogy figyelmen kívül hagyta az olyan egyéni körülményeket, mint a szenvedély, a bosszú vagy az irigység. Pedig nem hiszem, hogy nagyon magyarázatra szorulna az az állítás, hogy sok embert ezek az érzelmek motiválnak bűncselekmény elkövetésére. Balogh egyik tanulmányában hozzáfűzi, hogy mivel az egyéni tényezők hatása soha sem szüntethető meg teljesen, ezért mindig lesznek büntetendő cselekmények.⁵

A fentebb ismertetett iskolák között többen próbáltak meg közvetítő rendszert képezni, így beszélhetünk egy negyedik, közvetítő irányzatról, amelyet szintén a bűnelkövető determináltsága, illetve a bűnözés körülményeinek sokoldalú vizsgálata jellemez. A büntetőjogi célok köre szélesedett, így a megtorlás helyett megjelent a javító-nevelő szándék.⁶ Ez az az elv, amely a büntetőnevelés vezérfonalát is adta. A közvetítő irányzat gondolkodói (elsősorban Wilhelm Emil Wahlberg, Franz von Liszt és Adolphe Prins) a bűnelkövetőket két csoportba sorolták: alkalmi és szokásos büntettesek csoportjába. Úgy vélték, hogy a szokásos büntettesek bűnelkövetésének legfőbb meghatározója a millió (társadalmi környezet), illetve az

akarata hiánya arra nézve, hogy dolgozzanak és ellenálljanak a kínáló alkalom kísértésének. Gyakran koldusként vagy csavargóként kezdik „pályafutásukat”, így a rájuk jellemző bűncselekmények leginkább a vagyon elleni bűncselekmények körébe esnek (például lopás). Ez a csoport megfontolva keresi az alkalmat a bűnelkövetésre. Kitanításukban szerepet játszhatnak akár hozzátartozóik, akár azok, akikkel a fogházban összekerülnek.⁷ Ez a folyamat az oka a fiatalok bűnözésének nagymértékű elszaporodásának. Minden irányzat közül a közvetítő iskola az, ami a legnagyobb jelentőséggel bír a téma szempontjából, ugyanis a bűnelkövető bűnözésre való determináltságát az ún. millióban, valamint a bűncselekmény elkövetésére kínáló alkalom elkerülésére irányuló akarata hiányában látta, ez a gondolat pedig jelentős mértékben meghatározta, hogy milyen megoldásokat találtak ki a jogtudósok a felmerülő büntetőjogi problémákra. Az irányzat követői felismerték azt is, hogy nem minden bűnelkövető gonosztevő is egyben, sőt van, akire egyenesen „szerencsétlenként” tekintettek. Mindez új szemléletmódot hozott a kodifikációs munkálatokba.

Az újonnan megjelenő bűnügyi statisztikai adatszolgáltatás által bebizonyításra kerültek a fiatalok bűnözésére és a szegénységre vonatkozó olyan összefüggések, amelyek alátámasztották a közvetítő irányzat képviselőinek a determinált bűnelkövetőre vonatkozó elképzeléseit. A hazai bűnügyi statisztikai adatszolgáltatást az 1899. évi 5401/I. számú miniszterelnöki rendelet reformálta.⁸ Földes Béla elemezte először a magyarországi bűnözést: a szegénység és a bűnelkövetés összefüggéseit kutatta. Statisztikáiból kiderült, hogy a munkanélküliek aránya a társadalom egészéhez viszonyítva meglehetősen magas (21,26%), így a viszonylagos szegénységben élők létszáma igen jelentős hányadot tesz ki. Az erre adott reakciónak tartotta a bűnözést. 1873 és 1879 között a jogerősen elítéltek száma 15%-kal emelkedett meg. Földes szerint ez a fajta bűnözés jellemzően az alapvető szükségletek kielégítése érdekében történik, általában vagyon elleni bűncselekmények formájában.⁹ Földes Béla alkotta meg az első kriminálgeográfiai (bűnözésföldrajzi) vizsgálatot is, így azt az összefüggést is alátámasztotta, hogy azokon a helyeken, ahol alacsonyabb az életszínvonal, ténylegesen nagyobb a bűnözés mértéke.¹⁰

A statisztikai adatszolgáltatásból a fiatalok és a visszaeső bűnözés közötti kapcsolatra is lehetett következtetni. Az egyik legfontosabb összefüggés, amire a statisztikai adatok rávilágítottak, hogy a magas munkanélküliség következménye a mélyszegénység, az erre adott társadalmi reakció az ún. „megélhetési bűnözés”. A megélhetési bűnözéssel együtt növekszik a vagyon elleni bűncselekmények száma is. Az ilyen környezetben nevelkedő fiatalok mindebből kifolyólag káros környezeti hatásoknak vannak kitéve. Annak érdekében, hogy szemléltessem, mit is jelent pontosan a káros környezeti hatás, bemutatok Balogh Jenő *Fiatalok és büntetőjog* című munkájából néhány – fiatalokra vonatkozó – esetet.

„B. András, 14 éves, r. kath., atya bérkocsissegéd, anyja nyomdai munkásnő, különválva élnek, *apja már a 8-ik nővel él együtt, a fiút mindig üti és hazulról elkergeti.* Kö-

borolva, rossz társaságba került és társai biztatására 60 koronát és ékszereket lopott. A menhelyen jól viselte magát.²¹ A példából rögtön kitűnik, mi az a káros környezet, amely befolyással bír a fiatalok későbbi magatartására, de bemutatok egy másik esetet is, hogy a káros környezeti hatás fogalma egyértelmű legyen. „K. Ármin 13 éves, izr., az elemi osztályok elvégzése után pincéstanonc lett, azután *anyja, aki mosónő, egy orfeumi eróművészhez adta tanoncnak és addig biztatta gyermekét, míg ez álkulccsal felnyitotta gazdjá szekrényét, abból 17 koronát lopott és az utcán reája várakozó anyjának azt át is adta.*”²² Ebben az esetben azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezt a gyermeket inkább tekinthetjük szerencsétlennek, mint köztörvényes bűnözőnek. Arra azonban Balogh Jenő is felhívta a figyelmet, hogy nem minden bűnelkövetőre szabad ilyen módon tekinteni, mert ezekre a bűnelkövetőkre nem is alkalmazhatóak az alábbiakban vázolt javító-nevelő elképzelések.¹³

Ahogy már a fentiekben jeleztem, a közvetítő irányzatnak köszönhetően megjelent egy új büntetőjogi cél, a javító-nevelő szándék, avagy Balogh Jenő szavaival élve: „nem a virgács vezet célhoz, hanem a hosszabb tartamú átalakító nevelés”.¹⁴ Az alábbiakban ismertetem a nevelés Balogh Jenő által javasolt eszközeit.

A fiatalok növekvő züllését és erkölcsi romlását nem a fenyítő büntetésekkel lehet megfékezni, különösen nem testi büntetések által. Ugyanis a fenyítés hiába okoz egy ideig fájdalmat az elkövetőnek, nem fogja eltüntetni azon tényezők összességét, amelyek az illetőt a bűncselekmény elkövetésére sarkallták. Sőt, még csak biztosítékot sem nyújt a társadalomnak arra, hogy nem fog újabb gaztettet elkövetni (például a fiatalok tolvajt megbotozzák, majd visszaengedik csavargó barátai közé, ahol ugyanúgy lopni fog, hogy legyen mit ennie). Ezekből az okokból kifolyólag szükséges az átalakító nevelés.¹⁵ Feltétel, hogy a fiatalok „átlakítható” legyen, vagyis épelméjű, egészséges és munkabíró. A cél pedig, hogy ezen ép fiatalok képessé váljon saját munkájával tisztességesen fenntartani magát. E cél elérése érdekében akaratának olyan módon kell átalakulnia, hogy régi, rendezetlen, csavargó és munkakerülő életmódja helyett folyamatosan dolgozzon. Ezen a ponton az illető még nem feltétlenül alakul át erkölcsileg, de a társadalom számára már hasznossá válik.

Eletkortól függően Balogh Jenő több megoldást is ismertet. A 12 évnél fiatalabb bűnelkövetők, amennyiben szüleik ellen semmilyen kifogás nem merül fel, úgy családi környezetben maradhatnak, ám az állam meghatározott hatóságaival folyamatos kontrollt gyakorol felettük. Az állam beavatkozásának az oka az, hogy ellenőrizze, a szülői környezet alkalmas-e a gyermek megfelelő erkölcsi nevelésére. Amennyiben a fiatalok bűnelkövetőt eltávolítják korábbi környezetéből, és máshol helyezik el, kétféle megoldás merülhet fel. A gyermek olyan családba kerülhet, amely alkalmasnak mutatkozik a megfelelő nevelésre, vagy zárt intézetben helyezik el. Az 1908-as novella „javító nevelés” rendelkezéséből mindkét megoldás következik. Így egyéni mérlegelés kérdése, hogy a fiatalok esetében melyik megoldás az alkalmazandó. A családi nevelés rendszerének negatívuma, hogy csak elvéve

akadt olyan család, amely alkalmas lett volna az igazán züllött fiatalok megfelelő erkölcsi nevelésére, valamint állandó felügyeletére.¹⁶ A sikeres átnevelés feltételeit nem csupán a fenti megoldások képezik, hanem ezek mellett egyénenként szükséges egy gondos környezet tanulmány készítése, a fiatalok egyéniségének megfigyelése, valamint, ha a nevelés sikeressége igényli, pszichológusi és orvosi szakvélemény is. Balogh még egy érvet hoz a tervezett rendszer mellett: „és ha a fiatalok nem sikerült átalakítani azon években, amelyeket felügyelet alatt vagy zárt intézetben tölt, továbbzüllését és újabb bűncselekményeit mindenesetre megakadályozták. Ez le nem tagadható és nem kicsinyelhető előny!”¹⁷ Ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy nem szabad általánosságban beszélni a fiatalok „megjavíthatóságáról”. Példájában azt mondja, hogy groteszk módon hatna egy olyan orvos, aki minden betegre azt mondja, hogy gyógyíthatatlan, de legalább ugyanilyen nevetségessé válna az is, aki azt állítja, hogy minden beteg meggyógyítható. Ez alapján a fiatalok tekintetében sem szabad általános „jelszavakban” beszélni. Ebből az állításból vezeti le Balogh az osztályozás, egyéniesítés elvét, ami annak a lehetőségét adja meg, hogy a bíró eldönthesse, az adott büntetések közül melyik a legalkalmasabb a fiatalok megfékezésére.¹⁸

A Csemegi-kódex hatálybalépését követően nem sokkal mindennél sürgetőbb problémává vált a fiatalokra vonatkozó büntetési rendszer, mely szinte teljes mértékben alkalmatlannak bizonyult mind a gyakorlat, mind az új büntetőjogi eszmék szempontjából. Az alábbiakban a Csemegi-kódex fiatalokra vonatkozó büntetéstani szabályozását fogom bemutatni. Sajnos le kell szögezni, hogy a Csemegi-kódex büntetési rendszere hiába igyekezett korszerűsíteni a fiatalokra vonatkozó szabályokat, már néhány évvel a megalkotása után világossá vált, hogy a fiatalok tekintetében a beszámíthatóságra és a büntetések megállapítására vonatkozó rendelkezések az ebben a korban megjelent javító-nevelő szándék kivitelezésére teljes mértékben alkalmatlanok voltak.¹⁹ A fiatalok vonatkozásában a 12 éven aluli gyermekekre a kódex semmiféle olyan intézkedést nem tartalmazott, amellyel bármiféle megjavulást el lehetett volna érni. A 12–16 éves fiatalok büntetését belátási képességük mérlegelése után szankcionálták. Amennyiben úgy ítélték, hogy nincsenek eme képességük birtokában, javítóintézetbe utalhatták őket, ennek ellenkezője esetén viszont szabadságvesztés-büntetést szabhattak ki. A belátási képessége birtokában lévő fiatalok fogházbüntetésre ítélték. Helyhiányában az esetek nyolctized részében a fiatalok bűnelkövetőt rövid tartamú szabadságvesztéssel sújtották, az ebben az időszakban jellemzővé vált gyakorlat szerint 1–2 vagy 8–14 napi szabadságvesztést szabtak ki büntetésül.²⁰ A törvény alapvetően alacsony büntetési tételeket határozott meg (például a 339. § alapján lopás esetén egy évig terjedő fogházbüntetést, a 301–302. §-ok alapján testi sértés esetén 6 hónapig terjedő fogház vagy 400 korona pénzbüntetés volt a maximum). Ezek a tételek önmagukban nem lettek volna alkalmasak arra, hogy bármiféle preventív célt szolgáljanak, de amennyiben figyelembe vesszük

a bírák jóindulatát is, azt tapasztalhatjuk, hogy enyhítő körülményekre tekintettel (például elhanyagoltság, nyomor) igazán rövid ideig tartó büntetéseket szabtak ki.

Most ismét Balogh Jenő egy példájával szemléltetem, miért jelentett problémát a rövid tartamú szabadságvesztés. „16 éven aluli árva fiú, akinek semmi hozzátartozója, illetőleg munkaadója nincs s a raktárban levő *tojásszállítmányból néhány tojást lop, éhségének kielégítése végett.* [...] Amikor ezt a raktár felügyelője észreveszi, felhívja a fiút, hogy menjen a járásbíróshoz, hol el fogják ítélni lopásért. A fiú megjelenik a járásbírósnál, feljeleníti önmagát és önként ismeri be [...]. Mikor a néhány napi szabadságvesztés büntetést kitölti, természetesen *ismét foglalkozás és munka nélkül van és a patronage- egyesületek támogatása nélkül újból ki van téve annak, hogy újabb bűncselekményeket kövessen el.*”²¹ Az eset alapján feltehetjük magunknak a következő kérdéseket: Megoldásra lelt-e a gyermek problémája? A néhány napi büntetéstől meg fogja-e állni legközelebb a bűncselekmény elkövetését? Milyen hatással van rá a fogházban eltöltött idő?

Balogh Jenő így jellemzi az esetet: „A kolozsvári, elhagyatott árva fiúnak választása szabad volt a kötelesség és indulata közt. Szabadon határozta el magát arra, hogy tojást lopjon, hisz kötelessége azt parancsolta volna, hogy éhezzen. Tudva és akarva lopott. Tette teljesen beszámítható, csak a bűnségének beszámítása száll alább. Ezért enyhe büntetést, néhány napi fogházat szabtak ki rá.”²² A professzor úr egyszerűen így minősítette az esetet: „kegyetlen, céltalan s az elítélre és az államra egyformán káros.”²³

A következő példa szintén jól mutatja, milyen probléma merül fel a 14 éves árva fiú fogházbüntetésével kapcsolatban: „14 éves árva fiú egy szalmakazal mellett titokban cigarettázik és az általa eldobott gyufától egy 80 korona értékű kazal kigyúl és elég. [...] *Ha ezért fogházra ítélik, a közös elzárásban eltöltött néhány hét csavargók, visszaeső tolvajok társaságában éppen elég lesz arra, hogy szabadulása után is szokásos gonosztevők közé jusson.*”²⁴ Végül azt is meg kell jegyezni, hogy a Csemegi-kódex alapján a 16. életévüket betöltött bűnelkövetők már semmiféle megkülönböztetésben nem részesültek a felnőtt büntetésektől.²⁵

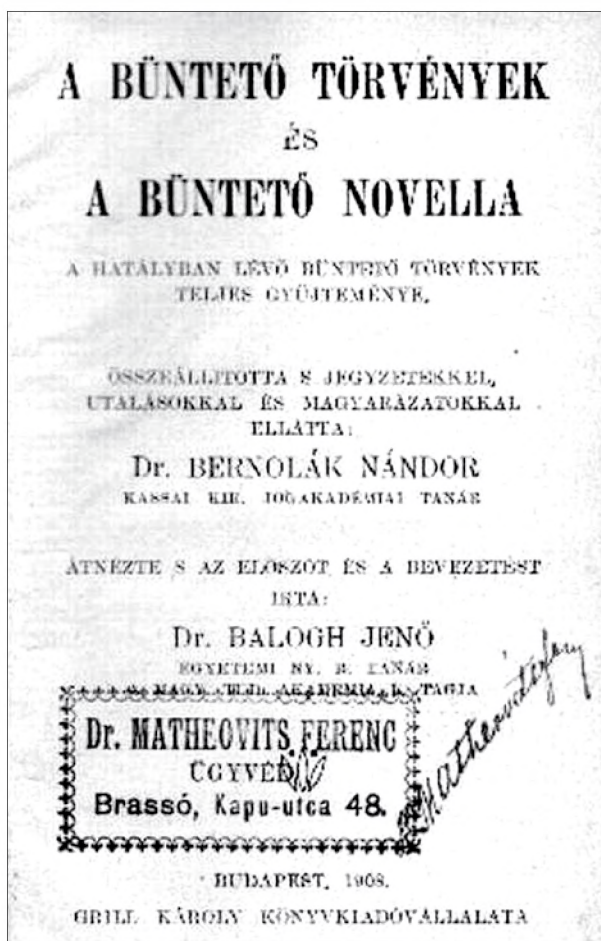
A jogtudósok a hatályos szabályok jobbítását célzó elképzeléseiket először egy átfogó reform keretében

szerették volna kivitelezni, a gyakorlatban azonban célszerűbbnek mutatkozott egy rövid, a hiányokat pótló novella elkészítése. Ennek megvalósítása érdekében rengeteg tanulmány született, megvizsgálva a megoldandó problémák minden szegmensét. Az egyik legtöbb kutatást elvégző személy az a Balogh Jenő volt, aki mintegy mecénásként állt a kodifikációs munkálatok mögött. Polónyi Géza igazságügy-miniszter megbízást adott Balogh Jenőnek egy rövid novellatervezet készítésére, amely „a büntetőtörvénykönyvek alkalmazása körül észlelt legnagyobb visszacságok és igazságtalanságok javítását, illetőleg a leglényegesebb hiányok és hézagok pótlását célozza”.²⁶

A javaslat 1908. április 29-én került a képviselőház elé. Az igazságügyi bizottság javaslatára – kisebb viták után – a képviselőház végül elfogadta a plánomot, majd a főrendiház július 3-án ugyanígy tett. Mivel az igazságügyi kormány már 1888-tól foglalkozott a Csemegi-kódex módosításának kérdésével, ennyi idő után hatalmas érdem az az egyetértés, amellyel a parlamenti képviselők elfogadták a törvényt. A törvény 1908. július 30-án került szentesítésre. A büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908:36. törvény-cikk néven.

Angyal Pál *Fiatalkorúak és büntetőnovella* című könyvében így dicséri a novellát: „hazánk újabb törvényei közül nincs egy sem, mely a nemzeti erő megmentése és fokozása szempontjából jelentősebb volna, mint az 1908. évi XXXVI. t.-c. azaz a büntető novella (Bn.), illetőleg ennek második fejezete, mely a gyermek- és fiatalok büntetésekre vonatkozó szabályokat tartalmazza”.²⁷ A második, fiatalokrá vonatkozó fejezetet a novella 1907. június 5-én országgyűlés elé terjesztett javaslatának indoklására támaszkodva fogom ismertetni, és röviden a jelentőségüket is bemutatom.²⁸

A 12 éven aluli gyermek, ha bűncselekményt követett el, nem kerülhetett fogházba vagy toloncházba, a bíróság azonban módja volt arra, hogy a megfelelő hatóságok előtt intézkedéseket tegyen a gyermek megmentése érdekében.²⁹ A Csemegi-kódex a 12 évnél fiatalabb gyermek belátási képességének teljes hiányát vélelmezte, de a továbbiakban semmiféle intézkedést nem tett lehetővé. A rendelkezés ezt a hiányosságot kívánta pótolni.³⁰ A 12–18 éves fiatalokrával szemben a bíróság és a közigaz-

gatási hatóságok felhatalmazást kaptak arra, hogy megfelelő osztályozást és egyéniesítést vigyenek keresztül.³¹ Az 1907. június 5-én Günther Antal igazságügy-miniszter által a képviselőház elé terjesztett javaslat indoklása így magyarázza a rendelkezést: „A bíró feladata tehát az eljárás megszüntetésével nem érhet véget, hanem a büntetett fiatalkorú megmentése érdekében meg kell tennie mindazt, ami a fiatalkorú egyéniségéhez és életviszonyaihoz képest ebben az irányban szükségesnek mutatkozik.”³²

A következő intézkedések büntetést pótló eszközöként alkalmazhatóak: szülői vagy iskolai fenytetés (első és legenyhébb büntetésként), bírói dorgálás, szigorúbb felügyelet mellett próbára szabadlábon hagyás, javító nevelés határozatlan időtartamban, mely a fiatalkorú munkájától, valamint a magatartásától függ, és csak a 21. életévig terjedhet. Csak akkor helyezhető a fiatalkorú kellően berendezett fogházba vagy magánzárkába, amennyiben az előbb felsorolt eszközök nem mutatkoznak alkalmasnak.³³ A dorgálás erkölcsi jellegű, de nem új büntetési mód. A jogalkotó kisebb csínyek (például torkosságból elkövetett lopás) vagy az első ballépés szankcionálására szánta, enyhébb esetekre. A javaslat tárgyalásakor felmerült az is, hogy a dorgálás a felnőttek eseteire is kerüljön kiterjesztésre.³⁴ A dorgálás alkalmazásának köre nem széles, mert a legtöbb bíró elé került fiatalkorú esetében állandó felügyelet vagy javító nevelés szükséges.³⁵

A próbára bocsátás alap gondolata az, hogy a fiatalkorú nem feltétlenül olyan bűnös, hogy ellene mindenképpen megtorló büntetést kellene alkalmazni, de ha magára hagyják, azzal kiteszik a züllés veszélyének. Így a bíróság szabadlábon hagyhatja a fiatalkorút, de azzal figyelmeztetéssel, hogy a próbaidő alatt viselkedjen tisztességesen, járjon iskolába (ha iskolaköteles), vagy dolgozzon (ha munkaköteles). Emellett a fiatalkorút felügyelet alá helyezik, hogy a magaviseletéről biztos adatokat kapjanak. Ha a fiatalkorú e feltételeknek nem tesz eleget, akkor jöhet szóba a javítóintézet vagy a szabadságvesztés-büntetés. Balogh Jenő hozzát teszi, hogy fiatalkorúak tekintetében azért van szó próbára bocsátásról és nem feltételes elítélésről, mert ez utóbbi mellett nem lenne lehetséges a fiatalkorú szigorú felügyelete, irányítása és támogatása.³⁶ A javító nevelést nem büntetésnek és nem megtorlásnak szánták, hanem a fiatalkorú munkára nevelésének, átalakításának eszközeként. Ezt tekintették a novella legfontosabb és leghatékonyabb részének.³⁷ Ez a tétel lépett a rövid tartamú szabadságvesztés helyébe. A fiatalkorúak átalakításának fokozatait a rendelkezés a következő módon határozta meg: megfigyelés és az egyéni kezelés módjának meghatározása, a munkában való kiképzés és ezzel kapcsolatban az átalakítás befejezése, kísérleti kihelyezés és végül a végleges szabadon bocsátás.³⁸

A fogház és az államfogház mint büntetések megmaradtak, mivel a kor jogtudósai elismerték, hogy vannak olyan esetek, amikor a fiatalkorú büntetéssel szemben is szabadságvesztés-büntetést kell alkalmazni. Am már ezekre a büntetésekre sem megtorlásként vagy az elrettentés céljával tekintettek, hanem alakító nevelést láttak benne, csak szigorúbb feltételekkel a fentebb felsorolt szankciókhoz képest. A fogház minimumát tudatosan szigorították legalább 15 napra. Az egy hónapon aluli fog-

házbüntetést rendszerint magánzárkában kellett végrehajtani.³⁹ A bíróságnak az ítélet kiszabásánál figyelembe kellett vennie a bűncselekmény súlyosságát, de alapul elsősorban azt nézték, hogy mennyi idő szükséges a fiatalkorú társadalmilag hasznossá alakításához.⁴⁰ A kor szakértői nem értettek egyet azzal, hogy az államfogházat a novella a fiatalkorúak tekintetében alkalmazni rendelte. Ez a büntetés nem volt összeegyeztethető a reformtörekvésekkel, egyrészt mert alkalmatlanul rövid volt átalakító nevelés megvalósításához, másrészt nem specializálták az államfogház-büntetését, így ugyanazokat a szabályokat kellett alkalmazni a fiatalkorúakra, mint a felnőtt bűnelkövetőkre. Így munkakényszer sem állt fenn az elítéltekkel szemben, valamint enyhe szigor jellemezte a büntetést: saját ruhát lehetett viselni, azt ehetek, amit szerettek volna, valamint mindennap fogadhattak látogatókat. A gyakorlat a kritikát igazolta: az első világháború kitöréséig csak elvétve ítétek fiatalkorút ilyen büntetésre.⁴¹

Az utólagos javító nevelés intézkedését angol mintára vették fel a novellába, melynek alap gondolata szerint a fogházbüntetéssel észhez térített fiatalkorút évekig tartó, határozatlan tartamú javító neveléssel kell visszatéríteni a helyes útra.⁴² A magyar jogban sajátos intézménynek tekinthető, amelyről a bíróság vagy a fogházbüntetést megállapító ítéletében, vagy a fogházbüntetés letelte után a felügyelő hatóság javaslatára végzésben rendelkezett. A rendelkezés bevezetését azzal is indokolták, hogy a fogházbüntetés határozott tartama miatt nem mindig elegendő a fiatalkorú átalakításához, ezért további nevelés céljából legyen mód javítóintézetbe szállítására.⁴³ A kísérleti kihelyezés és a feltételes szabadlábra bocsátás⁴⁴ felügyelettel történő megvalósításának lényege a lassú hozzászoktatás a szabad élethez. Ebben az utolsó szakaszban állandó és szigorú felügyelet megvalósítása, valamint a fiatalkorú munkához jutásának biztosítása.⁴⁵

Az elmondottak alapján úgy gondolom, hogy a novella a rövidege ellenére nagyszerű törvény. A fiatalkorúakra vonatkozó rész esetén szembetűnő az a szemléletváltozás, ahogy a hangsúly a represszió felől a megelőzés, valamint a javító nevelés irányába terelődött. Az 1908:36. törvény-cikk nagyszerűsége nem csupán a mai napig helytálló reformgondolatokban rejlik, hanem abban is, hogy Balogh Jenő a törvény megalkotásakor a jogi szempontok mellett a különböző társadalmi érveket is figyelembe vette. Attól függetlenül, hogy a novella a későbbiekben milyen hatást volt képes kifejteni, érdemes megfontolni a jogalkotás mi-kéntjét. Ez azt jelenti, hogy ritkaságszámba megy az olyan kodifikálás, amely a jogi kereteken igyekszik túlmutatni (vagy éppen fordítva, a társadalmi szempontok mellett a jogi érveket is megfelelően figyelembe veszi). Ez a törvény pedig a büntetőjogot nem a megtorlás, hanem a prevenció eszközének tekinti, egy olyan eszköznek, amely alkalmas lehet egy adott társadalmi probléma megoldására. Minden büntetőjogi jogalkotás során érdemes lenne megfontolni a novella azon módszerét, hogy a fiatalkorúak bűnözését a büntetőjogi kategórián kívül társadalmi problémának is tekinti, amelyet úgy igyekszik feloldani, hogy a probléma mögé néz, és a bűncselekményt előidéző okokat is igyekszik orvosolni.

Jugendliche und die Strafrechtsnovelle

Die am Anfang des 20. Jahrhunderts erschienen Reformideen und ihre Kodifizierung führten in dieser Zeit zum Aufblühen des Strafrechts. Ein herausragendes Beispiel dieses Prozesses ist der Gesetzartikel 1908:36, die Erste Strafrechtsnovelle. Die Erarbeitung der Novelle wurde nicht nur dadurch motiviert, dass die in der Praxis zum Vorschein gekommenen Mängel des Strafkodexes von Csemegi beseitigt werden sollten, sondern man wollte die Anschauungsweise der im Strafrecht zu jener Zeit aufgetretenen neuen Richtungen ins materielle Recht und in die Praxis umsetzen. Von diesen Richtungen war die wichtigste die sog. Vermittlerschule, weil ihre Anhänger die Determiniertheit des Straftäters – unter anderem – im gesellschaftlichen Umfeld sahen und erkannten, dass nicht jeder Straftäter zugleich ein Verbrecher ist. Dement-

sprechend wurde der Kreis der Strafzwecke erweitert, und neben der Vergeltung erschienen der Verbesserungs- und der Erziehungszweck. Darin besteht das Leitprinzip der Strafrechtsnovelle. Die zu jener Zeit erstmals aufgestellten Kriminalstatistiken bewiesen, dass die Straffälligkeit bei Jugendlichen einen Zusammenhang mit dem gesellschaftlichen Umfeld aufweist, und dies untermauerte die Vorstellungen der Anhänger der Vermittlungstheorie über die zur Kriminalität determinierten Straftäter. Darüber hinaus wurde es einige Jahre nach Inkrafttreten des Strafkodexes von Csemegi zu einem immer dringenden Problem, das System des Jugendstrafrechts zu reformieren, denn es erwies sich als gänzlich ungeeignet sowohl in der Praxis als auch aus Sicht der neuen Ideen des Strafrechts. Die Strafrechtsnovelle wurde 1908 sanktioniert.

Jegyzetek

- ¹ A 2015. november 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetemen *Válság és reformok a büntetőjogban – Balogh Jenő és a magyar büntetőjog megújítása a 19–20. század fordulóján* címmel megrendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévay Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia*. (Budapest, Complex Kiadó, 2006, 46–52. p.)
- ³ Balogh Jenő: *Lombroso és a bűnügyi embertan jelen állása*. (Budapesti Szemle, 1906, 34. évf., 127. kötet, 357. sz., 321–332. p.)
- ⁴ Balogh Jenő: *A büntető törvényeink módosításához*. (Huszadik Század, 1900.) In: Kónyáné Kutrucz Katalin (szerk.): *Balogh Jenő emlékkötet*. (Budapest, MTA M. Kriminológiai Társaság, 1988, 219–220. p.)
- ⁵ Balogh, 1900, i. m., 129. p.
- ⁶ Balogh, 1900, i. m., 128–129. p.
- ⁷ Balogh, 1900, i. m., 128–129. p.
- ⁸ Balogh Jenő: *Fiatalkoriak és büntetőjog*. (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1909, 19. p.)
- ⁹ Földes Béla: *A társadalmi gazdaságtan II.* (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1907, 516. p.)
- ¹⁰ Földes Béla: *A bűnügy statisztikája*. (Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 1889, 102–110. p.)
- ¹¹ Balogh, 1909, i. m., 43. p.
- ¹² Balogh, 1909, i. m., 44. p.
- ¹³ Balogh, 1909, i. m., 130–132. p.
- ¹⁴ Balogh, 1909, i. m., 217. p.
- ¹⁵ Balogh, 1909, i. m., 218. p.
- ¹⁶ Balogh, 1909, i. m., 223–226. p.
- ¹⁷ Balogh, 1909, i. m., 226. p.
- ¹⁸ Balogh, 1909, i. m., 164. p.
- ¹⁹ Balogh, 1909, i. m., 5. p.
- ²⁰ Balogh, 1909, i. m., 138–141. p.
- ²¹ Balogh, 1909, i. m., 45. p.
- ²² Balogh, 1909, i. m., 142. p.

- ²³ Balogh, 1909, i. m., 143. p.
- ²⁴ Balogh, 1909, i. m., 45–46. p.
- ²⁵ Lőrincz József: *Fiatalkoriak rács mögött*. (Kézirat, 2012, 3. p.)
- ²⁶ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1909, 84. p.)
- ²⁷ Angyal Pál: *Fiatalkoriak és büntetőnovella*. (Budapest, Wessely és Horváth Könyvnyomdája, 1911, 28. p.)
- ²⁸ A harmadik fejezet a mellékbüntetésekéről és az elkobzásról szól. A negyedik fejezet a Csemegi-kódex egyes büntetendő cselekményekre vonatkozó rendelkezéseit igyekszik kijavítani, de a módosítás nem terjed ki minden hiányossággal kapcsolatos kérdésre, csak a legsürgetőbb problémákat igyekszik megoldani. Eszerint rendelkezik a leánykereskedésről, a kerítés büntetéről és vétségéről (38–42. §), a lopás értékhatáráról (43. §), büntetettének büntetéséről (44. §) és a tulajdon elleni kihágásról (45. §).
- ²⁹ 1908:36. tc. 15. §.
- ³⁰ *Képviselőházi irományok*. XIV. kötet, 566. sz. (Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1907.) In: http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a110616.htm?v=onapmuta&a=pdfdata&i=KI-1906_14&pg=421&l=hun, Utolsó letöltés ideje: 2016. 02. 22., 453–454. p.
- ³¹ 1908:36. tc. 16. §.
- ³² *Képviselőházi irományok*, 1906, i. m., 455. p.
- ³³ 1908:36. tc. 17–18. §.
- ³⁴ *Képviselőházi irományok*, 1906, i. m., 458. p.
- ³⁵ 1908:36. tc. 19–20. §.
- ³⁶ 1908:36. tc. 21–13. §.
- ³⁷ *Képviselőházi irományok*, 1906, i. m., 461–463. p.
- ³⁸ 1908:36. tc. 24–25. §.
- ³⁹ 1908:36. tc. 26–27. §.
- ⁴⁰ Balogh, 1909, i. m., 259–260. p.
- ⁴¹ Lőrincz, 2012, i. m., 32–33. p.
- ⁴² 1908:36. tc. 28. §.
- ⁴³ Lőrincz, 2012, i. m., 32. p.
- ⁴⁴ 1908:36. tc. 29–30. §.
- ⁴⁵ Balogh, 1909, i. m., 252–263. p.

DISPUTA

Bárándy Gergely

Velence, a fékek és ellensúlyok rendszerének úttörője

A Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben

Ha a hatalommegosztás lényegét egy mondattal kell összefoglalni, érdemes a hatalmi ágak megosztása elméletének egyik atyját, Montesquieu-t idézni: „*Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak.*”¹ Montesquieu e mondatot a hatalmi ágak megosztásáról szóló könyvében írta, melyben hosszasan elemezte legfontosabb tézisé: „*minden államban háromféle hatalom van*”² – azaz elválasztotta egymástól az ismert hatalmi triászt, a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalmi ágat. Ugyanakkor az először idézett mondat éppúgy igaz a tágabb értelemben vett hatalommegosztás tanára, amely magában foglalja a fékek és ellensúlyok rendszerét.

Hatalomelméleti megalapozás – hogy a „bíró igazságosan ítélhessen...”

Mielőtt rátérnék tanulmányom lényegi ösvényére, szükségesnek tartok néhány elméleti megállapítást tenni.

A közélet és a szakma egy része is a hatalommegosztásnak szintén részét képező hatalmi ágak megosztásának elvét, illetve a fékek és ellensúlyok rendszerét szinonimaként használja, pedig nem azok. A hatalmi ágak megosztásának klasszikus elve és a fékek és ellensúlyok rendszerre közötti legfőbb különbség talán abban ragadható meg, hogy míg a hatalmi ágak megosztása esetében az egyes hatalmi funkciókat (úgy mint törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom) látják el más és más-más állami szervek, addig a fékek és ellensúlyok rendszerében ugyanazon hatalmi szerv többféle hatalomban is részesülhet, azonban egyiket sem gyakorolhatja kizárólagosan. Azaz nem csupán azonos hatalmi ág hatáskörét gyakorolja több hatalmi szerv (például a végrehajtó hatalom részének tekintették korábban az államfőt is, avagy, hogy kicsit témánknál maradjunk, a velencei Szenátus és a Signoria egyaránt gyakorolt végrehajtói hatalmat is), hanem több hatalmi ág

egy-egy részét is gyakorolhatja ugyanaz az állami szerv (például Velencében a Signoria, avagy a Tízek Tanácsa a végrehajtói hatalom gyakorlása mellett bírói hatalmat is gyakorolt).³

A hatalommegosztás elvét nem szabad összekeverni a jogállamisággal és a népszuverenitás elvével. Kétségtelen, hogy e három alkotmányos alapelv együttes érvényesülése szükséges ahhoz, hogy a mai, modern igényeknek és alkotmányos elveknek megfelelően megállapíthassuk a közhatalom alkotmányos gyakorlását. A *jogállamiságnak* – mely szerint az állam kötve van a jogszabályokhoz, a közhatalom gyakorlásának módját és kereteit jogszabályok határozzák meg –, a *népszuverenitásnak* – mely a hatalomgyakorlás alapja –, valamint a *hatalommegosztásra épülő államszervezetnek* – amely a hatalommegosztás klasszikus rendszerét, illetve a fékek és ellensúlyok rendszerét jelenti – együtt kell érvényesülnie.⁵

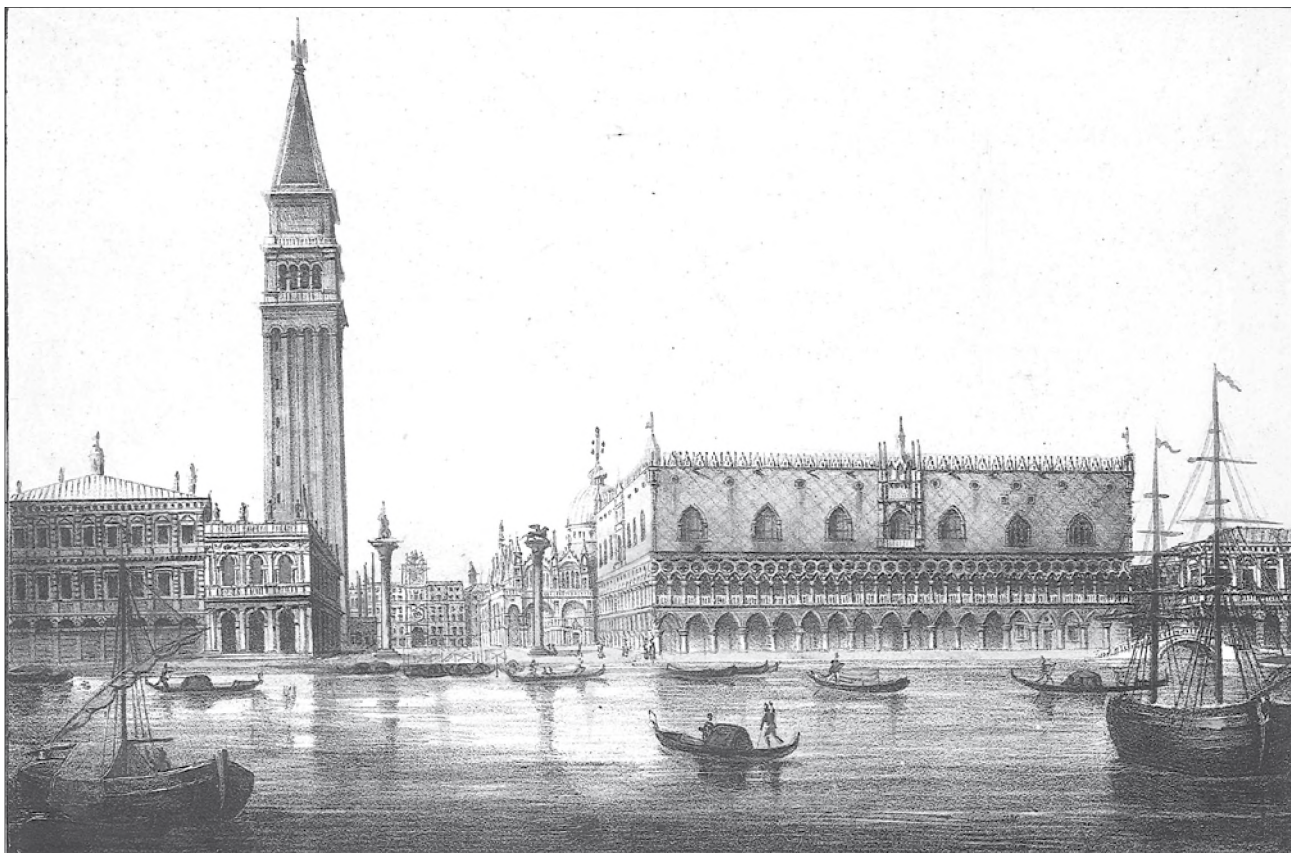
A hatalommegosztás elvének meghatározásakor – annak elméleti szinten való egyetemleges érvénye miatt – érdemes kiemelni, hogy a magyar alkotmánybíróóság a hatalommegosztás elvét a jogállam egyik alappilléreként határozta meg, s megállapította, hogy a hatalommegosztás elve az államszervezet legfontosabb szervezeti és működési alapelve.⁶ A magyar Alaptörvény a hatalommegosztás elvét normaszövegben emeli alkotmányos szintre: „*A magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik.*”⁷ Itt a hatalommegosztás elvét már alkotmányos szinten is elkülönítetten szabályozza a közhatalom alkotmányos gyakorlásának más alapelveitől, melyeket szintén – de külön cikkben – nevesít: „*Magyarország független demokratikus jogállam*”,⁸ illetve: „*a közhatalom forrása a nép*”.⁹

A fenti megállapítások ismertetését azért tartottam szükségesnek, mert hangsúlyoznom kell, hogy a Velencei Köztársaság államrendjének történelmi-jogtörténeti eredményeit elsősorban a fékek és ellensúlyok rendszerének kialakításában látom – tanulmányomban is erre fókuszálok. Mindazonáltal megjegyzem, hogy a népszuverenitás és a jogállamiság elvének vizsgálatakor is – amelyekre itt-ott kitérek majd – látni kell, hogy Velence a középkori Európa legtöbb államát nagyságrendekkel megelőzte.

„*Mint az mindenki számára nyilvánvaló, nagyok és nagyszerűek voltak egyesek, s különösen a rómaiak tettei. E tettek kiválósága és ragyogása mögött, meglehet, a mieink elmaradnak. Ámde a törvények szent voltát, az igazságosság és a jóság egyensúlyban tartását és egyéb méltóságtelki szokásokat tekintve, a velencei intézmények a rómaiakkal összevetve nemcsak hogy nem lesznek csekélyebb értékűek, de fölül is múlják azokat – már ha igazságos bíró ítél fölöttük*”¹⁰ – írta Sabellico velencei történetíró 1489-ben. S valóban, már ha igazságos bíró ítél fölöttük...

A torz megítélés azonban már Montesquieu-nél elkezdődik. Könyvében így ír Velencéről:

„*Elismerem, hogy az itáliai köztársaságok örökletes tiszta arisztokráciája nem pontosan azonos az ázsiai önkényuralommal. A tisztviselők nagy sokasága néha enyhíti a hatósági önkényt; nem minden nemes tör mindig ugyanarra a célra; különböző bíróságokat állíta-*

A Dózse-palota és a Piazzetta a tenger felől¹¹

*nak fel, amelyek egymást kölcsönösen mérsékelik. Így például Velencében a Nagy Tanácsot illeti a törvényhozás joga, a pregadikat a végrehajtás, a negyventagú tanácsot a bírói hatalom. A baj azonban az, hogy ezek a különböző szervek ugyanahhoz a rendhez tartozó hatósági személyekből alakulnak, ami végeredményben mégiscsak ugyanazt az egyetlen hatalmat jelenti.*¹¹

Az ő tévedése még csak fel sem róható, hiszen nem lehet „számonkérni” rajta a XX. században kifejeződött alkotmányos elveket, s főként nem azok precíz elválasztását. Másrészt Montesquieu a saját korabeli Velence államrendjéből indult ki, amikor az állami inkvizíció valóban diszfunkcionálisan működött. Könyvének idézete is bizonyíték erre, hiszen a velencei állami inkvizíció zsarnokságáról ír, amely a Velencei Köztársaság utolsó évszázadában – ahogy Giacomo Casanovától is olvashatunk róla – valóban „csúcsra járt”: „Ez az egyetlen ésszerű mód arra, hogy az ephoroszok zsarnoki hatóságát és a velencei állami inkvizítorok éppen olyan zsarnoki intézményét pótolni lehessen.”¹² A hatalommegosztás elméletének egyik atyja azonban nem vizsgálta azt a korszakot, amikor nem-hogy az állami inkvizíció, de még a Tizek Tanácsa sem működött Velencében.

Részben az ő negatív értékítélete alapján, részben pedig a bevezető gondolataim között megfogalmazott distinkciókat figyelmen kívül hagyva, a fékek és ellensúlyok rendszerének magas szintjét és a hatalmi ágak megosztása elvének érvényesülését legtöbbször a jogállamiság és a de-

mokrácia szinonimájaként használják. Ezzel az állítással – ahogy írtam is – természetesen nem azt vitatom, hogy a XX. és XXI. századi jogállamok és demokráciák elképzelhetőek a fékek és ellensúlyok rendszere, avagy a hatalmi ágak megosztásának érvényesülése nélkül, sőt még azt sem, hogy e fogalmak ma nincsenek nagyon szoros korrelációban egymással. Azt ugyanakkor állítom, hogy miként az ókori demokráciák létét és történelmi-jogtörténeti jelentőségét is elismerjük, annak ellenére, hogy ezen államok működése kicsit sem felelt meg a modern, hatalommegosztáson és jogállami elveken alapuló demokráciáknak, úgy a hatalommegosztás korai formáit megvalósító államok érdemeit sem negligálhatjuk azon az alapon, hogy működése más szempontból nem felelt meg a mai demokratikus elveknek.

Nem vezet tehát helyes eredményre az, hogy ha a fékek és ellensúlyok rendszerének kialakulását és érvényesülését azért nem ismerjük el, mert az azt megvalósító állam nem osztotta a népszuverenitás és a népfeltség elvét, avagy működése mai szemmel nézve nem felelt meg a jogállamiság elvének s még kevésbé a jogállamiság eszméjének.

Tanulmányomban annak igazolására törekszem, hogy a Velencei Köztársaságban a XII. század közepe és a XIV. század első harmada/fele között olyan államrend alakult ki, amely anélkül, hogy nevesítette volna a fékek és ellensúlyok rendszerét, a gyakorlatban a világon először rendkívül magas szinten megvalósította azt.¹³ Állítom, hogy ha ebben az időszakban egy velencei ál-

lamférfinak idézték volna Montesquieu-nek a bevezető soraimban írt mondatát – mely szerint: „*hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak*”¹⁴ –, ráismert volna saját alkotmányára s alkotmányos törekvéseikre.

A tanulmány címében megjelöltem a vizsgált időszakot, de ahol indokolt, röviden, akár csak utalás szintjén kitérek a későbbi korok alkotmányfejlődési eseményeire is: ott, ahol a fékek és ellensúlyok rendszerének fejlődése szempontjából jelentősnek érzem, hogy a folyamatot ne vágjam el mesterségesen a XIV. század közepén.

Az uralkodói jogkörök első korlátozása – a dózseeskük

A XII. század közepéig Velence államrendje semmi-
ben sem különbözött más
középkori államok beren-
dezkedésétől. Az élén egy
szuverén uralkodó, Velence
hercege állt, akit a Velence
részeit alkotó szigetek veze-
tői – tribunjai – választottak
meg, a legtöbb forrás szerint
először 697-ben. A herceg,
későbbi nevén dózse, klasz-
szikus középkori uralkodó
volt, a többihez hasonló jog-
körökkel. Egyes döntések-
hez – ahogy sokszor más
uralkodók esetében is – a
korai időkben szükség volt
a Velence teljes lakosságát
tömörítő népgyűlés egyet-
értésére, így például háború
megindításához vagy béke-
kötéshez. Más uralkodók-
hoz képest talán a legkomo-
lyabb különbséget az adta,
hogy bár voltak rá kísérle-
tek, sőt egyes leszármazók
(miután a népgyűlés meg-
választotta őket) követték is
a trónon apjukat, nagyapju-
kat, mégsem vált soha örök-
letessé a dózsei méltóság.

Az európai és az ameri-
kai alkotmánytörténetet ala-
kító államrend a XII. század
közepe és a XIV. század eleje között alakult ki. E bő más-
fél évszázadot követően természetesen voltak kisebb-na-
gyobb változások a rendszerben, de a lényege ugyanaz
maradt. A legnagyobb változás a Tizek Tanácsának állan-
dó hatósággá alakítása s azzal egyidejűleg az állami ink-
vizíció (Status Inquisitio), másként Állami Nyomozószték
megalakítása és később hatalmának kiterjesztése volt, ez

egyben a legrombolóbb hatást gyakorolta a fékek és ellen-
súlyok rendszerére Velence egész államtörténete során.

Az átalakulási folyamat kezdete semmiben sem külön-
bözött más európai államokétól. A nemesség – elsősorban,
bár ilyen hivatalosan Velencében sosem volt, a „főnemes-
ség” – az államfő hatalmának sokszor szerződésben vagy
esküben való korlátozására törekedett. Ez volt Angliában
a Magna Charta (1215), Magyarországon az Aranybulla
(1222), Velencében pedig néhány évtizeddel ezek előtt az
úgynevezett dózseeskük bevezetése, a Sapientes testüle-
tének felállítása és az államfői hatalom egy részének oda
delegálása.

A legnagyobb különbséget az jelentette, hogy míg Eu-
rópa más államaiban – így Angliában és Magyarországon
is – ezután hol a király hatalma erősödött meg, hol a főne-
mességé, Velencében a fejlődés lineáris volt. Rövid időn
belül a dózse hatalma a mai alkotmányos monarchák vagy
a parlamentáris demokráciák köztársasági elnökeinek jog-
állásához vált hasonlóvá.

A velencei dózse¹⁵

Az államfői egyed-
uralom korlátozása tehát
kétirányú, de egymást fel-
tételő folyamatként zaj-
lott. Egyrészt törvényben
korlátozták a dózse jogkö-
reit a dózseeskükkel, ame-
lyekben Velence új herce-
ge beiktatásakor esküben
erősítette meg, hogy a kor-
látozásokat be fogja tartani.
A másik irányt pedig az
államfőtől elvont jogkörök
különböző tanácsokhoz te-
lepítése adta. Ezek mintegy
kiegészítéseként tekinthe-
tünk a dózse megválasztá-
si rendjének – legfőképpen
alkotmányos jogállásához
mérten – feleslegesen túl-
bonyolított rendszerének
kialakítására.

A folyamat kezdetét
1141-re datálhatjuk, ami-
kor megalakították a Sa-
pientes testületét. Ez bő-
vült ki és alakult át később
Velence „kormányává”
először Signoria, később
(a XV. századtól) pedig
Collegio néven. Az 1140-
es évektől kezdve a dózse
nem határozhatott többet

háború és béke kérdésében a Sapientes testületének meg-
kérdése nélkül, és szintén nem köthetett külföldi szerző-
déseket, idegen államokba nem küldhetett, illetve onnan
nem fogadhatott követeket a testület hozzájárulásának hi-
ányában. Az 1160-as évektől kezdődően a keresztes hadjá-
ratokban szerzett kolóniák közigazgatásának felügyeletét
vonták meg tőle először részben, majd egészben. 1165-

től kezdve a Sapientes testületének hozzájárulása nélkül nem idegeníthette el az állami vagyont, és nem adhatta hűbérbe. 1166-tól Zára kivételével elvesztette a dalmáciai grófok kinevezésének jogát. 1173-ban államkincstárnokot (camerarii comunis) és államkasszát felügyelő hivatalnokokat (advocatores comunis) választottak az állami pénzek kezelésére, sőt 1175-ben különválasztották az államkasszát a dózse kincstárától. Ebben az időben veszítette el először a magasabb, később az alacsonyabb állami hivatalnokok kinevezésének a jogát is. Így például 1187-ben a sómonopólium igazgatásának ellátásáért felelős személy (camerarii ad introitus salis recipiendos), illetve a pénzverésért felelős személy (monetarii) kinevezésének jogától fosztották meg.

A „tanácsok rendszerének” kialakítása az 1172-es és az 1229-es alkotmányreform idején vette kezdetét, valamint teljesebben ki. Ennek elemzése előtt azonban érdemes részletesebben szemügyre venni a dózseesküket, amelyek gyakorlatilag azokat a legfontosabb jogköröket foglalták össze, amelyeket uralkodói hatáskörből a különböző, ez idő tájt megalakított tanácsokhoz delegáltak.

- A dózsának már 1148-ban is esküt kellett tennie az alkotmányra, de ez még jelentős változást nem eredményezett. A dózse hatalmának radikális korlátozását az 1192-es és az 1229-es dózseeskü (promissio) életbelépeése jelentette.
- Ez a két eskü, amely a későbbiek során még sok megkötéssel bővült, teljesen megfosztotta a dózsét a hatalomtól. Az 1192-es eskü, amelyet Enrico Dandolo dózse tett le a Nagytanács és a Kistanács (Signoria) nyomására, világosan mutatja az arisztokráciának a már ebben az időben is érvényesülő hatalmát. Íme az eskü főbb pontjai (természetesen az ismertetett korábbi jogkörelvonások hatályban maradtak):
- A dózse nem bocsáthat ki határozatokat a Kistanács és a Nagytanács többségének ellenvéleménye esetén.
- A Kistanács egyhangú és a Nagytanács többségi határozata megváltoztathatja uralkodói jogkörét, amit ellenállás nélkül túrni köteles.
- A Nagytanács hozzájárulása nélkül nem rendelkezhet az állami javak felett.
- A Nagytanács hozzájárulása nélkül nem nevezhet ki bírakat.
- A Nagytanács hozzájárulása nélkül nem tárgyalhat idegen hercegekkel és más uralkodókkal.
- Nem szólhat bele a pátriárka és a püspökök kinevezésébe.

Mindezen korlátozások ellenére az állam megmaradt monarchiának. A dózsét egy hatalmi korlátozásoknak alávetett, ámde a szuverenitás jegyeit hordozó uralkodónak tekinthetjük. Megmaradt független hadvezéri (had-sereg-főparancsnoki) jogállása, némiképpen korlátozott jogalkotói hatásköre, kezelhette az állami bevételeket, s mindenki, még a tanácstagok is hűségesküre kötelezettek maradtak irányába. A monarchikus jogállásból származó szuverén jogok e maradékától fosztotta meg a dózsét az 1229-ben először Jacopo Tiepolóval letétetett eskü. Ettől

kezdve a dózse, kis túlzással élve, egy hatalom nélküli, az államot reprezentáló államfővé vált. Nézzük meg, milyen kiegészítéseket tartalmazott az 1229-es eskü az 1192-eshez képest:

- A dózse fiai nem vállalhatnak kormányzati állásokat a Velence által alávetett városokban, továbbá nem lehetnek a Signoria (ez akkor a Sapientes testületének utódja volt) tagjai, és nem rendelkezhetnek szavazati joggal a Szenátusban.
- Nem küld leveleket és követeket államfőkhöz a tanácsadó szervek jóváhagyása nélkül.
- Mindenkiel szemben pártatlan, és előkelőt úgy, mint alacsony osztályból származót igazságosan ítél meg.
- A bírói állásokat csak választás útján töltheti be.
- Sem ő, sem családja nem fogad el ajándékot senkitől.
- Nem nevez ki társuralkodót.
- Nem kísérletezik utódjelöléssel.
- A belső ügyintézésben és a külpolitikában követi a tanácsok döntéseit.
- Maga nem hoz döntéseket, még csak tárgyalásokat sem folytat.

A folyamat érzékeltetése miatt érdemes ismertetni az eskü szövegének későbbi kiegészítései közül is néhányat.

A tanulmány által vizsgált időszak kiegészítései:

- A dózse nem szerezhet újabb jogokat, illetve nagyobb hatalmat hivatalban léte alatt (Marino Morosini [1249–1253] esküjénél történt kiegészítés).
- A dózsei hivatal megválasztása után nem utasíthatja el, viszont a Signoria egyhangú és a Nagytanács többségi határozata esetén le kell mondania hivataláról (Renier Zeno [1253–1268] esküjénél történt kiegészítés).
- A dózse, a fiai, illetve az unokaöccsei nem köthetnek házasságot „idegen nőkkel” a Nagytanács engedélye nélkül (Jacopo Contarini [1275–1280] esküjénél történt kiegészítés).
- Kéthavonta ellenőrzik, hogy pontosan fizeti-e udvartartását, és nem költekezik-e túl. Ha igen, a hiányzó összeget magánvagyonából vonják el (Marino Falier [1354–1355] esküjénél történt kiegészítés).
- A dózse a Nagytanács kétharmados hozzájárulása nélkül nem végezhet átépítést és díszítést a palotában állami költségen (Marino Falier [1354–1355] esküjénél történt kiegészítés).
- Idegen követek jegyzékeire csak a titkos tanács hozzájárulásával adhat választ (Marino Falier [1354–1355] esküjénél történt kiegészítés).
- Nem lehet birtoka a dogátus határain kívül, s ha van, azt megválasztása után el kell adnia (Marino Falier [1354–1355] esküjénél történt kiegészítés).

A tanulmány által vizsgált időszak utáni kiegészítések:

- Fiai, testvérei, illetve unokaöccsei nem lehetnek avogadorok és a Tizek Tanácsának tagjai.
- Köteles túrni, hogy minden év októberében ünnepélyes keretek között felolvassák neki esküjét.
- Fiai, testvérei, illetve unokaöccsei nem lehetnek követek.

- Nem köthet privát ügyleteket, és egyáltalán nem folytathat kereskedelmi tevékenységet.
- Nem örökölhet ingatlant.
- Nem helyezheti el címerét a Dózse-palotában.
- Senkinek sem ajánlhat kegyelmet.
- Mint mindenki más, köteles adót fizetni.
- Csak állami ünnepen vagy csak mint magánember hagyhatja el palotáját.
- A Nagytanács engedélye nélkül nem távozhat külföldre, és ennek birtokában is csak mint magánember.
- Külföldi leveleit a tanácsok felbonthatják és elolvashatják.
- A kormánytagok jelenléte nélkül nem fogadhat külföldi követeket.
- Nem folytathat senkivel politikai tárgyu beszélgetést.
- Nem küldhet levelet és nem bocsáthat ki rendeletet legalább négy kormánytag aláírása nélkül.

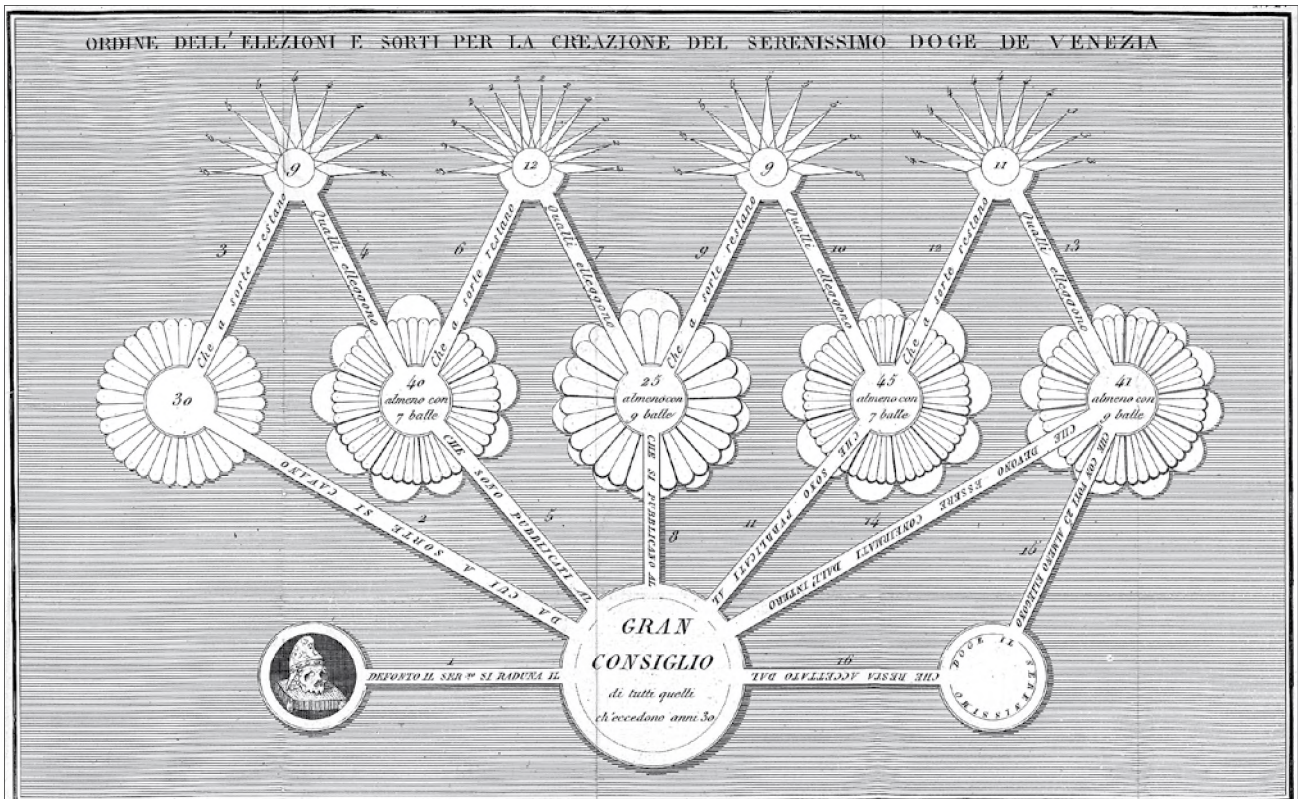
1229-től kezdődően a dózse halála után mindig egy öttagú bizottságot (Correctores) állítottak fel, amely azt vizsgálta, hogy szükség van-e a dózseeskü módosítására. A köztársaság fennállása alatt összesen 78 törvényt hoztak a dózse hatalmának szűkítésére. A köztársaság bukását megelőző években a dózse jogait oly mértékben korlátozták, hogy szinte már rabja volt saját palotájának. Udvartartása ezekben az időkben csupán egy lovászmesterből, egy szertartási maiordomusból, néhány udvari papból és 50 különböző rangú és rendű szolgálattevő személyből állt.

Az eskükhöz és az uralkodó személyéhez kapcsolódóan vázolom most fel a dózse megválasztási rendjének

alakulását. A dózsét először a szövetséges közösségek tribunjai választották, később a népgyűlés közfelkiáltással, majd 1172-től a népgyűlés által kiválasztott 11 nemes. 1178-tól a népgyűlésen választott négy nemes által kijelölt 40, 1249-től pedig 41 választó döntött a dózse személyéről. Valószínűleg 1249-től szállt át a négy első választó kijelölésének joga a Nagytanácsra. 1268-tól egy bonyolult, többszakaszos eljárás során választották meg az államfőt, melynek menetét idézem:

„A nemesi rendet magában foglaló Nagytanács saját kebeléből 30 tagot választott, hogy közülük sorsolják ki azt a 9-et, aki szigorú elkülönültségbe vonulva, további 40 jelöltet állított; ezek mindegyikének legalább 7 szavazatot kellett elnyernie. A 40 közül kisorsolt újabb 12 választó állapította meg – személyenként legalább 9 igenlő szavazattal – a következő 25 tagú bizottság névsorát. További, felváltva sorsolással és szavazással kijelölt 9, 45 és 11 tagból álló csoport válogatásán keresztül jutottak el a végleges, 41 választóhoz, akik a leendő dózse személyéről döntöttek; ennek azonban a győzelemhez legalább 25 szavazatot kellett kapnia.”¹⁷

A dózseválasztás után az avatáshoz a nép beleegyezése szükségeltetett. Ezt valószínűleg az ügynevezett népi vétő. A korai időkben ennek még volt némi jelentősége, később azonban formalitássá vált. Ezt a népek feltett kérdés módosulása is jelezte. Korábbi forma: „Ez a mi dózsénk, ha tetszik nektek!” Későbbi forma: „Ezt választottuk!”

A dózseválasztás menete¹⁶

E szokatlanul bonyolult folyamat szinte már megmosolyogtató ahhoz képest, hogy annak bevezetésekor a dózse egyedül már nagyjából negyven éve szinte alig rendelkezett hatalommal.

Tanácsok felállítása és azok egymáshoz való viszonya

Az első tanács, a Signoria (később Collegio) – Velence kormánya

Térjünk most vissza Velence első tanácsához, amely a Sapientes testületéből alakult ki, párhuzamosan a dózsei hatalom esküvel való korlátozásával. A Signoria kialakulásának amúgy ez az egyik különlegessége is. Más az eredete és megalakulása más szabályok szerint zajlott le, mint általában Észak-Itáliában, ahol a Nagytanácsból vált külön a Kistanács (Consiglio minor), a Signoria öse. Bár a Signoria öse itt is a Kistanács volt, ám Velence esetében nem a Nagytanácsból származott. A testület bizonyíthatóan 1141-től létezett. Hasonlóan az észak-itáliai városállamok konzuljaihoz, a Sapientes testülete is a városrészek (Velence esetében hatodok) képviselőiből állt. Minden hatodból egy embert választottak meg. 1143-tól Consiliumnak nevezték őket, ekkor hercegi bírósággént és hercegi tanácsként működtek – természetesen a dózse irányítása alatt. 1147-től az elnevezés kollégiumra módosult, ami kétségtelenül bizonyos fokú önállóság elérésére utal. 1187-től bizonyíthatóan, de talán már 1185-től kezdődően kezdték a kollégiumot Consilium minusnak (Kistanácsnak) nevezni, megkülönböztetendő a Consilium maiustól, vagyis a Nagytanácstól. 1198-tól kezdődően a Nagytanács a Consilium magnum, a Kistanács pedig a Consilium parvum nevet kapta. A Kistanács tagjainak száma 6 volt. Ez 1189-től okirattal is bizonyítható. Hatalma a XII. század végére annyira megerősödött, hogy a Nagytanáccsal együtt 1192-ben sikerült a dózse ellenében egy óriási jelentőséggel bíró – fentebb ismertetett – alkotmánymódosítást végrehajtania. A Kistanács tulajdonképpen államtanácsként, kormányként működött, amely az államfővel közösen gyakorolta a kormányzati hatalmat. A XIII. századtól kezdték a tanácsot Signoriának nevezni. A Quarantia megalakulása után nyolc éven belül, azaz 1231-ig bezárólag kiegészült annak három elnökével, akik szintén a kormány tagjává váltak. Így tehát a kormány 1412-ben történő kibővítéséig a Signoria tagjai a dózse, hat felső tanácsosa és a Quarantia három elnöke voltak. A felső tanácsosokat a város hat kerületének (San Marco, San Polo, Santa Croce, Cannaregio, Castello, Dorsoduro) vezetője jelentette.

A kormánytagoknak (consiglieri) be kellett tölteniük 25. életévüket, de – egy későbbi szabályozás értelmében – megválasztásukkor nem lehettek idősebbek 60 évnél. A 25 éves korhatár gyorsan 40-re változott, ami nem is csoda, hiszen az egyik legnagyobb hatalommal járó hivatalként tekintettek rá. Kötelessék voltak a hivataluknak megfelelő öltözeteket viselni, megbízatásukat nem utasíthatták vissza, hivatali idejük egy éve alatt legalább fél évig nem vállal-

hattak mellékállást, és nem foglalkozhattak a dózse privát ügyeivel. Minden második évben újraválaszthatóak voltak. Nem hagyhatták el Velencét a Nagytanács engedélye nélkül. A dózse mindenkor köteles volt fogadni őket. Nem lehettek a hivatalban lévő dózse rokonai.

A Signoria hatásköre nehezen írható körül, ugyanis sokszor változott a pillanatnyi erőviszonyoknak megfelelően, illetve jelentősen módosult az évszázadok során is. Mindenképpen kijelenthető, hogy először a dózséval közösen, később – az államfői hatalom korlátozásával – önállóan, de persze mindvégig a dózse elnökletével ellátta a kormányzati ügyeket és képviselte az államot más államok felé. Megfigyelte és ellenőrizte a dózse tevékenységét és személyét. Felbontotta a dózse által írt sürgönyöket és leveleket. A kegyelmi ügyeket a dózse csak a Signorián keresztül terjeszthette a Szenátus elé, s amíg a Signoria nem vitatta meg, a Szenátus nem foglalkozhatott az ügygel. Ellenőrizte a hivatalok működését, és magyarázta a Nagytanács által kibocsátott törvényeket. A dózse nélküle nem bocsáthatott ki határozatot, csak a tanácsosok jelenlétében tarthatott audienciát és utazhatott külföldre. Később már a lábát sem tehette ki palotájából a tanács kísérete nélkül. Már a XIII. században megállapításra került, hogy a Signoria és a dózse között felmerült vita esetében mindig a tanácsnak van igaza. A Nagytanács, a Szenátus és a Quarantia ülésein előterjesztési joga volt. Döntött a hivatalok között felmerült hatásköri és más jellegű vitákban. Curia maior néven az egyik főbíróság volt – a curia ducis jogkörének örököséként tarthatjuk számon. A Signoria ugyanakkor nem számított sem rendes bíróságnak, hiszen velencei polgárként oda fordulni nem lehetett, sem pedig rendes fellebbviteli fórumnak, hiszen fellebbezni hozzá ugyancsak nem lehetett. Azonban minden ügyet az eljárás bármely szakaszában magához vonhatott, a folyamatban lévő ügy esetében lefolytathatta az eljárást, a jogerőre emelkedett ügy esetében pedig megváltoztathatta az ítéletet, megakadályozhatta az ítélet végrehajtását, illetve kegyelmi jogkörrel rendelkezett.

A Szenátus megalakulása után e két intézmény képviselte a végrehajtó hatalmat, hozzáteve, hogy a Signoria mindvégig megtartotta e rendkívül csekély gyakorlati jelentőséggel rendelkező bírói hatalmát is.

A Signoria tagjai a Nagytanács és a Szenátus ülésein egy magasított tribünön foglaltak helyet. Később az 1310-ben megalakuló Tizek Tanácsának két elnöke és az avvogadorok is ezen kaptak helyet. A tagok hivatali ideje először egy év, később hat hónap volt, de már hivatalba lépésük előtt egy hónappal le kellett tenniük az esküt, ugyanis ez idő alatt vezette be őket elődjük a hivatalukba. Amellett, hogy elnököltek a tanácsüléseken, az interpellációkra is kötelesek voltak választ adni. Minden vitában nekik volt fenntartva az utolsó szó joga.

Bár a vizsgált korszakot követően történt, de a teljesség kedvéért vázlatos említést érdemel, hogy 1412-ben kibővítették a testületet a 11 savióval, 1420-tól még 5 savióval, s így az immáron 26 tagú kormány – a Signoria elnevezést felváltva – a Collegio nevet vette fel. Ötven évvel később a Signoria kifejezést már egyáltalán nem használták. 1434-től általában Pieno Collegio néven szerepelnek. A Colle-

A Nagytanács terme a Dózse-palotában¹⁸

gio határozatképességéhez 4 consiglieri, a Quarantia három elnöke és a saviók többségének együttes jelenlétére volt szükség. A consiglierik 1437-től a consiglieri di sopra (superiores) nevet kezdték használni, megkülönböztettképpen a tanács többi tagjától (inferiores).

A második tanács, a Consiglio Maggiore – Nagytanács

Kezdetben a Nagytanács szerepét a népgyűlés töltötte be, de a népesség számának növekedése és az eldöntendő kérdések sokasodásának következtében nem működhetett továbbra is ez a rendszer. A másik ok a tanács megalakulására az arisztokráciának az államfői hatalom visszaszorítására irányuló törekvése volt. Létrejött tehát egy választott tisztségviselőkől álló tanács, melynek létszáma alkalmassá vált a gyakori összehívásra és viták folytatására. A tanácsban minden társadalmi réteg képviselhetette magát, a nemesek (nobili) ugyanúgy, mint a polgárok (cittadini) és az egyszerű lakosok. Ezt az 1172-ben megszavazott törvény is deklarálja, amely megalakítja a Nagytanácsot. Létrejöttkor a tanács valószínűleg 480 tagot számlált. A törvény kimondta, hogy a Nagytanácsban való részvételt szavazás útján bármely társadalmi rétegből származó férfi elnyerheti.

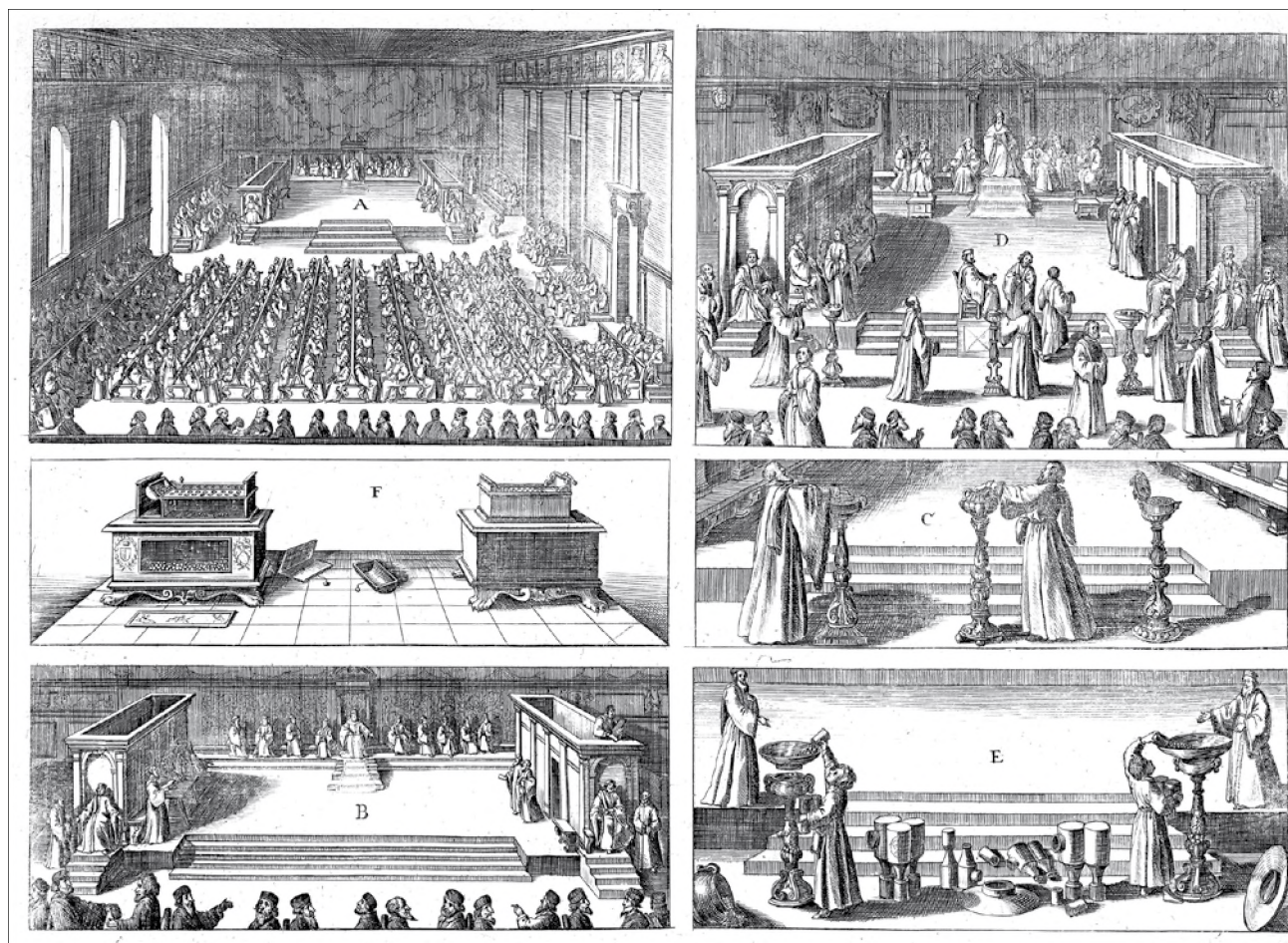
A Nagytanács feladatkörét szinte lehetetlenség pontosan körülírni. Megtestesítője volt szűk másfél évszázadon keresztül a jelentőségét egyre inkább elvesztő népgyűlés mellett a nép, a XIV. századot követően pedig az arisztokrácia uralmának. A Szenátus, a Quarantia és a Saviók Kollégiumának önállósulása előtt – amelyek eredetileg a Nagytanács által felállított, munkájának segítségét célzó eseti bizottságok voltak – gyakorolta azokat a jogokat, amelyekkel később azok rendelkeztek. Végig megtartotta az állami hivatalnokok megválasztásának jogát. Általában 9 választót jelölt ki, akik végül megválasztották a tisztségviselőt. A Nagytanács joga közé tartozott továbbá az így megválasztott állami tisztségviselő kinevezése, beiktatása is. A Nagytanács kérdések formájában ellenőrizhette a Signoria munkáját. A tanácsok hatalmának növekedése arányában csökkent azonban a Nagytanács hatalma.

Ha mai szemmel tekintünk a Nagytanácsra, leginkább a parlamentek szerepére emlékeztet a működése, hiszen a népgyűlés szerepének fokozatos átvételekor a legfontosabb határozatok-törvények és döntések meghozatalára rendelkezett jogosultsággal, emellett a legjelentősebb állami tisztségviselők megválasztásának és beiktatásának (a tanács előtt tettek esküt), valamint a kormány ellenőrzésének joga is a tanácsot illette.

A Nagytanács megalakulásakor – ahogy fentebb írtam róla – bárkit megválaszthattak a tanács tagjává. Nemest és polgárt egyaránt – ez 1323-ig így is maradt. Ezt az időszakot tehát még nem lehet nemesi vagy arisztokratikus köztársaságnak nevezni. Így a vizsgált időszakban Velence államrendje nem csupán a fékek és ellensúlyok rendszerének kialakítása, de még a népszuverenitás elvének érvényesítése miatt is példaértékű.

Vannak, akik e körben azt kifogásolják, hogy a Nagytanács megalakításával és ezzel párhuzamosan a népgyűlés eljelentéktelenítésével, később összehívásának végleges megtiltásával (a népgyűlés összehívását a Tízek Tanácsa tiltotta meg 1423-ban, s intézményét egyidejűleg törölte is) a népszuverenitás elve súlyosan megsérült. Bizonyíték erre, hogy a Nagytanács tagjai a gyakorlatban túlnyomó többségében a nagy családok tagjaiból és szövetségeseiből álltak össze, az egyszerűbb emberek pedig egyre kijebb szorultak a hatalomból. Ez utóbbi mondat tényszerűen igaz. Sőt, még azt sem vitatom, hogy az arisztokráciának törekvése közé tartozott a népgyűlés eljelentéktelenítése és hatalmának egy szűkebb körű, könnyebben kezelhető tanácsba való átmentése. Ez azonban egyrészt természetes folyamat volt a lakosságszám folyamatos növekedése miatt, másrészt megjegyzendő, hogy a nagy velencei dinasztiák a népgyűlésben éppúgy meg tudták szervezni többségüket. S végül, a társadalmi elit elsőprő többsége a törvényhozásban ma is minden képviseleti demokrácia sajátja.

Az tehát, hogy a nagy és gazdag, komoly befolyással rendelkező nemesi családok tagjainak jóval könnyebb volt bekerülniük a tanácsba, mint – mondjuk – egy hajógyári munkásnak, természetes. Ma sincs ez másként, csupán ma Európa államaiban, avagy az Amerikai Egyesült

Tisztségviselő megválasztásának menete a Nagytanácsban¹⁹

Államokban nem a nemesség a társadalom felsőbb rétegeibe való tartozás kritériuma, hanem a gazdasági hatalom, a tudással, képzettséggel szerzett előnyök – a „jó polgári családból” származás. Ha megnézzük, a mai parlamentekben és nemzeti gyűlésekben sem a hajógyári munkások képviselik a többséget. Sőt, a társadalom szemében negatívumként értékelik, ha egy képviselőnek nincs diplomája, avagy korábban nem volt jól jövedelmező, komoly munkája. Utóbbi esetben könnyen rásütik, hogy „megélhetési politikus”. Nem véletlen, hogy világszerte sok botrány van abból, hogy diplomával nem rendelkező képviselők „kerülő úton” próbálnak szerezni maguknak egyet. Amitől mégis demokratikusnak, jogállaminak és a népszuverenitás elvét garantálóknak tekintjük ezeket az intézményeket, az az, hogy a jogszabályok szerint bárki bekerülhet a testületbe, azaz bárhogy is alakul a gyakorlat, az adott állam minden polgárának törvényi szinten garantált az aktív és a passzív választójoga. Nos, az általam vizsgált időszakban nem volt ez másként Velencében sem. Az igaz, hogy a testület megalakulása óta törekvései közé tartozott a velencei felső rétegnek, hogy formálisan is segítse a nemesség többségi befolyásának biztosítását a Nagytanácsban. Hamar eltörölték azt a szabályt, hogy egy családból egyszerre csak 5 tagja lehet a tanácsnak. Ugyanakkor még több mint száz évvel a Nagytanács megalakítása után sem fogadta el a testület azt az előterjesztést, hogy

a jövőben csak azok lehessenek tanácsstagok, akiknek az apjuk, avagy az őseik azok voltak – azaz, amelyik megszüntette volna az általános passzív választójogot. A század fordulóján először kétszer egy év átmeneti időre, azután azonban (1299-ben) véglegesen bevezették azt a szabályt, hogy csak az válhatott a Nagytanács tagjává, aki megválasztása után megkapta 5 kormánytag, a Quarantia 25 tagjának és a Nagytanács tagjai kétharmadának támogatását. Ez a szabály ugyan még nem tette örökletessé a tagságot, nem számolta fel teljesen a passzív választójogot, de rendkívüli mértékben korlátozta. Ráadásul – mint később kiderült – lezárta a nemesség második osztályát, amelybe azok tartoztak, akiket akár nemesként, akár polgárként 1297 előtt a Nagytanács tagjává választottak. Rövid kitérőként: a nemesség első osztályába azok tartoztak, akiknek ősei (12 tribun) 697-ben megválasztották az első dózsét, az a négy család, amely aláírta velük az ún. San Giorgio Maggiore-i alapító okiratot, illetve akik már 697 előtt nemesek voltak. Mindez összesen 24 családot jelentett. A nemesség 3. osztálya képviselte azt a réteget, ahol a nemesség és a nagytanácsi tagság összeforrt. Azaz a nemesi cím adományozása és a nagytanácsi tagság elnyerése egyszerre történt.

1314. július 19-én létrehoztak egy könyvet, amelyet 1506-tól Aranykönyvnek (Libro d'oro) neveztek. Ez tartalmazta azon nemesek névsorát, akiknek joguk volt be-

lépni a Nagytanácsba. Később az Aranykönyv átalakult a nemeseket nyilvántartó könyvvé, amely a nemesek listáját, születési dátumát és házasságkötéseiket tartalmazta.

A könyvben 1340-ben 1212 nevet tüntettek fel, 1437-ben 1300-at, 1490-ben 1570-et, 1510-ben 1671-et. Ettől kezdve a Nagytanács tagja csak nemesember lehetett, illetve később, aki a Nagytanács tagjává vált, automatikusan velencei nemessé lett. A könyvet a Quarantia három elnöke vezette. 1319. november 25-étől kezdődően az a 25. életévét betöltött – a fenti feltételeknek megfelelő –, megválasztásra alkalmas férfi válhatott csak tagjává a tanácsnak, aki az avvogadorok előtt jogi szakvizsgát tett. 1323. szeptember 16-án zárult le az a folyamat, amely 1297-től kezdődően a Nagytanács zárt körűvé tételére irányult. Ekkor ugyanis törvényben mondták ki a mandátumok öröklés útján való betöltésének szabályát, azaz, hogy a jelöltnek igazolnia kellett, hogy apja vagy nagyapja tanácsstag volt. Miután a nagytanács tagja a nemességet, a nemesség pedig az örökletes nagytanács tagyaságot jelentette, Velence arisztokratikus köztársasággá lett. Ettől kezdve nem érdemes vizsgálni a népszuverenitás elvének érvényesülését. Mindazonáltal, ahogy már többször említettem, Velence államrendjét alapvetően 1229 és 1323 között tartom példaértékűnek, e periódusban pedig a Nagytanácsba való bejutás lehetősége az állam minden polgárának megadatott.

Végül kitérnék egy gondolat erejéig Montesquieu egyik kritikai észrevételére, mely szerint: „Így például Velencében a Nagy Tanácsot illeti a törvényhozás joga, a pregadikat a végrehajtás, a negyventagú tanácsot a bírói hatalom. A baj azonban az, hogy ezek a különböző szervek ugyanahhoz a renchez tartozó hatósági személyekből alakulnak, ami végeredményben mégiscsak ugyanazt az egyetlen hatalmat jelenti.”²¹

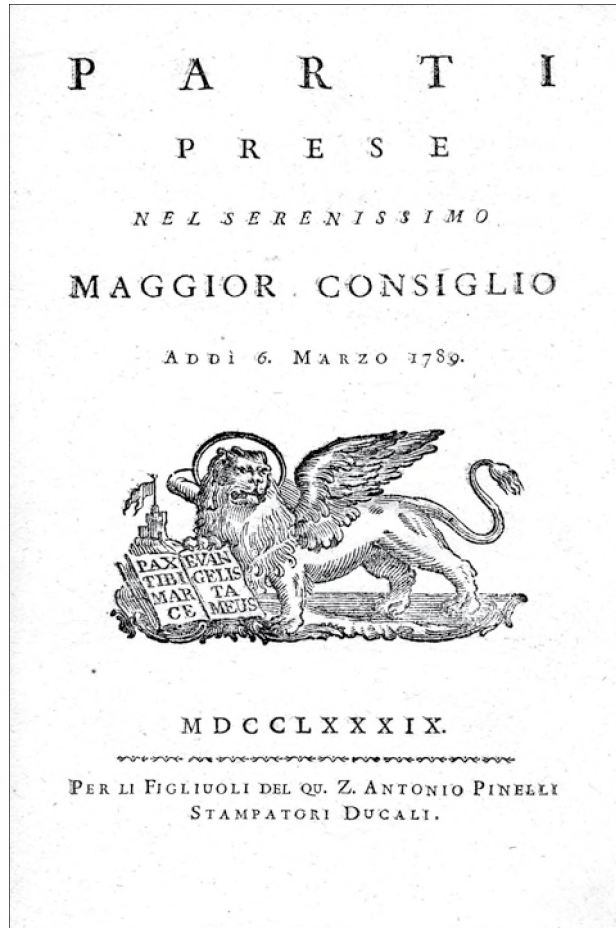
Elszakadva attól, hogy a Nagytanács arisztokratikussá alakítása előtt (1323), főképpen pedig a népgyűlés időszakában még a népszuverenitás elve sem szenvedett csorbát, s a tanácsok tagjai közé közrendű személyt is meg lehetett választani, a fékek és ellensúlyok rendszere bizonyos értelemben a XIV. századot követően is működött a nemesség és a köznép vonatkozásában. A demokrácia, a népuralom

elve nyilvánvalóan nem érvényesülhetett egy arisztokratikus köztársaságban, ahol a döntéshozók megválasztásának joga nem mindenkit illetett meg. Ahogy az akkor

még nem ismert fogalom, a jogállamiság sem, melynek sokrétű kívánalomrendszerét egyetlen középkori állam sem teljesítette. De furcsa módon még az arisztokratikus köztársaság korában is bizonyos mértékben működött a fékek és ellensúlyok rendszere a nemesség és a polgárság vonatkozásában. Nemesember ugyanis nem töltött be adminisztratív (hivatali) munkaköröket, csak döntéshozóit. Így a dózse nagykancellárjától az állami inkvizíció titkárán keresztül a Tizek Tanácsának hivatalvezetőjéig a hivatalnoki állások polgári foglalkozások voltak. Akárcsak a kolóniák közigazgatási állásai. A ki nevezések e pozíciókra határozatlan időtartamra szóltak. Azok egyértelműsége miatt sem annak nem kell okát adnom, hogy az adminisztráció, a közigazgatás valódi hatalmi központ – sokan a XIX–XX. századtól külön hatalmi ágként kezelik²² –, sem pedig annak, hogy a közigazgatás vezető pozícióit hosszú ideig betöl-

tó közigazgatási vezető a tudása és a kapcsolatrendszere révén milyen befolyásra tehet szert. Így tehát a velencei polgárság – vezető közigazgatási beosztást betöltő tagjain keresztül – a formálisan kizárólag állami döntéshozatalra jogosult arisztokrata rétegnek ha nem is erős, de valódi, létező ellensúlyát jelentette. Nem is beszélve a gazdasági potentátokról, akik lehettek a nemesek mellett közrendű emberek és zsidók is (nekik külön negyedük volt Velencében). Márpedig egy kereskedővárosban, amely hatalmának alapjait nem katonai, hanem gazdasági ereje képezte, bizonyos ellensúly volt, akárcsak napjainkban a gazdasági szféra.

A Nagytanácsba hivatalból is be lehetett kerülni. Automatikusan a tanács tagjává váltak a Kistanács (Signoria, később Collegio), a Quarantia és a Szenátus tagjai, valamint a Köztársaság területén belül működő magasabb hivatalok betöltői hivatali idejük lejárta után. Szakértelmük miatt általában belőlük alakították meg a Nagytanács eseti bizottságait. Ez a folyamat vezetett oda, hogy a megalakított eseti bizottságok egyike-másika állandó bizottsággá alakult, átvéve a Nagytanács egyes jogköreit, tovább árnyalva és gazdagítva a fékek és ellensúlyok rendszerét.

A Nagytanács 1789-ben meghozott határozatairól szóló korabeli nyomtatott „közlöny” címlapja²⁰

GERGELY BARÁNDY

Venedig, Pionier des Systems von Bremsen und Gegengewichten – Staatsorganisation der Republik Venedig von Mitte des 12. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts aus machttheoretischer Sicht

In der Republik Venedig entwickelte sich zwischen Mitte des 12. Jahrhunderts und dem ersten Drittel des 14. Jahrhunderts eine Staatsorganisation, die ohne das System von Bremsen und Gegengewichten genannt worden zu sein, dieses als Erste in der Welt auf außerordentlich hohem Niveau in die Praxis umsetzte. Man pflegt zu sagen, dass die fünf Räte von Venedig für die Republik genau so kennzeichnend sind, wie die fünf Kuppeln für den Markusdom. Die Studie weist nach, dass es in der Geschichte von Venedig ein knappes Jahrhundert (1229–1323) gab, in dem ein fast vollkommenes System von Bremsen und Gegengewichten entstand und funktionierte, weil die Räte

aufgestellt und die Macht des Staatsoberhauptes eingeschränkt wurde, und der Staat verfassungsmäßig, unter Herrschaft des Rechts funktionierte. Das ist eine historische, rechtshistorische Errungenschaft der staatlichen Ordnung in der Republik Venedig, die von der Rechtsgeschichte nicht gehörig anerkannt wird. Die Staatsordnung von Venedig und die vor 700 Jahren herrschende Auffassung der Venezianer von der Regierung sind auch heute ein Beispiel. Die Studie beleuchtet auch die Frage, wie und warum Venedig auch in Umsetzung des Prinzips der Volkssouveränität und der Rechtsstaatlichkeit die meisten europäischen Staaten des Mittelalters übertraf.

Jegyzetek

- ¹ Montesquieu: *A törvények szelleméről.* (Budapest, Osiris–Attraktor, 2000, 247. p.)
- ² Montesquieu, 2000, i. m., 248. p.
- ³ A hatalommegosztás klasszikus elvének és a fékek és ellensúlyok rendszerének elhatárolásáról bővebben lásd például Cservák Csaba: *A hatalommegosztás elmélete és gyakorlati megvalósulása.* (Jogelméleti Szemle, 2002. 1. sz., 2002. április 23. Jogelméleti tanulmányok.)
- ⁴ Giovanni Brizeghel. G. Brizeghel Lito-Tipografo Editore Venezia. XIX. század. Litográfia. Képméző: 140 × 210 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ⁵ Erről bővebben lásd például Pozsár-Szentmiklós Zoltán – Somody Bernadette: *Alkotmányos alapok.* (Budapest, HVG-ORAC, 2012, 16–17. p.)
- ⁶ 53/1991. (X. 31.) ABH, 33/1993. (VI. 11.) ABH, 28/1995. (V. 19.) ABH, 97/2009. (X. 16.) ABH.
- ⁷ Magyarország Alaptörvénye, C) cikk (1) bekezdés.
- ⁸ Magyarország Alaptörvénye, B) cikk (1) bekezdés.
- ⁹ Magyarország Alaptörvénye, B) cikk (3) bekezdés.
- ¹⁰ Sabellico, Marco Antonio Coccio: *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita.* Libri XXXIII, 1489.
- ¹¹ Montesquieu, 2000, i. m., 250. p.
- ¹² Montesquieu, 2000, i. m., 251. p.
- ¹³ Tanulmányom, történelmi adatok tekintetében, a *Venencia fénykora – A Veneciai Köztársaság államrendezkedésének kialakulása és kora* (Scolar Kiadó, 1999) című könyvemre alapoztam. Ezért, ha külön nem jelölöm meg Venencia államrendjének leírásakor – s ez szinte kivétel nélkül így lesz –, hogy adataim honnan származnak, akkor azok forrása e könyvem. A könyvemben szereplő, Venencia államrendjét leíró adatok túlnyomó többségében Heinrich Kretschmayr Venencia történelmét feldolgozó kiváló háromkötetes művéből (*Venedig*, 1–3. kötet. Gotha, Friedrich Andreas Perthes A.-G., 1909, 1920, 1935), Zwiedineck-Südenhorst *Venedig als Weltmacht und Weltstadt* (Leipzig, Verlag von Velhagen & Klafing, 1906) című monográfiájából és Fritz Schillmann *Venedig* (Leipzig–Wien, Verlag Dr. Hans Epstein/Dr. Rolf Passer, 1933) című könyvéből származnak. De a téma iránt érdeklődők természetesen számos művet fellelhetnek még róla, például Daru *Historie de Venise* című nyolckötetes művét, vagy akár korabeli forrásokat, például az általam is idézett Marco Antonio Coccio Sabellico krónikáját. Magyar nyelven átfogó műről a könyvemet leszámítva nincs tudomásom, de a témával érintőlege-

- sen foglalkozott például Jászay Magda (*Venencia és Magyarország.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990), Dessewffy Arisztid (*Venencia.* Budapest, „Kosmos” Műintézet kiadása, 1896), Alleneker Lajos (*A lagúnák városa.* 1892) vagy Töttösy Ernő (*Dalmácia.* Mécses Kiadó, 1992).
- ¹⁴ Montesquieu, 2000, i. m., 247. p.
- ¹⁵ Francesco Zanotto és Giuseppe Rebellato. Megjelent: *Venezia prospettica, monumentale, storica ed artistica cioè veduta nelle principali sue prospettive e nelle sue antiche costumanze.* Con sessanta tavole litografiche disegnate da Marco Moro e da Giuseppe Rebellato, illustrate da Francesco Zanotto. Venezia, Giovanni Brizeghel editore, Tip. Lit. Calc. e Librario, 1856. (A metszet az egy évvel később kiadott német nyelvű – *Das Malerische, Monumentale, Historische und Artistische Venedig. Eine Darstellung Seiner Haupt-Ansichten und Alten Gebrauche...* – kiadásból származik.) Litográfia. Képméző: 290 × 210 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ¹⁶ Daru, Pierre: *Historie de la Republique de Venise.* 1. kötet. (Párizs, 1826.) Metszet. Képméző: 210 × 340 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ¹⁷ Jászay Magda: *Venencia és Magyarország.* (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990, 40–41. p.); Romanin, S.: *Storia documentata di Venezia.* 2. kötet. (Venezia, 1853, 290. p.)
- ¹⁸ Francesco Zanotto és Giuseppe Rebellato. Megjelent: *Venezia prospettica, monumentale, storica ed artistica cioè veduta nelle principali sue prospettive e nelle sue antiche costumanze.* Con sessanta tavole litografiche disegnate da Marco Moro e da Giuseppe Rebellato, illustrate da Francesco Zanotto. Venezia, Giovanni Brizeghel editore, Tip. Lit. Calc. e Librario, 1856. (A metszet az egy évvel később kiadott német nyelvű – *Das Malerische, Monumentale, Historische und Artistische Venedig. Eine Darstellung Seiner Haupt-Ansichten und Alten Gebrauche...* – kiadásból származik.) Litográfia. Képméző: 200 × 300 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ¹⁹ Gottfried, J. L. – Merian, M.: *Neuwe Archontologia Cosmica.* (Frankfurt, 1638.) Rézmetszet. Képméző: 250 × 350 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ²⁰ Stampatori Ducali, 1789. Képméző: 220 × 165 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ²¹ Montesquieu, 2000, i. m., 250. p.
- ²² Lásd például Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most.* Válogatott tanulmányok, második kötet. (Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 391–397. p.)

Szádeczky-Kardoss Irma

A szokás ereje

Párhuzamok a magyar (jog) történelemben

R. Várkonyi Ágnesre emlékezve

R Várkonyi Ágnes írja a *Rendhagyó országgyűlés Szécsényben, 1705* című tanulmánya¹ bevezető soraiban, hogy „a múlt megismerhető, el nem tagadható, a mítoszokból a valóság kihámozható és vállalható”. A sokoldalúságból s ennek révén a jog és jogtörténet iránti affinitásból is építkező tanulmánynak eme gondolata akaratlanul is a magyar történelem még régibb múltja felé mutat: a magyar jogélet írásbeliségének legrégebbi, de Szécsényhez hasonlóan rejtélyes múltbeli időszakára.

Anonymus művével szemben a történelemtudományi forráskritika – véleményünk szerint túlzottan méltánytalanul – a honfoglalás korát illetően hitelességi kétségeket támaszt és regényes lazaságot feltételez. Lényegében Kézai Gestájával szemben is így jár el, amikor a hun történetet globális avar történetként értékeli.²

Ez az értékelés Anonymusnak egyebek között a Hétmagyar Törzsszövetség vérszerződési megalapításához s abban Álmos és Árpád szerepéhez, Kézainak pedig a szolgáltság okairól írt összefoglalójához fűz elvető kételyeket és alternatív feltevéseket.

Majd elkövetkezik az 1705. szeptember 12. és október 3. napja között zajló, önmagát csupán konföderációnak és generális konventnek, *conventus generalis confoederatorum Hungarorum*nak nevező, de országgyűlési jelentőségű történelmi esemény, melynek jogi relevanciájú történései, javaslati és törvényi erővel felruházott³ döntései megisméltik mindazt, amit Anonymus és Kézai honfoglalás kori és még régibb történeti tényként adnak elő. Végül is modern kételyeink ellenében hitelesítve Anonymus és Kézai vonatkozó adatait.

A szécsényi országgyűlésen – *Rákóczi államát* tekintve nevezük mi is így – az egyik részt vevő főúr kíséretében jelen volt Stephanus Tsétsi, azaz Csécsi István sárospataki kollégiumi professzor, azzal a megbízással, hogy naplót vezessen az eseményekről. E Kazinczy Ferenc által magyarított napló 1705. szeptember 13-i bejegyzése szerint, tehát mindjárt kezdeti állásfoglalásul „a jelemvaló alispánoknak meghagyatott, hogy a megyéjékbeli nemesseget haladék nélkül gyűjtsék ide. Aki meg nem jelenend, elveszti nemesi szabadságát és minden birtokát, azon felül méltóképpen megbüntetik, hogy a mi a conventben végzetetik, az egész nemzet végzésének vétethessék.”⁴

A konvent határozatának 9. cikkulusa pedig úgy rendelkezik, hogy „[...] Méltóságos Vezérlő Fejedelmünk [...] a Generális-Conventust oly móddal indicálta vala [...], hogy az Nemes Vármegyék nemcsak magok követei által, hanem ugyan mindnyájan az Egyházi, Úri és Ne-

mes Rendek közül Személylek szerint compareállyanak; mindazáltal sokak illetén magok javára czéllózó Intimátumokat megvetvén, és magok privatumokat az közönséges eleiben tévén, magokat minden legalis ratiók nélkül absentálták; sőt lévén olyanok is, az kik noha eljöttek, mindazáltal az midőn még alig kezdődtek az dolognak folytatási, annyivalinkább véghez-mentek vala: Méltóságos Fejedelem-Vezérlőnknek hire és engedelmé nélkül, szökésképpen visszamentenek; hogy azért az illyek, az kik másoknak nemcsak botránkoztatásokra vannak, hanem egyszersmind az mostani közönséges Confoederációnak is nem kevés praepudiciumot tetteken, méltó büntetéseket elvegyék [...], kivéven mindazáltal az extreme Szegényeket, és az kik de Lege excusatusok lesznek”.⁵

Mit ír Kézai a közügyek intézésének ősi szokásáról? „Mielőtt tehát a magyarok megkeresztelkedtek és kereszténnyé váltak, a hírnökök a táborokban ezekkel a szavakkal hívták egybe a magyarok hadseregét: Az Isten és a magyar nép szava, hogy ezen és ezen a napon, ezen és ezen a helyen mindenki köteles pontosan fegyverben megjelenni, hogy meghallgathassa a közgyűlés tanácskozását és határozatát. Aki pedig a föl hívásnak nem tett eleget, s nem tudta megokolni, hogy miért, azt a szkíta törvény értelmében fölkoncolták, vagy törvényen kívül helyezték, vagy egyetemleges szolgálásra vetették”.

A jogvesztés, a nemesi szabadság és az adománybirtok elvesztése tipikus, ősi, eszerint évszázadok múltán is változatlan és iratlan szokásjogbeli konzekvenciája a hűtlenségi magatartásnak.⁶ Ez esetben a közérdekű nemesi kötelezettség az országgyűlési tanácskozáson való részvétel és a hadba szállás.

A nemesek országgyűlési részvételi kötelezettségét ugyan már az Anjou-kori 1498. évi I. tc. is deklarálja, azonban jogvesztési következmények nélkül, azaz a konzekvenciát a szokásra bízta. Ennyiben eltér Kézaitól, akinél a részvételi kötelezettség elmulasztása a szokásjogalapú jogvesztési konzekvenciával együtt jelenik meg. Később az 1518. évi bácsi országgyűlés már közelebb áll Kézaihoz, amikor „jóságvesztéssel” – tehát kimondatlanul bár, de a „jóságvesztésbe” kódoltan – a nemesi jogok elvesztésével sújtja az országgyűlésről igazolatlanul távol maradókat, hivatalvesztéssel és bírsággal pedig az ebben segédkező (a távolmaradást igazoló) ispánokat és alispánokat. E két előzmény után azt látjuk, hogy a szécsényi artikulus „hivatalos” szövege is kerüli a jogkövetkezmény néven nevezését, amikor csak „méltó büntetésről” rendelkezik, ezúttal is a szokásra bízva magát a büntetést. Aminek Kézai által ismeretett lényegét csak a tanácskozást feljegyző Csécsi-napló közelíti: abból tudjuk meg, hogy a büntetés 1705-ben is a régi szokás szerinti jogvesztés. Vagyis a távol maradó elveszti nemesi szabadságát és minden birtokát, azon felül méltóképpen megbüntetik. Az „azon felül méltóképpen megbüntetik” konzekvencia itt is a szokásra bízta a „büntetést”, de jogalkotási értelemben jogászibb következetességgel, mert a „nemesi szabadság” elvesztéséből – tehát a jogvesztésből – következően rendelkezik róla.

Így bizvást tekinthetjük úgy, hogy az alapvető közérdekű nemesi részvételi kötelezettség elmulasztása (mint kvázi hűtlenségi poena) hosszas szokásban való lappan-

gás után 1705-ben nyerte el – bár a bukás után érvényét veszített – első írásbeli törvényes formáját: a Csécsi-napló szeptember 13-i bejegyzésével kommentált (értelmezett) szécsényi 9. artikulusban.

A távolmaradás konzekvenciái alól a konföderációs konvent 9. artikulusa is rendel kivételt: a szegényeket mentesíti, és azokat, akik törvénytől vagy más egyéb oknál fogva kivételezettek a megjelenési kötelezettség vagy annak elmulasztási következményei alól. Ugyanez a kivétel Kézainál az „és nem tudják megokolni” tömörségében fejeződik ki.

Nyilvánvaló tehát, hogy Szécsényben egy ősrégi valószínű szokás hosszas (olykor egy-egy írott törvénnyel társult) lappangás utáni színre lépése állt elő.

Anonymus azt írja *Gestája* 5. fejezetében, hogy a vérszerződési fejedelmi személyek a Hétmagyar Törzsszövetség élére Álmost választották fejedelemnek. Ő a foglalási célterület, a Kárpát-medence határzónájában, Ungvárott bemutatott hálaadó áldozati szertartást követően adta át a fejedelmi hatalmat fiának, Árpád vezérnek.

Pontosan mit ír Anonymus a sztyepei fejedelemválasztásról?

A honfoglalási stratégiát tárgyaló hét fejedelmi személy „közös és végérvényes döntésre jutott, miszerint a megkezdett utat csak úgy tudják véghezvinni, ha fejedelmet és parancsolót választanak maguknak. Tehát a hét férfiú szabad akaratából és közös megegyezéséből Ügyek fia Álmos és a nemzetségéből majdan leszármazók személyében fejedelmet és parancsolót választott magának, és fiai fiainak is, az utolsó nemzedékig. [...] Akkor egyhangúan így szóltak Álmos fejedelemhez: a mai naptól fogva téged választunk meg fejedelmünké és parancsolónkká”.⁷

Álmost tehát a hét fejedelmi személy „vezérnek és parancsolónak” választotta maga fölé, belátva, hogy a honfoglalási cél és siker a teljhatalom szuverenitását igényli. Vagyis a főhatalom legyen egységes: vezéri és parancsoló is egyben. E kettősség hangsúlyozásának az a jogilag releváns értelme, hogy a hét fejedelmi személy döntése a hadműveletek stratégiai irányításán kívül a szövetséget érintő minden más egyéb igazgatási dolgokban való fejedelmi döntési egyeduralommal is felruházta Álmost. Mellette később a kapitányok által megválasztott Árpád – a fejedelmi hatalom átvételéig – a fővezéri tisztet töltötte be.

Szécsényben 1705. szeptember 19/20. napján pontosan ugyanilyen koncepcióval történt a fejedelemválasztás, amiként azt a konföderáció artikulusaiban írásba is foglalták.

„Mi alább Specifikált Nemes Magyar-Országai Státusok és Rendek [...] szükségesnek ítéljük, hogy oly fejet választunk magunknak, az ki velünk edgyütt hittel confederálván, ezen Hazánk ügyét, valamig Isten által régi Szabadságaink helyrehozásával, megnyerésével, czéllját el nem éri, nemcsak az Hadi dolgokban, hanem az Törvényes, Egyházi, Politicai és Oeconomiai Állapotokban is igazgassa, kormányozza és velünk edgyütt oltalmazza: Tetszett közönségessen és egyező akarattal praetitulált Méltóságos Fejedelem Rákóczy Ferenczet, Kegyelmes Urunkat, Erdély országának Választott Fejedelmét, minéink is

Confederatus Statusoknak Vezérlő Fejedelmünknek választamunk, az mint választottuk is.”

Íme, akárcsak a Hétmagyarok több mint nyolcszáz évvel korábban, 1705-ben a konföderáltak is a függetlenséget visszanyerő rehabilitáció érdekében *hadi és igazgatási* ügyekben egyaránt érvényesülő teljhatalommal ruházták fel a maguk választotta fejedelmet. A koncepció és a jogi – szokásjogi – konstrukció ugyanaz, mint ahogyan Anonymus jellemzi Álmos „fejedelmi” – valójában nagyfejedelmi – hatalmát.

Mivel Anonymus *Gestája* könyvtári lappangásából évtizedekkel később, a XVIII. század közepén került elő s válhatott közismertté, más krónikáink pedig nem szólnak ilyen részletességgel Álmos megválasztásáról, kizárható az a lehetőség, hogy a függetlenségrehabilitáló célban és a kettős hatalommal való felruházási koncepcióban hasonló szécsényi fejedelemválasztás Anonymus kétségé vált hiteles adatát másolta volna. Ellenkezőleg: a nyilvánvaló párhuzam egyaránt jelzi a szokás ősiségét, látens vitalitását és Anonymus ezen adatának hitelességét.

Kézai ősi szokást megörökítő adata és a szécsényi artikulusok tartalmi párhuzamának ugyanez a konklúziója. Mindkét példa a szokás, szokásjog szívós tartósságára is következtetési alapul szolgál. Valamint arra, hogy a szájról szájra adott ismeretek évszázadokon keresztül képesek megtartani szövszerintiségüket, s alkalmi változtatásukra, kibővítésükre csakis a lényegmegtartó modernülés, a megváltozott körülményekhez igazodás szolgálatában kerülhetett sor.

A szécsényi írásbeliség nem csak ezt a két példát örökítette ránk. A Csécsi-napló október 1-jei bejegyzésében más példát is látunk. A tanácskozáson „előfordult a diploma nevezet, s elvégeztetett, hogy vesszen örökre az a szó, és ez után nálunk soha ne hallassék”. Kazinczy Ferenc azt a megjegyzést fűzte ide, hogy „aszó azért nem vala kedves, mert az királyi kegyelemre utal, holott a dolog tartozás”. Mármint annak királyi megengedése, ami a nemzet alkotmányos jogaiból származó, a nemzetet megillető jog és uralkodói feladat. Ugyanezt a „vesszen örökre” kifejezést használja a *Képes Krónika* 82. fejezete is, amikor Orseolo Péter emlékének – egyébként a szokás szerinti, joghatályos – történelmi emlékezetből való tabusító kiiktatását említi, mondván, hogy „vesszen Péter emléke, teutonjaival és latinjaival együtt mindörökre és még azon túl is”.

Ezek tehát az ősi szokás és szokásjog íratlanul is szívós tovább élését dokumentáló, valamint két lényeges kérdés: a hűtlenségi magatartás ősi jogvesztő konzekvenciái és a Hétmagyar-fejedelemválasztás tekintetében Kézait és Anonymust is hitelesítő 1705. évi szécsényi események.

*

Egyéb történelmi események régmúlt idők történéseivel való párhuzama is jellemzi az ősi szokás jogéleti tovább élését és a látens tartalékból való olykor-olykori praktikus „elővételest”, a történelmi tapasztalatokban gyökerező ősi megoldási sémák közül alkalomadtán kiemelő, felelevenítő gyakorlatát.

Amikor IV. Béla a tatár invázió megismétlődésének veszélyétől tartva megírta a pápának az úgynevezett sárospataki segélykérő levelét,⁸ arról is ír, milyen preventív intézkedésekkel igyekeznek az ellen maga is védekezni. Itt panasolja a „királyi méltóság megalázkodását” abban, hogy lányait nem dinasztikus szinten, hanem a magyar gyepű hűbéres fejedelmeivel házásította össze⁹ avégett, hogy a házassági kapcsolatok révén idejekorán értesüljön a tatár hadmozdulatokról, illetve a gyepű hűbéri hűségét biztosítsa. Korábban, ugyancsak a közelgő tatár veszély árnyékában, III. Béla, majd II. Endre tett kudarcba fulladt kísérleteket a támadás esetén legveszélyesebb Vereckei-hágót védő hűbéres Halicsnak közvetlen magyar irányítás alá vonásával, a Rurikida orosz dinasztia vonzáskörétől való távortartása és a gyepűvédelem megerősítése végett. Előbb a halicsi királyi cím felvételével, majd Halics tervezett királysággá kreálásával és fiainak halicsi trónra ültetésével.

Mindkét példának szinte pontos mású előzménye – párhuzama – a honfoglalás kori kazár gyepűn élő magyar törzsek távozásának megakadályozására törő kazár kagáni próbálkozás. Előbb Levedi kazár előkelő nővel való összeházásával, tehát házassági kapcsolattal erősítendő a függelmi köteléket, s a remélt utódok által biztosítani a befolyás fenntartását, majd további függésben ugyan, de

rangemeléssel leválasztani Levedit az Álmos-Árpád vezette Hétmagyar Törzsszövetségről, s így akadályozni népének távozó elszakadását. Tükörképpül hol házasság útján, hol rangemeléssel, de mindenképpen kazár, avagy magyar érdek- és függelmi körben tartással, a gyepű és gyepűvédelem épségének és hatékonyságának biztosításául.

Ez az Árpád-kori halicsi koncepció is csaknem fél évezredes távolságban képez párhuzamot az ősi sztyepei – ma a kazár adatokból ismert szokású – jogéleti gyakorlattal. Példázva ezúttal is a hagyomány és szokás szívósságát, valamint a hasonló történelmi helyzetek és társadalmi problémák megoldásának példa- és eszköztárkénti működését is.

A mai szóhasználatban jogszerzési-jogvesztési-rehabilitációs „szokásjogi csomagnak” is nevezhető ősi sztyepei szokás tovább élését kell látnunk Boeckai és Báthory Gábor hajdúnevelési programjában és Rákóczi Szécsényben végül is rendezetlenül maradt jobbágyszabadítási terveiben, mely a fegyverre kelt jobbágyok szabadválasát biztosította volna a konföderáció fegyveres győzelme esetére. De Szent László azon jóval korábbi rendelkezésében is, mellyel a nyugati gyepű lövőit – hűtlenségükre tekintettel – megfosztotta örököseiktől.

A szécsényi országgyűlés megnyitásának 310. évfordulóján, 2015. szeptember 12-én.

IRMA SZÁDECZKY-KARDOSS

Kraft der Gewohnheiten. Parallelitäten in der ungarischen (Rechts)geschichte

Ágnes R. Várkonyi schreibt in den einführenden Zeilen ihrer Studie „Eine unregelmäßige Landesversammlung in Szécsény, 1705”, dass die Vergangenheit kennengelernt und nicht geleugnet werden kann, und man könne den Mythen die Wirklichkeit entnehmen und dafür geradestehen. Dieser Gedanke der Studie, die auf Vielseitigkeit und dadurch auch auf Affinität zum Recht und zur Rechtsgeschichte basiert, weist sogar unbewusst auf die noch ältere Vergangenheit der ungarischen Geschichte hin. Als Beweis dafür, dass Rechtsinstitutionen auch als Gewohnheitsrecht erhalten werden können, dient zum Beispiel die Sanktionierung des Fernbleibens von Adeligen vom öffentlichen

Leben. Sie war lange Zeit in der Gewohnheit versteckt, bis sie schließlich 1705 gesetzlich festgeschrieben wurde. Ein anderes Beispiel dafür sind die Ereignisse im Jahre 1705 in Szécsény, durch die unsere Geschichtsschreiber Kézai und Anonymus in Sachen der Wahl der sieben ungarischen Fürsten bestätigt wurden. Dies beweist, dass die von Mund zu Mund vermittelten Kenntnisse Jahrhunderte lang ihre Wortwörtlichkeit beibehalten können, und zu ihrer Veränderung und Erweiterung konnte es nur fallweise kommen, und zwar im Dienste einer wesenserhaltenden Modernisierung und einer Anpassung an die veränderten Umstände.

Jegyzetek

¹ Praznovszky Mihály (szerk.): *A szécsényi országgyűlés 1705-ben.* (Szécsény Város Önkormányzata, 1995, 9. p.) (A továbbiakban: Szécsény.)
² *Jogéletünk őstörténete* című monográfiánkban (Budapest, Heraldika Kiadó, 2015) igyekeztünk kimutatni Kézai *Gestája*, valamint a *Képes Krónika* szerkezetében a kétféle – hun és magyar – bevonulás közé illesztett és valóban az avar, de csak a késő avar/első honfoglaló magyarok, vagyis a Kuber vezette onogurok bejövételének és a sikertelenség miatt tabusított történetének krónikahelyeit.
³ Konvent és országgyűlés különbsége egyebek között az, hogy országos hatályú szabályt, törvényt csak az országgyűlés hozhatott vagy módosíthatott. Ennek orvoslásául hangzott el Szécsényben olyan javaslat, hogy az elhatározott dolgoknak olyan megtartása, állandósága és erőssége legyen, mintha országgyűlésen határozták volna. (Szécsény, 25. p.)

⁴ Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* 7. fejezet. (Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 93. p.)

⁵ Szécsény: *A szécsényi országgyűlés dokumentumai* című könyv függelékében. (444. p.)

⁶ *A Jogéletünk őstörténete* első fejezetében.

⁷ Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* 5. fejezet. (Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 13. p.)

⁸ Sárospatakon kelt ún. *tatár levél.* In: *Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról.* Összeállította Blazovich–Krisztó–Makk. (Szeged, 1994.)

⁹ *A Jogéletünk őstörténete* című monográfia *Észrevételek a Kárpátok keleti övezetébe eső szláv fejedelemségek „belügyeibe való beavatkozás” kérdéséhez* című fejezetében.

A szerző 1956 novemberében, harmadéves joghallgatóként kényszerült elhagyni hazáját, Magyarországot, azonban a forradalomnak is köszönhetően amerikai egyetemeken folytathatta a tanulmányait a politikatudományok területén. 1971 óta a connecticut-i Állami Egyetem oktatója. Korábban is nagyobb lélegzetű tanulmányok jelentek meg tollából, amelyek a magyar népi, ún. harmadikutas ideológiáról, Kun Béla és a magyar tanácsköztársaság történetéről szólnak. Ezek mellett a szovjet bel- és külpolitikával, valamint a hetvenes évek kelet-európai ellenzéki mozgalmainak kutatásával és oktatásával is foglalkozott. 1982 és 1983 nyarán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen egy Fulbright-program keretében találkozott a magyar reformértelmiség legjavával, akik megosztották vele személyes véleményüket és jövőképeket. Ezekben az években számos tudóssal és politikussal találkozott Magyarországon, akik az akkori hatalom sáncain belüli és azon kívüli politikai oldalakat képviselték. Találkozott a születőben lévő demokratikus ellenzék vezetőivel (Kis János, Haraszi Miklós, Konrád György), a reformszocialistákkal (Hegedűs András, Demény Pál), társadalomtudósokkal (Bihari Mihály, Csepeli György, Schlett István stb.), megismerkedett a majdani Fidesz meghatározó személyiségeivel (Orbán Viktor, Kövér László, Stumpf István). Konzultált az állampárt vezető külpolitikai szakembereivel, és megbeszéléseket folytatott az állampárt Központi Bizottsága apparátusának más munkatársaival is.

Ezek a tapasztalatok nagy-mértékben hozzásegítették a magyarországi helyzet megértéséhez és reális mérlegeléséhez. Szemtanúja volt a hatalmon lévő párt utolsó, 1989. októberi kongresszusának, az 1990. februári választási kampánynak és az első szabadon választott kormány beiktatásának 1990 májusában. Ezt követően hat hónapig külügyminisztériumi tanácsadóként dolgozott az Antall-kormány mellett, ahol láthatta azokat az akadályokat, amelyekkel minden posztkommunista kormány szembesül – amelyeket le kell küzdenie ahhoz, hogy utat nyisson a világ felé, egyidejűleg a demokráciát is felépítse és működésképpé tegye országában.

Tőkés Rudolf a fent említett tapasztalatai alapján írta meg a *Kialkudott forradalom* című könyvét, amely angol és magyar nyelven egyaránt megjelent 1998-ban. Ez a könyv a kommunista és a poszt-kommunista országok politikája, társadalma és gazdasága négy évtizedes intenzív tanulmányozásának összefoglalását nyújtotta. Egy olyan történelmi, politológiai, köz-

Ismertető Tőkés Rudolf A harmadik magyar köztársaság születése című könyvéről

Tőkés Rudolf: A harmadik magyar köztársaság születése – Emberek, ideológiák, intézmények
Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2015, 152 p.
ISBN: 978-963-236-987-7

gazdasági, szociológiai és eszmetörténelmi elemzéseket tartalmazó mű, amely hitelesen mutatta be a magyar demokrácia újjászületésének történetét.

Nemrég volt a 25 éves évfordulója annak, hogy Magyarországon 40 év kommunista diktatúrát követően megtartották az első szabad választásokat, és megkezdődött a „harmadik Magyar Köztársaság” intézményrendszerének kiépítése. Negyedszázad elteltével mindenki szívesen gondol vissza az átélt történelmi pillanatokra.

Izgalmas mérlegelni, hogy az egymást villámgyorsan követő események közül melyek voltak azok, amelyek igazán fordulópontot jelentettek az ország történetében, és a létrehozott intézmények, a politikai és a szakmai élet szereplői milyen hatással voltak az átalakulásra. Ehhez a visszatekintéshez nyújt számunkra nagy segítséget Tőkés Rudolf tanulmánya.

A bevezetésben megállapítja, hogy „a nemzetépítés bonyolult folyamat”, a „nemzet újjáépítése” talán még bonyolultabb, a harmadik magyar köztársaság története pedig a magyar nemzet újjáépítésének története, amely 1989-től mind a mai napig tart.

Írásának megfogalmazott célja, hogy felmérje, vajon melyek voltak Magyarországon az 1989–1990-es időszak emberi, eszmei és intézményi előzményei, valamint következményei. Ezenkívül ismerteti az

1990-ben tartott első szabad választások óta fennálló „új demokratikus” Magyarország politikájának és intézményeinek, továbbá ideológiáinak és intézményrendszerének ellentmondásait.

Véleménye szerint elfogultság nélkül kellene egy ilyen témában gondolatait papírra vetnie, de beismeri, hogy ennek megvalósítása számára – aki az átalakulás politikai és gazdasági életének szinte valamennyi szereplőjét személyesen ismeri – nem volt egyszerű feladat.

Az első fejezetben a szerző elénk tárja és elemzi azon politikai és társadalmi csoportok képviselőinek uralkodó eszméit, akik szerepet játszottak a magyar politikai rendszer 1989–1990-es átalakulásában. Az 1970-es évektől 1990-ig tartó időszak vizsgálata alapján megállapítja, hogy Magyarországon az ideológiákat nem lehetett csak baloldali-jobboldali kontinuumba foglalni. A kommunista hatalom szempontjából például minden kritikus „lázadó” vagy „jobboldali” volt, míg magukat „haladó szelleműeknek” vagy „baloldalinak” tekintették. Ezután feleleveníti a XX. század elejétől létező „népiek” és „urbánusok” ellentétét, ugyanis azok eszmei örökösei (a lakitelki találkozóhoz részt vevő népiek, illetőleg a *Beszélő* címmel megjelent szamizdat folyóirattal kapcsolatba hozott urbánus értelmiségiek) jelentős szerepet játszottak a változás előtti időszak politikai vitái és ideológiai összecsapásai során.

Megismerkedhetünk a „cargo cult” fogalmával, amely idegen intézmények importálásának és azok beépítésének kísérlete egy országban. A „cargo cult” olyan külföldről kölcsönvett, készen kapott ideológiákat, irányzatokat és intézményeket jelöl, amelyeket a gyakorlatban még sosem teszteltek, helyi ideológiai célokra mégis felhasználják. Mivel az „újítók” nem szoktak dicsekedni azzal, hogy az általuk kidolgozott rendszer a világ más részén már létezik, szükségünk van a szerző nemzetközi tapasztalatain alapuló segítségére ahhoz, hogy felismerjük a cargo cult Magyarországon alkalmazott technikáit.

A kommunista diktatúra eróziójának egyik első jeleként az 1975-ös helsinki záróokmány Szovjetunió – és így természetesen Magyarország – általi aláírását jelöli meg a szerző. Véleménye szerint az emberi jogokra és az eszmék szabad áramlására vonatkozó „harmadik kosár” gondolatai erős ideológiai fegyvernek bizonyultak a szovjet blokk ellenzéke számára.

Megjelentek a „másként gondolkodók” Magyarországon, ami a szamizdatok terjesztését célul tűző mozgalmak létrejöttét eredményezte. Elindult Bibó István, a kimagasló tudású magyar jogtudós elméleti munkáinak újrafelfedezése, ennek eredményeképpen esszék sora volt olvasható.

Az 1980-as években a Kádár-rendszer ellenzőinek népes csoportja egyre bővült, és a szerző szerint zászlóshajójuk a *Beszélő* című folyóirat volt, Kis János és négy barátja szerkesztésében. Kis idő elteltével további illegális művek, újabb béke- és környezetvédelmi kiadványok születtek, és újabb csoportok kapcsolódtak be az ellenzéki mozgalomba. Példaként említi Hegedűs András volt miniszterelnök önéletrajzának kiadását, valamint a budapesti jogi kar Bibó Szakkollégiuma által szerkesztett *Medvetánc* és *Századvég* folyóiratokat, amelyek gazdagították a fiatal értelmiség reformkövetelőit, amelyek gazdagították a fiatal értelmiség reformkövetelőit. A szerző a Magyarországon bekövetkezett politikai-intézményi átalakulás ideológiai előzményeihez sorolja az 1987 és 1989 között a *Beszélő* közönsége, illetőleg a népiek később létrejövő politikai pártjainak, a

Szabad Demokraták Szövetségének és a Magyar Demokrata Fórumnak reformprogram-háborúját.

A fenti események leírását követően kijózanítólag hat a kemény, de teljesen jogos megállapítás: „e folyamatok résztvevőinek volt-e valódi hatásuk a végkifejletre, az nyitott kérdés”.

Mivel Kádár puha diktatúrája, a „hátról való irányítás” hosszú ideig működött, az 1956-os forradalom leverése és a megtorlás után a rezsim fennállásának utolsó időszakában nem volt szükség a politikai okokból ellenzéki értelmiségiek börtönbe zárására. Ehelyett a belügyminisztérium hírhedt III/III-as csoportügynöksége megtelt ügynökökkel, és a rengeteg besúgónak is köszönhetően az ellenállás kezelhető maradt.

A szerző az „oligarchia” fogalmával jelöli azt a kormányzati és politikai irányítást, amely az 1970-es évektől a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak 1989-es kezdetéig tartott. Ezt követte a „poliarchia”, amely egy olyan közben lévő állapot, amely sem diktatúra, sem demokrácia. Ez Magyarországon 1989 közepétől 1990 áprilisáig, az első szabad parlamenti választásokig tartott. A szerző szerint a poliarchia kialakulásának okai inkább a globális energiaválság, a növekvő külföldi adósságteher, az elhalasztott generációváltás az MSZMP vezetőségében voltak, és valószínűleg a legelhanyagoltabb okot a rendszer ideológiájának bírálata jelentette a hazai értelmiség részéről. A rendszer bomlása az 1985-ös pártkongresszussal végérvényesen megindult, Gorbacsov hatalomra kerülése sorsdöntőnek bizonyult.

Az 1980-as években a rendszer belső lebontása több szinten zajlott. Megjelentek a szovjet mintára készült magyar alkotmány újragondolását célzó erőfeszítések. Egy másik szerkezeti újítás az Alkotmányjogi Tanács létrehozása volt (1984), amely az 1989-es Alkotmánybíróság előképeként tekinthető. E tárgykörökkel a tanulmány a későbbiekben részletesen is foglalkozik.

A második fejezet felütéseként a szerző mérlegeli az átalakuláshoz vezető okokat, és megállapítja, hogy „1989 eseményei nem voltak sem csodálatosak, sem pedig az emberek által kiharcolt folyamatok. Sokkal inkább a nagyhatalmak különféle diplomáciai lépései, a hidegháború utolsó szakasza és a szovjet birodalom lassú összeomlása, amelynek eredményeképpen egy bonyolult, nemzetközi és hazai résztvevőkkel lezajlott politikai sakkjátszma részeként önként szűnt meg a kommunista hatalom Magyarországon és Kelet-Európa többi részén”. Ezután a magyar forгатatókönyv kiemelkedő momentumait kronológiai sorrendbe rendezi.

Az események közül a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak szentel kiemelkedő figyelmet. A tárgyalások belső és külső résztvevőinek tevékenységét foglalja össze, azonban megállapítja, hogy „a terjedelmes irodalom ellenére 25 évvel az események után még mindig nem tudunk eleget a résztvevők személyes motivációiról”. Véleménye szerint a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak több mint ezer szereplője volt (75 tényleges résztvevő, amelyből hozzávetőleg 25-en vettek részt a stratégiai döntések meghozatalában), és üléseitől távol tartották a nyilvánosságot. A résztvevők mindegyike egyetemet végzett, megtalálha-

tóak voltak közöttük a fennálló rendszer utóvédharcosai, az ellenzék és az ún. harmadik oldal, azonban egyiküknek sem volt törvényes felhatalmazása arra, hogy bárkit is képviseljen. Több mint 25 év távlatából visszagondolva egyetérthetünk a szerző azon megállapításával, hogy mindhárom oldal legfőbb célja a békés átmenet volt, és a tárgyalásokkal sikerült megakadályozniuk, hogy az „utca népe” újrájátsza az 1956-os forradalmat.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások számos kompromisszum és fontos témák megkerülése után végül a felek megegyezésével zárultak (az SZDSZ, a Fidesz és a kisgazdák nem írták alá). Amíg a tárgyaló feleket lefoglalta, hogy jogi kérdésekben vitakozzanak, addig a rendszerváltás alapvető területeinek kidolgozását átengedték a hivatalban lévő bürokrátáknak.

A harmadik fejezetben a szerző az intézményépítés folyamatát elemzi. Emlékeztet rá, hogy az 1949. évi XX. törvény (az akkori magyar alkotmány) az 1936-os sztálini alkotmány hiteles másolata volt, és 1988-ban a Grósz-kormány engedélyezte, hogy megkezdődjön az új alkotmány tervezeteinek előkészítése. Az alkotmánymódosítás fő célja (1989. évi XXXI. törvény) a békés politikai átmenet elősegítése, valamint a többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállam létrehozása volt. A módosított alkotmány tekintetében – akkoriban – az „átmeneti” jelzőn volt a hangsúly, ami félrevezető volt, hiszen a 2011. évi Alaptörvény hatálybalépéséig a módosított alkotmány szövegének értelmezését jelentős mértékben befolyásolta az eredeti (reformszocialista) intézményi modell szövege és gyakran szellemisége is.

Ebben a fejezetben – az Alkotmánybíróság felállítása és az 1990-es választási kampány felemlítése mellett – túlnyomórészt az alkotmánymódosítás folyamatával foglalkozik, ami azért hasznos, mert az elmúlt 25 év alatt hajlamos az ember elfelejteni a történelem fontos, máig ható állomásait.

A negyedik fejezetben a szerző az addig részletezett folyamatok alapján általánosan megállapítja, hogy Magyarországon az intézményi átalakulás számos kulcseleme a szabad választások és az intézmények demokratikussá válása előtt következett be. A rendszerváltás gazdasági menetrendjét sem a szocialisták, sem a Nemzeti Kerekasztal aláírói nem érintették. Míg az új politikai pártok el voltak foglalva az átmeneti politika mindennapi teendőivel, a szocialista kormány kihasználta a jog és a média területén létező fölényt, és megvalósította programját, ami az állami vagyon átruházását jelentette a kijelölt érintettek számára. A kormány kész feltételeket alakított ki, ami segítette megghiúsítani az állami vagyon magántulajdonná alakításának rendezett és átlátható folyamatát, így az állam által befolyásolt, torz piacgazdaság alakult ki.

Tőkés Rudolfnak igazat kell adnunk abban, hogy „amit a magyarok a demokráciától vártak, az nem a morális felemelkedés, hanem a jobb életkörülmények voltak”. Ennek fényében zajlott le az első szabad választás, ahol a szavazók túlnyomó része a demokratikus pártokat választotta, aminek a fő indoka a régi rendszer elutasítása volt.

A választások után azonban több mint 20%-os GDP-csökkenés következett be, emelkedett az infláció és nőtt a munkanélküliség. Egyetérthetünk vele abban is, hogy gazdasági szempontból igazán csak néhány embernek kedvezett a piacgazdaság bevezetése Magyarországon. Ezek, valamint a Kádár-korszak kiszolgálóival feltöltött média, illetve intézmények – amelyek kíméletlenül felnagyították az Antall-kormány hiányosságait – ahhoz vezettek, hogy 1994-ben kétharmados többségű mandátumhoz jutottak az addig karanténba zárt szocialisták.

Az ötödik fejezet elején „nyelvészeti gyomtalánítást” végez a szerző. Nem tartja helyesnek a „rendszerváltás” kifejezés használatát, inkább „rendszermódosítás”-nak vagy „modellváltás”-nak nevezné a Magyarországon 1989–1990-ben lezajlott változást, azonban a köznyelvben általánosan a „rendszerváltás” kifejezés terjedt el.

A fentiek igazolására megjegyzi, hogy egy illegitim parlament politikai törvényhozása szülte meg a módosított alkotmányt. Az Alkotmánybíróságot tartották a jog „védőbástyájának” a szabadon választott parlament helyett, pedig az Alkotmánybíróság a kommunista időszak utolsó országgyűlésének a terméke volt, ugyanis 1990. január 1-jén kezdte meg működését, azaz öt hónappal az Antall-kormány beiktatása előtt. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság negyedik hatalmi ágként viselkedett, politikamentességről beszélt, de döntései politikai hatásúak voltak. A huszonnégy alkotmánybíró élettörténetét vizsgálva megállapítja, hogy többségükben a Kádár-korszak középosztályának leszármazottai voltak. Inkább egyetemi szakemberek, meglepően kevesen rendelkeztek igazságszolgáltatási tapasztalattal. Sólyom László, az Alkotmánybíróság első elnöke, későbbi köztársasági elnök idézett nyilatkozata és egy 1992-es alkotmánybírói határozat alapján bepillantást nyerhetünk az Alkotmánybíróság „ars poeticájába” is.

Az összefoglalásból megtudhatjuk, hogy Magyarország 1970 és 2010 közötti jelenkori történelmének leglényegesebb elemei közül vízválasztó eseménynek tartja az 1989. június–szeptember közötti Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat és az októberi törvényhozási intézkedések létfontosságú pontjait. A mű végén található egy „eredménymérleg”, amely beilleszti az írásban tárgyalt eseményeket a harmadik köztársaság megszületésének és máig tartó fejlődésének tágabb folyamatába. Két serpenyője van e mérlegnek: egy pozitív és egy negatív. Tőkés Rudolf szerint a negatív oldal egyelőre lényegesen súlyosabb, azonban reményt keltő, hogy elismeri: „Magyarország harmadik köztársaságának felépítése még mindig egy fejlődésben levő projekt, amely befejeződhet a posztkommunista Magyarország gyermekeinek élete során”.

Ezúton szeretnék gratulálni a szerzőnek a 2015-ben kapott Széchenyi-díjához, és azt kívánom, hogy a harmadik magyar köztársaságról szóló írása – a korábbi alkotásaihoz hasonlóan – hasznos és tanulságos olvasmány legyen minden érdeklődőnek.

Sasvári Róbert

A Kúria története – elnökei életpályáján keresztül

Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): A Kúria és elnökei I.
Budapest, HVG-ORAC, 2014, 236 p. ISBN: 978-963-258-235-1
Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): A Kúria és elnökei II.
Budapest, HVG-ORAC, 2015, 204 p. ISBN: 978-963-258-263-4
Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): A Kúria és elnökei III.
Budapest, HVG-ORAC, 2015, 256 p. ISBN: 978-963-258-277-1
Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): A Kúria és elnökei IV.
Budapest, HVG-ORAC, 2016, 152 p. ISBN: 978-963-258-295-5

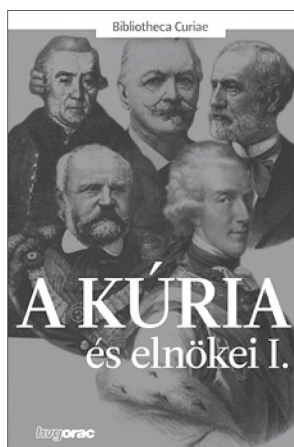
A Kúria és a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködésével megszületett, *A Kúria és elnökei* című sorozatba tartozó tanulmánykötetek 2014 óta rendszeresen jelennek meg Bódiné Beliznai Kinga szerkesztésében. A közös kutatómunka megindítása főként Darák Péternek köszönhető, aki fontosnak tartotta a 2012-es alkotmányos változások eredményeként kibővített jogkörökkel felruházott legfelsőbb igazságszolgáltatási szerv hagyományainak, tradícióinak feltárását. Ennek első lépcsőfokaként került sor az 1723-as nagy törvénykezési reform keretében létrehozott Magyar Királyi Curia, valamint az 1949-ben Legfelsőbb Bírósággá átkeresztelt fórum elnökeinek életútját taglaló konferenciák megszervezésére, majd a jelen állapot szerint (2016. február 1.) immáron négy kötetet magában foglaló sorozat megjelenésére.

A tanulmányok szerzői között egyaránt találunk jogtörténészeket (Bódiné Beliznai Kinga, Kahler Frigyes, Zimmer Tibor), a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársait (Gaálné Barcs Eszter, Garadnai Zoltán, Katona Klára, Kulcsár Krisztina, Mikó Zsuzsanna, Németh László, Tuza Csilla), de fontos megemlíteni Solt Pált, a Legfelsőbb Bíróság volt elnökét is, aki szintén hozzájárult egy szubjektív visszaemlékezéssel a negyedik kötet elkészültéhez. A sorozat egyes darabjai által felölelt időbeli spektrum rendkívül széles – Galánthai Fekete György országbírói kinevezésétől, tehát a 18. század közepétől kezdve egészen a rendszerváltás koráig mutatják be a szerzők a legfőbb magyar bírói fórum

történetét elnökeinek életpályáján keresztül. Az életpályát jelen esetben kiterjesztően kell értelmezni, ugyanis nemcsak a szűk értelemben vett szakmai karrier bemutatására vállalkoztak a kutatók, hanem arra is, hogy (többek között a kortársak visszaemlékezéseinek keresztül) a lehető legautentikusabban megjelenítsék azok személyiségét is. Emellett a gazdagon illusztrált írások felölelik e személyek teljes életútját, és nem csak kúriai elnökként töltött éveikre koncentrálnak. A szerzők hangsúlyt fektettek továbbá arra is, hogy egyaránt vizsgálják a Kúria és a Legfelsőbb Bíróság történelmének példaértékű, illetve elrettentő időszakait.

Kronologikus sorrendben haladva az első személy, akivel megismerkedhetünk, a Habsburg-házhoz kötődő *Albert szász-tescheni herceg*, akit Mária Terézia nevezett ki 1765-ben a nádori szék megüresedésével királyi helytartóvá, majd 1766-ban a Hétszemélyes Tábla elnökévé. Vele kapcsolatban ugyan a tanulmány szerzője, Kulcsár Krisztina is megjegyzi, hogy a sem magyarul, sem latinul nem beszélő hercegnek közvetlen befolyása a törvénykezésre nemigen lehetett, de jelentőségét mutatja, hogy az általa vezetett bizottságban készült el a magyar jogfejlődésre fontos hatást gyakorló *Plenum Tabulare*. Őt követi a már említett *Galánthai Fekete György*, aki 1773-tól kezdve egy évtizeden keresztül töltötte be az országbírói pozíciót. Munkásságának talán legfontosabb hagyatékát a nevéhez köthető értekezések, valamint tankönyvek adják. Róla Tuza Csilla tollából olvashatunk.

A kiegészítést követő időszakban kinevezett elnökök életpályáját Bódiné Beliznai Kinga dolgozta fel. Elsőként ifj. *Majláth Györgyről* olvashatunk, az Októberi Diplomát is kidolgozó, konzervatív beállítottságú államférfiről, akit Ferenc József 1860-ban ideiglenes jelleggel helytartóvá, valamint főtárnokmesterré nevezett ki. 1867 februárjában a főrendiház elnöke lett, majd egy hónappal később országbírói pozícióba emelkedett (ő volt az utolsó kúriai vezető, aki egyszerre viselte a két méltóságot). Hosszú, 1883-ig tartó elnöksége alatt született meg nemcsak a bírói függetlenséget kimondó 1869:4. tc., hanem két alkalommal is sor került a Kúria újjászervezésére. Első ízben 1869-ben, amikor a felsőbírói székre, valamint Legfelsőbb Ítélszékre osztották (Majláth az előbbi vezette). 1882-ben valósult meg az újabb reform, amikor a két osztályt egyesítették. Mindezen változások eredményeként Majláth lehetett az, aki elsőként viselte az egyesített Kúria elnökének címét. Őt követi az a Tisza Kálmán kormányában az igaz-

ságügyi tárcát vezető, majd 1878-tól a Kúria alelnökeként működő *Perczel Béla*, aki elődjéhez hasonlóan szintén haláláig töltötte be az elnöki tisztséget. A 19. századhoz köthető utolsó elnök – *Szabó Miklós* – 1888-ban tette le a hivatali esküt. Ő a bírói pályafutását megelőzően országgyűlési képviselőként, valamint Horváth Boldizsár mellett igazságügyi államtitkárként dolgozott. A hétszemélyes táblai kinevezésére ezen pozíciók elnyerésével egyidejűleg, 1867-ben sor került azzal, hogy bírói székét nem volt köteles rögvést elfoglalni. Megválasztását széles körben helyeselték, kiváló jogásznak tartották. Elismerését jelzi, hogy amikor 83 évesen le akart mondani, mind a kúriai bírák, mind a koronaügyészség tagjai elhatározták, hogy maradásra kéri.

Oberschall Adolfot 1894-ben nevezték ki kúriai tanácselnökké. Vele kapcsolatban fontos kiemelni, hogy ekkoriban vezették be a sommás perek esetén a felülvizsgálati eljárást, és az ő munkássága sokban hozzájárult ahhoz, hogy egyebek mellett a törvénytelen gyermekek tartásával, valamint a nőtartással kapcsolatos perek terén mutatkozó ingadozásokat az ítélkezési gyakorlatban felszámolják. Később a Budapesti Kir. Ítéltábla elnöke lett, majd a Kúria másodelnökeként sokat tett azért, hogy a fegyelmi ügyekben korábban meglévő „lazaság” megszűnjön. Az 1906-ban történt elnöki beiktatását követően hozzájárult a Kúria évtizedes ügyhátralékának felszámolásához. Őt követte *Günther Antal*, aki először igazságügyi államtitkár volt Wekerle Sándor kormányában, majd igazságügy-miniszterként közreműködött nemcsak a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslat betervezésében, de az első büntetőnovella befejezésében, valamint a végrehajtási novella elkészítésében. Kinevezésekor kritikaként fogalmazták meg, hogy bírói praxisa nem volt, ám 1920-ig tartó elnökléte végigvezette a legfelsőbb bírói fórumot a világháború viharain. Utóda, *Töry Gusztáv* 1920-ban lett a Kúria elnöke, azt megelőzően a törvényalkotás terén jeleskedett – tagja volt a Polgári Törvénykönyvet kodifikáló bizottságnak.

Az 1925-ben beiktatott *Juhász Andor* 1886-ban kezdte meg bírói pályáját. Már a Kúria bírása volt, amikor 1911-ben a Budapesti Kir. Törvényszék elnökévé nevezték ki. Elnöksége alatt lépett hatályba a Plósz Sándorhoz köthető polgári perrendtartás (Pp.), amely a közvetlenség és nyilvánosság alapelvei mentén radikálisan változtatta meg a polgári pert. Az, hogy az első világháború éve alatt vezette a törvényszéket, elősegítette, hogy a későbbiekben megfelelően tudja ellátni előbb a Budapesti Kir. Ítéltábla vezetői pozícióját, majd 1925-től 1934-ig a Kúria elnöki tisztségét. Több híres perben döntött, közülük kiemelném azt az ügyet, amelyet Molnár Ferenc indított a Vígyszínházzal szemben, kérve, hogy a rég műsorra nem tűzött darabjait az ő ismételt engedélye nélkül ne adhassák elő. Utóda, *Osvald István* a bírói kar felelősségét hangsúlyozta a nagy gazdasági válság által sújtott Magyarországon.

Zinner Tibor tollából ismerhetjük meg *Töreky Géza* (1937–1944) elnökségének korszakát, amely a diktatórikus erők elleni védekezés érájaként határozható meg (ekkor ítélték el többek között Szálasi Ferencet). Őt követően végigkísérhetjük *Szemák Jenő* karrierjét, akit 1944. november 10-én maga a „nemzetvezető” nevezett ki a Kúria élére. Továbbhaladva az idő kerekén *Kerekess István* tragikus éle-

téről is olvashatunk, aki rendkívül nehéz helyzetben vette át e hivatalt, és a kommunista hatalomátvételt követően élete még nehezebbé vált – méltóságától előbb megfosztották, majd 1954-ben elítélték, és röviddel börtönbüntetésének letöltését követően meghalt. Emellett egészen 2012. január 1-ig ő volt az utolsó kúriai elnök.

1953-ban került a Legfelsőbb Bíróság élére *Molnár Erik*. Az ő elnökségének időszaka egybeesett a fokozott büntetőjogi szigor megvalósulásával. Az 1956 utáni megtorlás, valamint az azt követő időszak *Domokos József* és *Jahner-Bakos Mihály* nevével fémjelvezhető. Előbbinek 1957 márciusában az országos bírói értekezleten elmondott beszéde jól mutatja a korabeli állapotokat: „...és ne feledjük, hogy a Magyar Népköztársaság bírái vagyunk [...], akiknek az a kötelességük, hogy a proletariátus államát erősítsék, és annak minden ellenségét [...] megsemmisítsük”. Jahner-Bakos Mihály elődjéhez hasonlóan szintén az ügyészségről került a bírói karba, és megválasztásának háttérben főként az állt, hogy „politikai szilárdságáról az ellenforradalom alatt és után is tanúbizonyságot tett”. Leváltásáról 1962-ben döntöttek a személyi kultusz ideje alatt elkövetett törvénytelen ségek következtében. Utóda az *Szalay József* lett, aki vádlóként vett részt a Nagy Imrével és társaival szemben indított koncepciós perben.

*Szakács Ödön*ről, a Legfelsőbb Bíróság polgári származású, ám magát már 1946-ban a Kommunista Párt mellett elkötelező elnökéről Garadnai Zoltán tollából olvashatunk, aki tanulmányában megjegyezte, hogy a korszak állami vezetőinek objektív értékelhetősége érdekében nélkülözhetetlen lenne a 60-as és 70-es évek történéseit kritikai szemmel feltárni. Végezetül a rendszerváltást megelőző utolsó elnök, *Szilbereky Jenő* életpályája kerül bemutatásra.

A rendszerváltást követően beállott változásokról is olvashatunk egy szubjektív beszámolót az akkori elnök, Solt Pál visszaemlékezéseinek keretében. Egyes szerzők emellett kevésbé az egyéni életpályákra koncentrálnak, hanem inkább a korrajzot festenek, többek között Mikó Zsuzsanna tanulmánya által nyerhetünk betekintést a Legfelsőbb Bíróság 1956 utáni káderpolitikájába. Emellett Kahler Frigyes és Zinner Tibor két olyan ügyet is feltárt, amelyben a koncepciós perek áldozatai bírák voltak. Tanulmányukban végigvezetik az olvasót elsőként azon az ügyön, amelyben eljárak (és amely a későbbiekben a koncepciós per megindításának indokál szolgált), majd bemutatják az ellenük indított eljárást, végül rehabilitálásuk történetét.

Régi adóssága volt jogtörténetírásunknak, hogy feldolgozza az ország néhai főbíróinak életpályáját, és e feladatot a szerzők – akiknek ezúton is gratulálok – bravúrosan oldották meg. Az egyes tanulmányokat végigolvasva nemcsak néhány ember karrierjét és a személyükhöz köthető legfontosabb döntéseket ismerhettem meg, hanem rajtuk keresztül az egyes korszakok jogi kultúráját is. Feltétlenül ajánlom e sorozatot mindenki figyelmébe, aki szeretné megismerni a Kúria történetét. Végszóként csak annyit üzennék – idézve Darák Péter elnök úr szavait –, hogy megalapozott ítéletalkotást kívánok a 18–20. század bírósági elnökeivel kapcsolatban.

Képegy Imre

A magyar jogtörténet korai évszázadainak szakértője

dr. Béli Gábor habilitációs előadásairól

Dr. Béli Gábor habilitációs előadására 2015. február 16-án került sor a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. A tantermi előadásra – ahogyan ez a magyar jogtörténet tárgy óráin egyébként is megszokott – jócskán megtelt a 300 fős Molnár Kálmán-előadóterem, s most nem csupán érdeklődő hallgatók töltötték meg a sorokat, hanem a kollégák közül is többen eljöttek. Az előadás – az akkreditált tantervhez igazodva – tágabban a magyarországi szokásjog öt évszázados történetét ölelte fel, címe szerint pedig a Magyarország szokásjogának összeírásáig vezető folyamatról és a *Hármaskönyv*ben rögzített szokásjogról szólt. A téma már azért is felkelthette mindenki érdeklődését, mert Werbőczy művének 500. évfordulója különös aktualitást adott neki, de nem elhanyagolandó ama tény sem, hogy Magyarország jogfejlődésének évszázadokon keresztül az adta a jellegzetességét, hogy minden ízében, így még alkotmánytörténeti szempontból is, szokásjogra épült. Béli Gábor természetesen nem csupán a méltán legnagyobb hatásúnak tulajdonított jogkönyv, a *Tripartitum* létrejöttének közvetlen előtörténetét tekintette át, hanem valóban visszanyúlt az ezt megelőző századokra, rámutatva arra, hogy a bíróságok ítélkezési gyakorlatában már tulajdonképpen a XIII. század végére kiforrtak azok az alapvető – elsősorban eljárási – szabályok, amelyek aztán a későbbi időszakban is meghatározóvá váltak, s ezek az oklevéladás révén nyilvánultak meg egyre egyértelműbben. Ennek kapcsán tért ki a jelenkori alkotmány- és jogtörténeti tankönyvekben és a tárgy oktatásában rendszerint mellőzött formuláskönyvre, az 1351-ben keletkezett *Ars Notariára*. Ez az írástudók számára kiadott gyűjtemény tulajdonképpen jogi tankönyvnek készült, azzal a céllal, hogy belőle a levélszerkesztési és ehhez szükséges jogi ismereteket el lehessen sajátítani. A szerző-szerkesztő, a Zala megyéből származó Uzsai János nem csupán rendszerezte a joganyagot az egyes levélminták apropóján, hanem – mivel ezek végső soron nem voltak mások, mint a leggyakrabban előforduló oklevelek sablonjai – ezekhez fűzött magyarázataiban egyúttal alaposabban megismertette a magyarországi szokásjogot is. Az előadás rámutatott arra, hogy noha a formuláskönyvvel kapcsolatban minden bizonnyal el kell vetni azt a feltételezést, hogy az 1367-ben I. Lajos által alapított pécsi egyetemen a *studium generale* céljára és számára készült volna, az általa feldolgozott és összegzett hazai joganyag alapján jelentősége mégis vitathatat-

lan. Az oklevélformulák tudniillik nyilvánvalóan mutatnak arra, hogy a XIV. század közepére már tökéletesen kikristályosodott szokásjogi normák élnek, amelyek első összegző írásba foglalásának tekinthető az *Ars Notaria*.

Nem csupán a dr. Korinek László (az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék) elnökből és dr. Máthé Gábor (CSc, professor emeritus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Állam- és Társadalomelméleti Intézet), valamint dr. Mezey Barna (az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) tagokból álló szakmai bírálóbizottság véleménye tükrözött elismerést, hanem az előadást hallgató kollégák egyöntetű megállapítása is az lehetett, hogy a habilitáns több évtizedes oktatói rutinját is kamatoztatva ismét igazolta nemcsak kiváló előadói, hanem magas szintű szintetizáló-elemző képességét is, széles körű és impozáns áttekintést adva a magyarországi középkori jogösszefoglalási törekvésekről és azok eredményeiről.

A habilitációs tantermi előadás nem véletlenül szentelt nagyobb figyelmet az *Ars Notariának*, hiszen az eljárás alapjául szolgáló monográfia is ezzel foglalkozott, noha némiképp más vonatkozásban. A *városi szokásjog az Ars Notaria alapján* című könyvében Béli Gábor a városok oklevélmintáinak anyagát dolgozta fel Kovachich Márton György és Bónis György nyomdokain haladva, sőt szándéka szerint legalább egy lépéssel, eredményei alapján bizonyonnyal túl is haladva az elődök munkáját. A mű az *Ars Notaria* IIC. alfejezetének anyagát mutatja be és elemzi, a 32. titulustól kezdődően összesen 14 titulust, amely a városi formulákat öleli fel: a városi és a városhoz intézett iratok mintáit. Átvezet a tudományos előadás témájához, hogy a feldolgozás alapján a kutatás eredménye, a vizsgálat hozadéka mindenekelőtt a bíróság, illetve a perfolym tekintetében nyilvánul meg.

A tudományos előadás, amely *Az Anjouk perjogi reformjai* címet viselte, korszakát tekintve tehát szintén a XIV. századra fókuszált, ám az eljárási jog XIII. századra visszanyúló változásait is szükségszerűen bemutatta, már bevezetőjében utalva arra a tényre, hogy az ekkor kialakuló perjogi megoldások „köszönnek vissza”, kristályosodnak ki majd Werbőczy *Hármaskönyvében*. Szervesen illeszkedett így a téma a habilitáns következetes kutatási koncepciójába, tükrözve elkötelezettségét a középkor jogtudományára, különösen az 1526 előtti magyar jog intézményeinek feltárása mellett, s mindemellett korábbi perjogi tárgyú kutatásainak is mintegy összegzéséül szolgált.

Meggyőzően és kellő részletességgel mutatta be, hogy egyes királyi intézkedések, amelyek a bírói szervezetet érintették, közvetlenebbül idéztek elő változásokat, míg a perek rendjére, egyes eljárási aktusokra vonatkozó szabályok inkább hosszabb távon fejtettek ki hatást a praxisban.

Ennek kapcsán áttekintette a kúriai bíróságokat az országbíró jelenléti bíraskodásától kezdődően az alkancellár, majd az 1370-es évektől a (fő)kancellár vezetése alatt működő *specialis praesentia regis*ig, kitérve emellett a nádor és a tárnokmester ítélkezési feladatainak változásaira,

továbbá arra, milyen hatást gyakorolt az épp kibontakozó megyei törvényszékek tekintélyére a kúriai bíraskodás központosítása. Megállapította, hogy mivel a XIV. század második felében az ingatlanok tulajdonjogával kapcsolatos, valamint a hatalmaskodási perek a kúriába terelődtek, ezáltal a megyei törvényszékek feladatait túlnyomórészt a kúriát kiszolgáló bíróságé teendők tették ki (például tudományvételek, határjárás, iktatás lefolytatása).

Az eljárási intézkedések közül említette a végrehajtásokkal kapcsolatos, 1320-ra datált dekrétumot, amely épp az *Ars Notaria* által maradt fenn, s ezzel kapcsolatban kutatásai alapján hangot adott annak a feltételezésének is, hogy a dekrétum 2. pontja vélhetően egy későbbi, 1341-es, töredékesen fennmaradt dekrétum azonos tartalmú rendelkezéseiből származhat.

Az esküvel történő bizonyítással összefüggésben kifejtette, hogy I. Károly egyes rendelkezései hogyan járultak hozzá az e bizonyítással kapcsolatos kötöttségek felszámolásához s ezáltal a per archaikus elemeinek feloldódásához a XIV. század közepe táján.

Az előadás külön foglalkozott a legközismertebb, az 1351-es dekrétumok perjogra vonatkozó rendelkezéseivel, amelyek részint az eljárás törvényességének biztosítására irányultak, másrészt pedig királyi jog erőteljesebb érvényesítése érdekében születtek.

Érintette azt a forrást is, amelyet a szerzők nagy része XIV. századnak tekint, s a kritikai kiadás 1300 körülként jelöl, azonban nem dönthető el róla megnyugtató módon, hogy mikor illesztették III. András 1298-as dekrétumához.

A habilitáns perjogi tárgyú vizsgálódásai nyomán annyit megállapított, hogy az 1300-as datálás valószínűleg korai, azonban további mélyebb és aprólkosabb kutatások nélkül aggályosnak tartja azt is, hogy I. Károly vagy I. Lajos intézkedései közé sorolják.

Összességében – ahogyan a szakmai bizottság is megállapította – Béli Gábor előadása a töle megszokott alapos és kiterjedt forráskutatásra támaszkodott, ennek következtében komoly eredményeket és súlyos mondanivalót tartalmazott, tudományos korrektségéhez kétség sem fért.

Ezt követően a *Le riforme di diritto processuale degli Angioini* címmel megtartott olasz nyelvű tudományos előadás során a jelenlévők és a bizottság tagjai meggyőződhetek az olasz szakmai terminológia megfelelő ismerete és használata felől, s az ebben való jártasság megállapítása mellett a bizottság kiemelte és dicsérendőnek tartotta a téma lényegre törő összefoglalását is.

A habilitáns a tudományos előadása alkalmával a XIV. századi magyarországi perjogi reformok bemutatása kapcsán is fényesen igazolta a témában való elmélyültségét, tudományos felkészültségét, s azt, hogy megkezdhetetlen szakértője nemcsak az Árpád-kornak, hanem a magyar jogtörténet XIV–XVI. századi fejlődésének is. A bizottság a habilitációt – a fentiek ismeretében nem is meglepő módon – maximális pontszámmal értékelte, és 100%-os arányban javasolta a cím odaítélését Béli Gábornak.

Korsósné Delacasse Krisztina

- **2016. február 1-jén** a *Négyszáz esztendő harc* címmel a második Magyar Köztársaság kikiáltásának 70. évfordulója alkalmából a hódmezővásárhelyi Emlékpont múzeumban rendezett konferencián Antal Tamás, a Szegedi Tudományegyetem Európai Jogtörténeti Tanszékének egyetemi docense az 1946. évi I. törvény létrejöttéről tartott előadást.
- **2016. február 4-én** a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete kerekasztal-beszélgetést tartott *Hóman Bálint ügyében hozott 1946-os és 2015-ös ítéletek – történeti és jogi szempontok* címmel. A beszélgetésen részt vett Hoffmann Tamás, Hollán Miklós, Ujváry Gábor, Ungváry Krisztián, Zinner Tibor, valamint Jakab András moderátor.
- **2016. február 11-én** a Szegedi Tudományegyetem Alkotmányjogi Tanszéke és Politológia Tanszéke *Jogalkotás és kodifikátorok egykor és ma – Vladár Gábor emlékére* címmel az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának dísztermében konferenciát szervezett, amelyen Homoki-Nagy Mária közszóntőjét követően Trócsányi László igazságügy-miniszter (*Kodifikáció egy igazságügyi miniszter szemszögéből*), Sulyok Tamás alkot-

HÍREK

mánybíró (*Kodifikáció és alkotmányosság*) és Szmodis Jenő (*A kodifikáció kulturális és természeti vonatkozásairól*) tartott előadást. A délutáni szekcióban pedig Antal Tamás *Az Igazságügyminisztérium Vladár Gábor megbízatása idején* címmel vázolta legújabb kutatásait, míg Révész Béla *Vladár Gábor életének és munkásságának dokumentumaiból* címmel emlékezett meg a konferencia névadójáról.

- **2016. február 12-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság *125 éve lépett be a polgári magyar állam belügyi tárcaja a határőrizetbe* címmel szimpóziumot szervezett. Boda József *Csendőrségek Bosznia-Hercegovinában a 19–20. században*, Suba János *Az 1918. évi magyar–román határ*, Som Krisztián *A Magyar Királyság dualizmus kori útlevelei*, Csóka Ferenc *Franz Johann Kempen von Fichtenstamm*, Zeidler Sándor *A Magyar*

Királyi Határrendőrség egyenruházata és rendfokozati rendszere, Berki Imre Tűzoltórangok a dualizmus kori Magyar Királyságban, Estók József A magyar büntetés-végrehajtás dualizmus kori rangrendszere, Bandi István A román titkosszolgálatok magyarságképe 1925-től, különös tekintettel a második világháború kezdetétől a népi demokratikus berendezkedés 1948-as megszállásáig, Szabó Szilárd Az Evidenzbüro és a külügy, Deák József Határőrizet a Belügyi Szemlében, Vedó Attila A Magyar Királyi Csendőrség közbiztonsági tevékenységének szervezete címmel tartott előadást.

- **2016. február 16-a és 18-a között** dr. Maciej Mikula, a krakkói Jagiellonian University jogtörténésze *State, Religion and Law in 19th-20th Century* címmel tartott előadás-sorozatot a Szegedi Tudományegyetem doktanduszai számára.
- **2016. február 24-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke szervezésében bemutatásra került Máthé Gábor, Mezey Barna [szerk.] *Kroatisch-ungarische öffentlichrechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie* című könyve. A rendezvény levezető elnöke dr. Kukorelli István, a kötetet Horváth Attila ismertette, valamint hozzászólóként részt vett Dalibor Čepulo.
- **2016. március 8-án** a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar Alkotmányjogi Intézete és az MTA TK Jogtudományi Intézet Összehasonlító Alkotmányjogi Kutatócsoportja *Két korszak határán – A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény és a köztársasági hagyomány* címmel rendezett konferenciát. Horváth Attila *A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma. Az 1946. évi I. tv. megalkotása, a köztársaság kikiáltása*, Kukorelli István *Az 1946. évi kisalkotmány jelentősége az 1989/1990-es rendszerváltoztatás idején*, Balázs Ágnes *A köztársaság ellenzéke: Slachta Margit álláspontja a Nemzetgyűlésben*, Schweitzer Gábor *A „magyar királyi köztársaságtól” a Magyar Köztársaságig – az 1946. évi I. tv. fogadtatása a korabeli közjogi irodalomban*, Egresi Katalin *Az első olasz köztársaság születése*, Halász Iván *A köztársaság születése Csehszlovákiában és Lengyelországban* címmel tartott előadást.
- **2016. március 9-én** a Gazdasági Versenyhivatal és a Versenyjogi Kutatóközpont jogtörténeti műhelybeszélgetést szervezett a magyarországi kartellszabályozás történetéről az 1931. évi XX. törvénycikk létrejöttét vizsgáló kutatás alapján a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szent II. János Pál-termébe. A konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara közös kartelltörténeti kutatási projektjének köszönhetően valósulhatott meg. Az esemény Juhász Miklósnak, a Gazdasági Versenyhivatal elnökének rövid köszöntőjével vette kezdetét, amelyet követően Homoki-Nagy Mária, Kovács György, Stipta István és Szilágyi Pál a kartelltvénnyről és létrejöttének körülményeiről folytatott panelbeszélgetést. Gombos Katalin és Szabó István a Kartellbizottság szervezetét, működését és tagjait ismertette. Végül pedig Szabó István és Varga Norbert a Kartellbizottság és a Kartellbíróóság joggyakorlatát mutatta be. A kutatásban részt vevők színvonalas előadásait a Gazdasági Versenyhivatal által készített remekül kivitelezett kiállítás színesítette.
- **2016. március 22-én** a VERITAS Történetkutató Intézet könyvbemutatót szervezett a Nemzeti Múzeumban. Somorjai Ádám és Zinner Tibor *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza* című kötetét, amely Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezését tartalmazza az Apostoli Szentszékekkel 1956 és 1971 között, Bábel Balázs, Mezey Barna, valamint a két szerző ismertette.
- **2016. március 30–31. között** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete az iszlám 1916. évi magyarországi elismerésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciát. Az Országház felsőházi üléstermében került sor a fő plenáris ülésre, amelyen Mezey Barna elnökölt. A rendezvényen az alábbi szekciókban hangzottak el előadások: A törvény és kora, A mai közel-keleti iszlám világa, A Nyugat-Balkán a 20. század fordulóján, Magyar „turkofília” a 19–20. században, Az iszlám és hatása a 19. századi Magyarországon, Az európai muszlimok ma.
- **2016. március 31-én** a Szent István Egyetem ünnepi szenátusi ülésén Révész T. Mihály címzetes egyetemi oktatói címet és Pedagógus Szolgálati Emlékérmét vehetett át.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bárándy Gergely, országgyűlési képviselő, a Törvényalkotási bizottság alelnöke; **Bódiné Beliznai Kinga**, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jgtörténeti Tanszék; **Fejes Erik**, PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; **Filó Mihály**, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék; **Kerecsi Klára**, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológia Tanszék; **Képes György**, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jgtörténeti Tanszék; **Képešy Imre**, tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jgtörténeti Tanszék; **Korsósne Delacasse Krisztina**, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jgtörténeti Tanszék; **Mezey Barna**, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jgtörténeti Tanszék; **Nemes András**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék; **Palguta Virág**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jgtörténeti Tanszék; **Sasvári Róbert**, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája; **Stipta István**, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jgtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szádeczky-Kardoss Irma**, tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jgtörténeti Tanszék

E számunk megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy a losonczi.eszter@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga – Das Leben von Jenő Balogh (1864–1953)	1	
FILÓ, Mihály – NEMES, András – Determinismus und Indeterminismus im Werk von Jenő Balogh	9	
KEREZSI, Klára – Kriminalpolitik damals und heute	16	
MEZEY, Barna – Das Arbeitshausgesetz	24	
STIPTA, István – Jenő Balogh und das Strafprozessrecht	31	
KÉPES, György – Dänemarks zentrale Staatsorganisation zwischen 1536–1660	40	
WERKSTATT		
FEJES, Erik – Schranken der Meinungsäußerung in den ungarischen Militärregeln der frühen Neuzeit	53	
PALGUTA, Virág – Jugendliche und die Strafrechtsnovelle.	60	
DISPUT		
BÁRÁNDY, Gergely – Venedig, Pionier des Systems von Bremsen und Gegengewichten. Staatsorganisation der Republik Venedig von Mitte des 12. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts aus machttheoretischer Sicht	64	
SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma – Kraft der Gewohnheiten. Parallelitäten in der ungarischen (Rechts)geschichte	76	
ÜBER BÜCHER		
Über das Buch von Rudolf Tókécs: „Geburt der dritten ungarischen Republik“ – SASVÁRI, Róbert.	79	
Geschichte der Kurie – dargestellt durch die Lebenswege ihrer Präsidenten – KÉPESSY, Imre.	82	
RUNDSCHAU		
Experte der frühen Jahrhunderte der ungarischen Rechtsgeschichte – Über die Habilitationsvorlesungen von Dr. Gábor Béli – KORSÓSNÉ DELACASSE, Krisztina	84	
NACHRICHTEN		85
AUTOREN DIESER		88

Auf der Titelseite: Nándor Bernolák

(2. Oktober 1880 in Radvány – 8. August 1951 in Budapest)

Jurist, Politiker, Minister, Universitätsprofessor. 1908 wurde er an der Rechtsakademie zu Kassa (heute Košice) zum Professor ernannt. Von 1913 Richter am Tafelgericht Kassa. 1914 Professor des Strafrechts an der Universität zu Debrecen. Minister für Wohlfahrt und Arbeit in der ersten Bethlen-Regierung zwischen 14. April 1921 und 16. Juni 1922.

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkič (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Dr. Losonczy Eszter

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

DR. VITÉZ ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ BELÜGYMINISZTERI TANÁCSOS VISSZAEMLEKÉZÉSE AZ 1944-ES MENTESÍTÉSEKRE

Hollosi Gábor

Könyv egy férfiról, aki hivatalnokként is ember maradt, vészkorszaktól vészkorszakig. Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László miniszteri tanácsos a Belügyminisztérium Közigazgatási Osztályának Kétszázötvenedik prominens egyénisége volt 1944-ben, közreműködött az izraelita vallású és származású személyek mentesítési ügyének intézésében. Forrásközlésünk azon dokumentumok körül teszi közzé a legérdekesebbeket, amelyek Szilágyi László háború utáni igazolásával, illetve állásába való visszahelyezésével kapcsolatban keletkeztek. A népgyűjtésről a nyomozás bűneljárásának hiányában megszűntetve ellene, és az üldözöttek megsegítése érdekében tanúsított magatartását helyeslően elismeri. Szilágyi Lászlónak különösen a mentesítési ügyek intézésére való, itt közölt visszaemlékezését ajánljuk minden olyan olvasó figyelmébe, aki az 1944. évi üldözöttjeivel együttesre szeretne betekintést nyerni az akkori „ágyúmező” gépezet működésébe. A visszaemlékezésnek ezen túl az érteke, hogy bepillantást nyújt a Belügyminisztérium Sárvara közlésébe Budapest ostromát megelőzően, illetve ottani viszonyaihoz a főváros ostroma idején és azt követően.

ISBN: 978-615-5465-79-6 – Magyar Napló Kiadó Kft., 2016, 113 p.

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI TANULMÁNYOK. SZOKÁSJOG ÉS JOGSZOKÁS. I.

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

A Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport kutatási eredményeinek megismertetését célul tűző sorozat, a Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár második kötetét veheti kezébe a tisztelt olvasó. Bár a kiadvány alapját és kiindulópontját a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia (Szekszárd, 2014. október 2-3.) előadása jelentik, a megszületett publikációk tematikus sokszínűsége és a kutatási eredmények fontossága a gazdag képi anyaggal kiegészítve önálló tanulmánykötet formátul azt.

A Szokásjog és jogszokások című arra utal, ami az interdiszciplináritást vállaltan elhagyó tüző kutatásokat összefoglalja, és a kötetben publikáló 24 jogtörténész, történész, néprajzkutató számára keretet teremt. Fogalmatlanságul így is: hagyjak érvényesülni a tudományközösség kontextusai erejét. A kötet három főszövege: folyamatos, szinguláris, eredményesség. A tanulmányoktól ugyanis nem csak formailag követi a Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár, a hazai jogi néprajz legaktívabb kutatója, Tárkány Szűcs Ernő szürelésének 90. évfordulója előtti tisztelegő kötet. A Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport működése révén a szerzők és a kutatási irányok, témák tekintelmében a folyamatosabb lehetőséget is jelenti. A kiadvány tanulmányai egyenként és a kötet egészében összességében is új, a szokásjoghoz és a jogszokásokhoz kötődő kutatási eredmények közreadásával gazdagítják a hazai és nemzetközi jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi kutatásokat.

ISBN 978 963 429 081 0 – Pécsi Tudományegyetem Kulturatudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016, 407 p.

A SZABADSÁG TÉRRŐL WASHINGTONON ÁT A Vatikánba – ÉS VISSZA

Somorjai Adám Osb – Zinner Tibor

Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek 1956–1971 között majdnem 15 esztendő töltött a budapesti amerikai követségen. Az első években az amerikaiak nem engedélyezték a kapcsolattartást – ahogy ók azt is megfogalmazták – „spirituális vezetésével”. 1962-től azonban egyre több levelet válthattak előbb XXIII. János, majd főként VI. Pál pápával és a biboros államtitkárokkal. Mivel a vatikáni levéltárak egyelőre zároltak, a szerzők az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzött példányok alapján rekonstruálták a kötetük által tartalmazott 119 + 79 levelet és üzenetet magyar fordításban. Ezekből felutalnak a biboros gondolatát Kádár Jánosról, a pártállami időszerű abortuszstatisztikáiról, a Humanae Vitae enciklikával kapcsolatos álláspontjáról, menedékes helyzetének számos kérdéséről és főleg Trianomról és primási illetékességéről a Szent István-országjáról egészen.

A kötet egyben betekintést ad a vatikáni keleti politiká, az OSzpolitik alakulásának egymenny kérdésébe is, mégpedig előtérlet nélkül, források alapján.

ISBN: 786 155 465 666 – Magyar Napló Kiadó Kft., 2016, 780 p.

VERITAS ÉVKÖNYV 2015

Szerkesztette: Újváry Gábor

Napjainkban egyre inkább életrajdban van az az álláspont, miszerint az adott korszak szereplőinek tudniuk kellett volna a jövőben bekövetkező eseményekről, ismeriük kellett volna ezt vagy azt, ekként vagy akként kellett volna cselekedniük – és a sor hosszan folytatható. Aki így vélekedik, nem egy esetben egyfajta dokumentummal, forrással sem tudják államiastani feltételezéseiket, de hosszú évtizedek, évszázadok távlatából megmondják megírják mit és hogyan kellett volna másoknak egykor tenük.

A VERITAS Történetkutatási Intézet munkatársai, ezen évkönyv írásának szerzői, nem ezt mondják el és nem ezt írják le itt közreadott írásban, hanem azt, hogy mit és hogyan tenük mindenképp megartározni szereplő. Döntéseik, eszelekedetek alapján miként alakult a történelem, let volna-e más lehetőségek, és ha igen, miért azt választották, amit választottak.

Mi nagy a divatja a narratívának. Aki nem ezekkel szól és ír, szinte kizárja magát bizonyos történelmi körökből. Magam úgy vélem – és hittem valom – és a történelemben a tényeknek is szerepük és jelentőségük volt, és van ma is. A tények ismerete nélkül nem lehet hitetlen szemlenni a múltat, amilyen az is szép, hogy nem egy esetben jóval sokszínűbb, mint ahogy gondolnánk. Egy-egy történelmi, személyesre bemutatás, elemzés különböző eredményeket hozhat. S kinek van igaz? – tethetik fel a kérdést joggal tisztelő olvasom, amire nem is olyan könnyű választ adni.

Minden bizonnyal azoknak, akik a már többször hangzatosított elvet valvlla – hang és elfoglaltság nélkül – adnak képet a magyar történelem elmúlt közel másfél évszázadról, mégpedig úgy, hogy annak diós és szívesen felelő történelmi sem hagyják ki a történelemből, mert a múltunk egésze a miénk, annak szerelőit és valamennyiüket szomorúsá tevő eseményeivel, szereplőivel együtt.

ISBN 2416 0687 – Magyar Napló Kiadó Kft., 2016, 356 p.

120 ÉVES AZ IGAZSÁGÜGYI PALOTA

Bódis Belizina Kingar

„A magyar kir. Curia, a budapesti kir. ítélőtábla és a budapesti kir. főügyészség [és a Koronagyűjtés] elhelyezésére szolgáló igazságügyi palota zárolékelteli ünnepe, mely a honalapítás eredetét és fejlődőjére rendezett fennem és hivatalos ünnepeké sorába tartozott, október 10-20-ikán, tegnap délköztől nyitva órákor a megállított és kizárt program szerint ment végbe.”

(Budapesti Közlöny, 1896. október 21.)

„Sembem az országzházh mérősságos, góstitú idomaival egy új palota emelkedik a magashá, karcsú oszlopokkal, hajlékony íveléssel, fehér homokos az olasz renaissance-s nemes vonással. A ki megállt előtte, gyönyörködve szemléli arányos szépségeit s nem megy tovább, mielőtt közlekedni szembégre nem veszi. [...] Egy darab tündérvilág tárul föl előtte, csupa szin, csupa ragyogás. Óriási csarnok, mely homár, emeletmagas terrorsza van oszva, logyesszenleig bővíül s díszes oszlopokba nehezülő nagy ívek veszik körül. S mindentűn színes márvány, anyarozás, ragyogás. A boltores mennyezeten Lotz Károly gyönyörű freskói, semben a főbejárati Stróbl márvány Jusztiácia. S fõm a rekeszművi ablakon át a szírvány színben öntök be a torma napusárg s bearanyozza a loggái arabeszkjeit” (Budapesti Hírlap, 1896. október 20.)

ISBN 978 963 258 307 5 – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016, 120 p.